

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**İHRACATA DAYALI BÜYÜME HİPOTEZİNE YENİ BİR
YAKLAŞIM: TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE SEKTÖREL
BİR UYGULAMA**

Doktora Tezi

Ebru TOPCU

Danışman
Prof. Dr. Alper ASLAN

Nevşehir
Ocak 2017

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**İHRACATA DAYALI BÜYÜME HİPOTEZİNE YENİ BİR
YAKLAŞIM: TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE SEKTÖREL
BİR UYGULAMA**

Doktora Tezi

Ebru TOPCU

Danışman
Prof. Dr. Alper ASLAN

Nevşehir
Ocak 2017

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Ebru TOPCU

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“İhracata Dayalı Büyüme Hipotezine Yeni Bir Yaklaşım: Türkiye Ekonomisi Üzerine Sektörel Bir Uygulama” adlı Doktora tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Ebru TOPCU

Danışman

Prof. Dr. Alper ASLAN

İktisat Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Alper ASLAN

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Alper ASLAN danışmanlığında Ebru TOPCU tarafından hazırlanan “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezine Yeni Bir Yaklaşım: Türkiye Ekonomisi Üzerine Sektörel Bir Uygulama” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

12.1.01.2017

(Tez savunma tarihi)

JÜRİ

Danışman : Prof. Dr. Alper Aslan
Üye : Doç. Dr. Serdar Öztürk
Üye : Prof. Dr. Emre ULAVIŞ
Üye : Yrd. Doç. Dr. Hakan KUM
Üye : Yrd. Doç. Dr. Murat ESMELAY

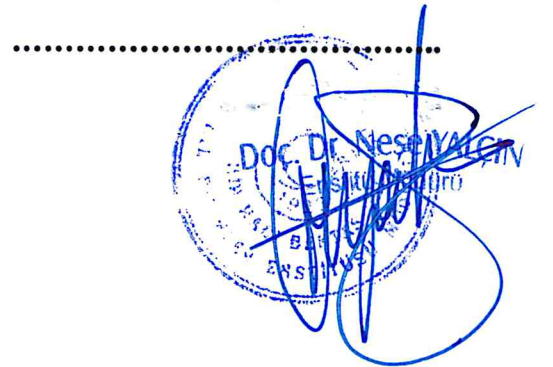
İMZA

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 17.1.01.2017 tarih ve 2017.04.57 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

17.01.2017

TEŞEKKÜR

Doktora eğitimim boyunca profesyenelliği ve bilgi birikimiyle bana her zaman yol gsteren, oğrencisi olmaktan bryk mutluluk duyduğum danışmanım Prof. Dr. Alper ASLAN'a sonsuz teşekkür ederim.

Tezimin şekillenmesine değerli gürüşleriyle katkıda bulunan Yrd. Doç. Dr. Hakan KUM, Doç. Dr. Serdar ÖZTÜRK, Prof. Dr. Emine KILAVUZ ve Yrd. Doç. Dr. Murat ESMERAY'a çok teşekkür ederim.

Her zaman varlıkları bana bryk mutluluk veren arkadaşlarım Sezen RAVANOĞLU YILMAZ, Seher ULU, SİNEM YILDIZ VE CEYLAN BOZPOLAT'a teşekkür ederim.

Tüm hayatım boyunca her zaman yanımda olan ve ne zaman karamsarlığa düşsem beni tek bir sözyle güvende hissettiren sevgili annem Aliye ERDOĞAN'a ve tüm aileme minnettarım.

Bitmek bilmeyen sorularıma her zaman sabırla cevap veren ve belki de doktora eğitimim boyunca en az benim kadar yorulan sevgilim eşim ve meslektaşım Mert TOPCU'ya çok teşekkür ederim.

Doktora eğitimimi tamamladığımı görmesini çok istediğim, varlığını her zaman yanımda hissettiğim canım babam Erol ERDOĞAN'a bu tezi ithaf ederim. Tüm güzel anılarımız için sonsuz teşekkür ederim.

Ebru TOPCU

Ocak, 2017

**İhracata Dayalı Büyüme Hipotezine Yeni Bir Yaklaşım: Türkiye Ekonomisi
Üzerine Sektörel Bir Uygulama**
Ebru TOPCU
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat, Doktora, Ocak 2017
Danışman: Prof. Dr. Alper ASLAN

ÖZET

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi, ihracatla büyüme arasındaki nedensel ilişkinin yönünün ihracattan büyümeye doğru olduğunu kabul etmektedir. Üretim fonksiyonlarına ihracatı ekleyerek bu ilişkinin geçerliliğini test eden ampirik çalışma sayısı her geçen gün artmaktadır. Bununla birlikte, literatürde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi üzerine yapılan çalışmalar genellikle makro bazda bulgular sunmaktadır. Mikro boyutta olan çalışmalar ise göreceli olarak daha az sayıdadır ve çoğunlukla İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerliliğini ana sektörler kapsamında test etmektedir. Bu noktadan hareketle tezin amacı, Türkiye'de 2000-2015 döneminde sektörel ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin analiz edilmesidir. Bu doğrultuda, sekiz sektöre ait çeyrek dönemlik veri kullanılarak kurulan ampirik modeller hem panel veri hem de zaman serisi yöntemleriyle tahmin edilmiştir.

Panel veri analizinde panel zaman serilerine ait katsayıları tahmin etmek için geliştirilen Ortalama Grup (MG) tahmincisinden elde edilen bulgular ile zaman serisi analizinde eşbütünleşme vektörünü tahmin etmek için geliştirilen Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler (FMOLS) ve Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) tahmincilerinden elde edilen bulgular birbirine oldukça benzerdir. Panel veri analizi kapsamında havuzlanmış panel için elde edilen bulgular Türkiye'de İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğuna işaret etmektedir. Mikro bazdaki bulgular ise İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin: (i) tarım ve ormancılık, (ii) balıkçılık, (iii) madencilik ve taşocakçılığı, (iv) imalat sanayi, (v) elektrik, gaz ve su ve (vi) toptan ve perakende ticaret sektörlerinde geçerli olduğunu; (i) gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri ve (ii) diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektörlerinde geçerli olmadığını göstermektedir. Büyümeye en çok katkı sağlayan sektörlerin ise (i) tarım ve ormancılık, (ii) madencilik ve taşocakçılığı ve (iii) imalat sanayi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: ihracat; ekonomik büyüme; İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi; Türkiye; panel veri analizi; zaman serisi analizi.

**A New Approach to Export-Led Growth Hypothesis: A Sectoral Evidence From
Turkish Economy**

Ebru TOPCU

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Economics, Ph.D., January, 2017

Supervisor: Prof. Dr. Alper ASLAN

ABSTRACT

The Export-Led Growth Hypothesis suggests that the direction of causal relationship between exports and growth is from exports to growth. The number of the empirical studies that augment production functions with exports have grown steadily. In addition, studies on Export-Led Growth Hypothesis in the literature have frequently presented evidences at the aggregate level. The number of the studies at the disaggregate level are relatively limited and have largely tested the existence of Export-Led Growth Hypothesis in the case of major sectors. Inspired from this point, the aim this dissertation is to examine the impact of sectoral exports on economic growth in Turkey over the period 2000-2015. To this end, empirical models arised herein are estimated using both the time series and panel data techniques in which quarterly data are gathered for eight sectors.

The results obtained from the Mean Group (MG) estimator which has been developed in order to estimate the slope coefficients in panel data framework are very similar to those from the Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) and Dynamics Ordinary Least Squares (DOLS) estimators which have been developed in order to estimate the cointegrating vector in time series analysis. Findings in the case of the pooled panel obtained from panel data framework indicate the validity of Export-Led Growth Hypothesis in Turkey. Disaggregated evidences, on the other hand, reveal the validity of Export-Led Growth Hypothesis in the case of (i) agriculture and forestry, (ii) fishing, (iii) mining and quarrying, (iv) manufacturing, (v) electricity, gas and water supply, and (vi) wholesale and retail trade while it is found to be invalid in the case of the (i) real estate, renting and business activities, and (ii) other community, social and personal service activities. The sectors that have the highest growth contributions are listed as follows: (i) agriculture and forestry, (ii) mining and quarrying, and (iii) manufacturing.

Key Words: export; economic growth; Export-Led Growth Hypothesis; Turkey; panel data analysis; time series analysis

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiii
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM DIŞ TİCARET TEORİLERİ

1.1. Klasik Teori Öncesi Dış Ticaret Teorisi	6
1.1.1. Merkantilizm	7
1.1.2. Fیزیokrasi.....	11
1.2. Klasik Dış Ticaret Teorisi	13
1.2.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi.....	13
1.2.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi.....	16
1.3. Neoklasik Dış Ticaret Teorisi (Heckscher-Ohlin Teorisi)	21
1.4. Yeni (Modern) Dış Ticaret Teorileri.....	23
1.4.1. Teknoloji Açığı Teorisi.....	23
1.4.2. Nitelikli İşgücü Teorisi	24
1.4.3. Ürün Dönemleri Teorisi	25

1.4.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi	28
1.4.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi.....	29
1.4.6. Endüstri İçi Ticaret Teorisi	30
1.4.7. Monopolcü Rekabet Teorisi.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME ve DIŞ TİCARET: TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Ekonomik Büyüme	33
2.2. Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret.....	35
2.2.1. Klasik Büyüme Teorisi ve Dış Ticaret.....	37
2.2.2. Neoklasik Büyüme Modeli (Solow Modeli).....	41
2.2.3. Post- Keynesyen Büyüme Teorisi ve Dış Ticaret	42
2.2.3.1. Kümülatif Nedenselliğe Bağlı İhracata Dayalı Büyüme.....	44
2.2.3.2. Ödemeler Bilançosu Kısıtı Altında Büyüme.....	48
2.2.4. İçsel Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret	52
2.2.4.1. Yaparak Öğrenme Modeli.....	53
2.2.4.1.1. Young (1991) Modeli ve Dış Ticaret	54
2.2.4.2. Beşeri Sermaye Modeli	56
2.2.4.2.1. Lucas (1988) Modeli ve Dış Ticaret	56
2.2.4.3. Ar&Ge'ye Dayalı Büyüme Modeli.....	58
2.2.4.3.1. Grossman ve Helpman (1989a, 1989b, 1990a ve 1990b) Modelleri ve Dış Ticaret	59
2.2.4.3.2. Rivere-Batiz ve Romer (1991a ve 1991b) Modelleri ve Dış Ticaret.....	62
2. 3. Dış Ticarete Ekonomik Büyüme İle İlgili Analizler	65
2.3.1. Faktör Arzındaki Artışlar	66

2.3.1.1. Büyümenin Üretim Etkisi (Yansız Büyüme, Ticareti Arttırıcı ve Ticarete Karşıt Büyüme)	66
2.3.1.2. Büyümenin Tüketim Etkisi (Yansız Büyüme, Ticareti Arttırıcı ve Ticarete Karşıt Büyüme)	68
2.3.1.3. Rybczynski Teoremi	70
2.3.1.4. Yoksullaştıran Büyüme	73
2.3.2. Teknolojik Gelişmeler.....	75
2.3.2.1. Sapmasız (Yansız) Teknolojik Gelişmeler.....	76
2.3.2.2. Emek Tasarrufu Sağlayan Teknolojik Gelişmeler (Sermaye yoğun) ...	77
2.3.2.3. Sermaye Tasarrufu Sağlayan Teknolojik Gelişmeler (Emek yoğun) ...	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İHRACATA DAYALI BÜYÜME: AMPİRİK ÇERÇEVE

3.1. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi	80
3.1.1. 1923-1980 Dönemi	80
3.1.2. 1981-1999 Dönemi	89
3.1.3. 2000-2015 Dönemi	96
3.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi	102
3.3. Çalışmanın Kısıtları	103
3.4. Literatür Taraması.....	105
3.4.1. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini Makro Açıdan Ele Alan Çalışmalar .	105
3.4.1.1. Tek Ülkeli Çalışmalar	105
3.4.1.2. Çok Ülkeli Çalışmalar.....	108
3.4.1.3. Türkiye Örnekleminde Yapılan Çalışmalar	110
3.4.2. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini Mikro Açıdan Ele Alan Çalışmalar ..	113
3.4.2.1. Tek Ülkeli Çalışmalar	113
3.4.2.2. Çok Ülkeli Çalışmalar.....	117

3.4.2.3. Türkiye Örnekleminde Yapılan Çalışmalar	119
3.5. Model ve Veri	122
3.6. Metodoloji ve Bulgular	124
3.6.1. Birim Kök Analizi.....	124
3.6.1.1. Birim Kök Analizi: Panel Veri Yaklaşımı	124
3.6.1.2. Birim Kök Analizi: Zaman Serisi Yaklaşımı	126
3.6.2. Regresyon Analizi.....	128
3.6.2.1. Regresyon Analizi: Panel Veri Yaklaşımı	128
3.6.2.2. Regresyon Analizi: Zaman Serisi Yaklaşımı	130
3.7. Tartışmalar ve Politika Çıkarımları.....	134
SONUÇ	142
KAYNAKÇA.....	147
ÖZGEÇMİŞ	168

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

- ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AMG: Genişletilmiş Ortalama Grup
ARDL: Dağıtılmış Gecikmeli Otoregresif
BAKA: Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı
Ar&Ge: Araştırma ve Geliştirme
CCEMG: Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup
ADF: Genişletilmiş Dickey Fuller
AMG: Genişletilmiş Ortalama Grup
DAG: Yönlendirilmiş Çevrimsiz Çizge
DF: Dickey Fuller
DOLS: Dinamik En Küçük Kareler
ECU: Avrupa Birliği Tek Para Birimi
ECM: Hata Düzeltme Modeli
FMOLS: Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler
GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IPS: Im, Pesaran ve Shin
ISIC: Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması
LLC: Levin, Lin ve Chu
MENA: Middle East and North Africa
MG: Ortalama Grup
PP: Phillips-Peron
Rev. 3: Revizyon 3
STAR: Doğrusal Olmayan Yumuşak Geçişli Otoregresif
SUR: Görünürde İlişkisiz Regresyon
TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
TL: Türk Lirası
ÜOE: Üretim Olanakları Eğrisi
VAR: Vektör Otoregresif
VECM: Vektör Hata Düzeltme Modeli
YTL: Yeni Türk Lirası

ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Üretim Olanakları Eğrisinin Dışa Doğru Kayması.....	34
Şekil 2.2. Ödemeler Dengesi ve Büyüme	50
Şekil 2.3. Büyümenin Ticaret Üzerindeki Alternatif Etkileri (Üretim Etkisi).....	67
Şekil 2.4. Büyümenin Ticaret Üzerindeki Alternatif Etkileri (Tüketim Etkisi)	69
Şekil 2.5. Rybczynski Teoremi	71
Şekil 2.6. Yoksullaştıran Büyüme.....	74
Şekil 2.7. Sapmasız (Yansız) Teknolojik Gelişme	77
Şekil 2.8. Emek Tasarrufu Sağlayan Teknolojik Gelişmeler.....	78
Şekil 2.9. Sermaye Tasarrufu Sağlayan Teknolojik Gelişmeler	79
Grafik 3.1. 1923-1980 Dönemi İhracat Grafiği (Bin ABD Doları).....	87
Grafik 3.2. 1923-1980 Döneminde İhracattaki Yüzde Artış.....	88
Grafik 3.3. 1981-1999 Dönemi İhracat (Bin ABD Doları).....	94
Grafik 3.4. 1981-1999 Döneminde İhracattaki Yüzde Değişim.....	95
Grafik 3.5. 2000-2015 Dönemi İhracat (Bin ABD Doları).....	98
Grafik 3.6. 2000-2015 Döneminde İhracattaki Yüzde Değişim.....	99

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. 1923-1980 İhracat Verileri (Bin ABD Doları)	86
Tablo 3.2. Toplam İhracat içinde Sektörlerin Payları (%): 1963-1980.....	89
Tablo 3.3. 1981-1999 Dönemi İhracat Verileri (Bin ABD Doları).....	93
Tablo 3.4. Toplam İhracat içinde Sektörlerin Payları (%): 1981-1999.....	96
Tablo 3.5. 2000-2015 Dönemi İhracat Verileri (Bin ABD Doları)	98
Tablo 3.6. 2000-2015 Dönemi Sektörlere göre İhracat Verileri (Bin ABD Doları).....	100
Tablo 3.7. Panel Birim Kök Testi Sonuçları	125
Tablo 3.8. ADF Birim Kök Testi Sonuçları.....	126
Tablo 3.9. PP Birim Kök Testi Sonuçları	127
Tablo 3.10. MG Tahmircisi Sonuçları.....	129
Tablo 3.11. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları.....	131
Tablo 3.12. FMOLS ve DOLS Tahmircisi Sonuçları.....	132
Tablo 3.13. Büyüme Esneklikleri.....	134
Tablo 3.14. Yöntemlere göre Sektörel İhracat Esneklikleri Kıyaslaması.....	138

GİRİŞ

Belirli bir dönemde üretim miktarındaki artış olarak ifade edilen ekonomik büyüme, ülkelerin temel makroekonomik hedeflerinden biridir. Bu nedenle ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler, hükümetlerin uygulayacakları büyüme politikalarının şekillenmesinde büyük önem arz etmektedir. Büyüme literatüründe, büyümeyi etkileyen faktörlerin neler olduğu üzerine yapılmış çalışma sayısı oldukça fazladır. Bu çalışmalarda, büyümeyi etkileyebileceği varsayılan çok sayıda değişken incelenmektedir. Bu değişkenlerden biri de dış ticaret parametrelerinden olan ihracat kalemidir. İhracatla büyüme arasındaki ilişkinin kökenleri her ne kadar Merkantilist döneme kadar uzansa da, sistematik açıdan bu ilişkinin ele alınması Klasik iktisatçılardan Adam Smith ve David Ricardo'nun dış ticaret teorilerine dayanmaktadır. Söz konusu ilişki Klasik dönem sonrası geliştirilen Post Keynesyen ve İçsel Büyüme modelleri çerçevesinde ele alınmaya devam etmiştir. Bu noktada, Solow'un Neoklasik büyüme modeli ihracatı ele alan diğer büyüme modellerinden ayrılmaktadır. Neoklasik modelde dışa kapalı bir ekonomi varsayımı yapılmakla birlikte, literatürde bu modele ihracat dahil edilerek Neoklasik üretim fonksiyonu çerçevesinde ilişkiyi ele alan birçok çalışma bulunmaktadır.

İhracat büyüme ilişkisini inceleyen ampirik çalışmaların sayısının 1970'li yıllar ile birlikte artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Özellikle bu çalışmaların ihracata dayalı büyüme hipotezi çerçevesinde ilerlediği dikkat çekmektedir. İhracata dayalı büyüme hipotezi, ihracatın büyümenin itici gücü olduğunu ileri sürmektedir. Bu noktada, emek ve sermaye gibi temel değişkenlerin yanı sıra ihracatın da büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu varsayılmaktadır. İhracata dayalı büyüme modelleri çerçevesinde ihracat; ölçek ekonomileri, yeni iş alanları yaratılması, ülkedeki üretim fazlasının değerlendirilmesi, teknoloji transferi ve bilgi taşınmaları, rekabet gücünün

arttırılması, uzmanlaşmanın artması gibi çeşitli kanallar aracılığıyla büyüme üzerinde etkili olmaktadır.

Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılından günümüze kadar olan süreçte, Türkiye'de dönemin gerekleri çerçevesinde liberal ya da korumacı olmak üzere farklı dış ticaret politikaları uygulanmıştır. Türkiye açısından dönüm noktası ise 20 Ocak 1980 Kararları ile birlikte dışa açık bir ekonomi anlayışının, bir başka deyişle ihracata dayalı bir büyüme politikasının uygulanmasının hedeflenmesidir. Bu bağlamda, ihracata dayalı büyüme stratejisinin hedefine ulaşip ulaşmadığının değerlendirilmesi amacıyla, 1980 sonrası dönemi kapsayan verilerle Türkiye örneklemini ele alan çok sayıda ampirik çalışma yapıldığı göze çarpmaktadır. Söz konusu çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların büyük bir kısmının makro düzeyde olduğu; mikro (sektörel) düzeyde ilişkiyi ele alan çalışma sayısının nispi olarak oldukça sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Makro boyutta yapılan çalışmalar, ihracat hacmi farklı olan sektörlerin olası etkilerini ayırtıramamakta ve toplamın yanlılığı (aggregation bias) problemi ortaya çıkabilmektedir. Bu problem mevcutken elde edilen bulgular tutarsız olmaktadır. Bununla birlikte sektörel çalışmaların büyük bir kısmının ele aldığı sektörler açısından oldukça dar kapsamlı olması dikkat çeken bir diğer husustur. Ekonomide yaşanan makro boyuttaki gelişmelerin şekillenmesinde mikro birimlerdeki gelişmelerin kümülatif etkisi büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel motivasyonu, Türkiye ekonomisi örnekleminde ihracata dayalı büyüme hipotezinin sektörel veriler kullanarak geçerliliğinin test edilmesidir.

Çalışmada yöntem, dönem ve kapsam açısından çeşitli sınırlandırmalar yapılmıştır. Bunlardan ilki, sektörel ihracatın büyüme üzerindeki etkisinin analiz edilmesi sebebiyle ele alınacak sektörlerle ilgili yapılan kısıtlamadır. Kapsamlı bir sektör analizi hedeflenmesi nedeniyle Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından belirlenen Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması (ISIC-International Standard Industrial Classification) 3. Revizyon (Rev. 3) resmi istatistiklerine göre sektörel ihracat verisi yayınlanan sekiz sektör ele alınmıştır.

Çalışmada yapılan bir diğer kısıtlama üretim fonksiyonu (kontrol değişkenleri) ile ilgilidir. Literatürde genellikle ihracatla genişletilmiş Neoklasik üretim fonksiyonu

kullanılmakta, dolayısıyla da kontrol değişkeni olarak modele emek ve sermaye dahil edilmektedir. Bunun yanı sıra, Neoklasik üretim fonksiyonu kullanan çalışmaların bazılarında teknoloji değişkeninin de modele dahil edildiği gözlemlenmektedir. Çalışmada optimal gözlem sayısına ulaşmak için analiz periyodu çeyrek dönemlik veriler olarak düzenlenmiştir. Fakat emek ve sermaye değişkenlerine ilişkin çeyreklik veri setini temin etmek mümkün iken; kullanılan patent başvuruları, araştırma geliştirme harcamaları gibi teknoloji değişkenini temsil eden değişkenlere ilişkin çeyreklik veri elde edilmesi mümkün değildir. Bu noktadan hareketle, çalışmada teknoloji değişkeni modele dahil edilmemiştir.

Son olarak, yöntem ve zaman açısından da birer sınırlandırma yapılmıştır. Yöntem açısından yapılan sınırlandırma sektörel ihracatın ekonomik büyümeye katkısının ölçülmesinde ekonometrinin iki farklı alanı olan zaman serisi ve panel veri tekniklerinin eş zamanlı olarak uygulanacak olmasıdır. Sektörel ihracat, büyüme ve fiziki sermaye değişkenlerine ait çeyrek dönemlik veriler 1998 yılına kadar uzansa da, emek değişkenine ait çeyrek dönemlik veri temini 2000 yılı itibariyle elde edilebilmektedir. Tüm değişkenler için tutarlı ve ortak bir veri seti oluşturmak amacıyla çalışmada analiz periyodu 2000-2015 dönemi ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma çalışmanın zaman kısıtını oluşturmaktadır.

Yukarıda sıralanan amaç ve katkılar doğrultusunda, bu çalışmada cevap aranan sorular iki hipotez altında toplanabilir. Bunlardan ilki, “makro bazda olduğu gibi mikro bazda da ihracatın büyümeyi etkileyeceği”dir. Bu etkiler, ilgili sektörün üretim ve ihracat potansiyeline göre değişebileceği için kurulan ikinci hipotez ise “ihracat hacmini daha fazla arttıran sektörlerin ekonomik büyümeye katkısının daha fazla olacağı”dır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk iki bölümünde dış ticaret ve ekonomik büyüme ile ilgili teorik ve kavramsal çerçeve ele alınacaktır. Birinci bölümde ilk olarak dış ticaret teorilerine yer verilecektir. Dış ticaret teorileri; Klasik dönem öncesi, Klasik dönem, Neoklasik ve Modern dış ticaret teorileri olmak üzere dört alt başlık altında incelenecektir.

İkinci bölüm üç başlık altında değerlendirilecektir. İlk başlıkta ekonomik büyüme kavramı ele alınacaktır. İkinci başlık altında, ekonomik büyüme modellerinde dış ticarete yer veren modeller incelenecektir. Bu kapsamda, Klasik, Neoklasik, Post Keynesyen ve İçsel büyüme modelleri değerlendirilecektir. Üçüncü başlık altında ise dış ticarete büyüme analizlerine yer verilecektir.

Üçüncü bölüm yedi başlık altında ele alınacaktır. İlk alt başlıkta Türkiye’de dış ticarete yaşanan gelişmeler 1923-1980, 1981-1999 ve 2000-2015 alt dönemleri itibariyle incelenecektir. Üçüncü bölümün ikinci ve üçüncü alt başlıklarında çalışmanın amaç ve kısıtlarına değinilecektir. Daha sonra dördüncü alt başlıkta ihracat büyüme ilişkisini ele alan çalışmalar bağlamında literatür incelemesi yapılacaktır. Literatür incelemesinin ardından beşinci alt başlıkta çalışmada kullanılan veriler ile metot tanıtılacaktır. Altıncı ve yedinci alt başlıklarda ise elde edilen analiz bulguları yorumlanıp politika önerileri ile bölüm sonlandırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Dış ticaret; uluslararası uzmanlaşma, belirli bir faktörün mevcut olmaması, maliyet farklılıkları ve ürün farklılaştırması gibi bazı temel faktörlere dayanmaktadır (Jain, 2009: 117-118). Bu bağlamda ülkeler arasındaki ticaretin, “alıcı ülkenin üretmediği malları ya da karşılayamadığı hizmetleri (ülke için yeterli miktarda bulunmayan mal ve hizmetleri) diğer ülkelerden temin etmesi” ve “ülkelerin üretim ve tedarik etme kapasitesine sahip olduğu mal ve hizmetleri yine de başka ülkelerden satın alması” şeklinde iki temel türü bulunmaktadır. Bu iki ticaret türünün nedenleri birbirinden farklılaşmaktadır. İlkinde ithalatçı ülke, kendi ülkesinde üretilmeyen ya da yeterli miktarda bulunmayan mal ve hizmetleri ödeme gücü olduğu müddetçe ithal edebilmektedir. Ancak günümüzde dış ticaretin büyük bir kısmını ikinci ticaret türü oluşturmaktadır. İlk bakışta, kendi kendine yetebilen bir ülkenin başka ülkelerden mal ithal etmesi kaynak israfı gibi görülebilmekle birlikte, adı geçen ticaret türünün arkasında yatan temel mantığın daha karmaşık olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür bir ürün ithalatının nedenleri genel olarak üç gruba ayrılmaktadır (Reuvid ve Sherlock, 2011: 3):

- İthal edilen mal, ulusal düzeyde üretiminden daha ucuz olabilir.
- İthalat aracılığıyla daha fazla mal çeşitliliğine ulaşmak mümkün olabilir.
- İthal edilen mallar, ulusal olarak üretilen daha düşük fiyatlı mallardan kalite, dizayn, teknik ve statü açısından daha yüksek özelliklere sahip olabilir.

Gerek bireylerin diğer bireylerle gerekse ulusların diğer uluslarla olan ticaret ihtiyacı, kendi kendine yetememe durumundan kaynaklanmaktadır. Bu iki durum arasındaki benzerlik, ilk defa eski Yunanlılar tarafından vurgulanmıştır. Söz konusu tarihin en azından Plato'yla başladığı sanılmaktadır. Plato dönemindeki şehir devlette farklı ekonomiler bulunmamaktadır. Dolayısıyla eksik olan kaynak ya da malı elde etmek için diğer şehirlerle ticaret ihtiyacı duyulmaktadır. Bir şehrin kendi eksikliklerini telafi etmek için diğer şehirlerle etkileşim içinde olma gereksiniminin ise işbölümünü teşvik eden pozitif sonuçları bulunmaktadır. Böylece verimlilikte meydana gelen artış dış ticaretin lehine olmaktadır (Maneschi, 1998: 26).

Dış ticaretin dışa açık ekonomilerde önemli bir yere sahip olması çeşitli dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Genel olarak dış ticaret teorileri temelde mikro ekonomik üretim teorilerinin bir uygulaması ve uzantısıdır. Bu teoriler; ülkelerin neden ticaret yaptığını, hangi malların ihraç ve ithal edileceğini, ticaretin ülke içindeki ve ülkeler arasındaki kaynak dağılımını nasıl etkileyeceğini ve ülkelerin bireysel olarak ticaretten faydalanıp faydalanamayacağını açıklamak için temel kar ve fayda maksimizasyonu paradigmalarından faydalanmaktadır. Dış ticaret teorilerini geleneksel mikro iktisadi teorilerden ayıran iki temel karakteristik özellikten bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, genel denge analizini baskın olarak kullanması ve iktisadi faaliyetlerde devletlerin rolü üzerine odaklanmasıdır. İkinci ise, bir ülkenin dış ticaretten kazanç elde etmesi durumunda ülkenin bu ticaretten elde ettiği fayda konusunu ele almasıdır. Bu bağlamda ticarete yönelik uygulanan hangi ekonomik politikaların dış ticaretten elde edilen faydayı arttırabildiği ya da azaltabildiği sorusuna cevap aranmaktadır (Bowen, Hollander ve Viaene, 2012: 2-3). Ülke ekonomileri için önemli bir yere sahip dış ticaretin daha iyi anlaşılması amacıyla bu bölümde dış ticaret teorilerine yer verilecektir.

1.1. Klasik Teori Öncesi Dış Ticaret Teorisi

Bu başlık altında Klasik dönem öncesi ortaya çıkmış iktisadi akımlardan Merkantilizm ve Fizyokrasi ekollerinin dış ticaret teorilerine yer verilecektir.

1.1.1. Merkantilizm

“Ticarete koşmak” anlamına gelen Latince kökenli “Mercari” kelimesinden türetilen Merkantilizm, 16. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan Klasik dönem öncesi ilk dış ticaret teorisidir. Bir başka deyişle Merkantilizm, 18. yüzyılın sonuna kadar hakim olan dış ticaret politikası üzerine kurulu bir iktisat akımıdır. Merkantilizm görüşü altında hükümetin temel görevi, altın biriktirerek ulusun refahını arttırmaktır. Merkantilistler’e göre, bir ulusun refahı sahip olduğu değerli madenlerin miktarına bağılıdır. Merkantilizm, dönemin kamu politikalarının şekillenmesinde rol oynayan iki temel görüş üzerine kuruludur. İlk görüşe göre, “ölkeler ihracat teşviki ve ithalat kısıtlamalarıyla ticaret fazlasını (lehte ticaret dengesini) sürdürmelidir.” Çünkü bu yöntem değerli maden elde etmenin, savaşa ya da doğrudan altın madenciliğine karşı tek alternatif çözümü olmaktadır. Bu görüş, temelde siyasi bir gerekçeye dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, ticaret kazançları doğrudan savaşları finanse edebilmektedir. Ekonomik bir gerekçeye dayanan Merkantilizm ile ilgili ikinci görüşe göre bir ulus, imalat mallarının ihracatını ve bu malların üretilmesi için gerekli olan hammadde ithalatını teşvik etmelidir. Başka bir deyişle, belirli ulusal endüstrilerin gelişmesini teşvik etmek amacıyla dikkatlice seçilmiş imalat kısıtlamaları uygulanmalıdır. Böylece söz konusu endüstriler, olgunlaşp küresel olarak rekabetçi konuma ulaşınca kadar dış rekabetten korunmuş olmaktadır. Bu seçilmiş ticaret teşviki ve kısıtlaması, sanayi üretiminde madencilik ya da hammaddelerin çıkarılmasından daha fazla istihdam fırsatı yaratmaktadır (Zhang, 2008: 2; Acharyya ve Kar, 2014: 7; Shenkar, Luo ve Chi, 2015: 23; Lichtenstein, 2016: 18).

Merkantilizm’in önde gelen savunucularından Thomas Mun’un geliştirdiği dış ticaret modeline göre, ticaret “iktisadi fazlanın” kaynağı ve dolayısıyla sermaye birikimine katkı sağlayan bir faaliyet olması sebebiyle önemlidir. Mun’a göre söz konusu sermayeye yurtdışı ticaret ile yeniden yatırım yapılmış olunmaktadır. Mun, bilinçli olarak Karşılaştırmalı Üstünlükler görüşünü ele almasa da, modelinde benzer görüşlere dayanan ticaret ve kalkınma kalıplarına yer vermiştir. Ona göre, Merkantilistler yurtdışında daha karlı olarak satabilecekleri ulusal mallar ile daha

sonra işleyip daha yüksek katma değerle tekrar ihraç edebilecekleri ham maddeleri ve önemli malları yurtdışından almayı talep etmektedirler (Gomes, 1987: 58). Lehte ticaret dengesini savunan Mun dış ticaretin amacını “yabancılara, onların mallarını tükettiğimiz değerden daha fazla yıllık satış yapmak” şeklinde yorumlamaktadır. Dolayısıyla pozitif bir ticaret dengesi ulusun refah birikimini ve iktisadi kalkınmayı sağlamaktadır (Lichtenstein, 2016: 19).

Merkantilizm, bir ulusun refahının sermaye arzına ve sermayenin küresel hacminin dış ticarete göre değişmesine bağlı olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle ulusal refah ve güç, ihracatın teşvik edilmesi ve değerli metallere toplanmasıyla en iyi şekilde elde edilmektedir. Altın ve gümüş gibi değerli madenler aynı zamanda dış ticaretin para birimi olduğundan, bir ülkenin mallarını ihraç etmesi ülkeye altın ve gümüş girişine, bir başka ülkeden mal ithal etmesi ise ülkeden altın ve gümüş çıkışına yol açmaktadır. Dolayısıyla ülke daha fazla altın ve döviz rezervini korumak için her zaman lehte ticaret dengesine sahip olmalıdır. Bir başka deyişle, sermaye temel olarak diğer uluslarla olan pozitif ticaret dengesi aracılığıyla artırılabilir. Bu yüzden Merkantilist sistemde lehte ticaret dengesini sürdürülebilmek için ihracatın teşvik ve indirimlerle özendirilmesine, ithalatın da tarife ve kota gibi kısıtlayıcı önlemlerle dışlanmasına yönelik politikalar uygulanmalıdır. Merkantilistler arasında bir görüş birliği olmasa da yaygın görüş, dış ticaretin bir ulusun kazancının diğer ulusun kaybı ile sonuçlanan sıfır toplamlı bir oyun olduğu yönündedir (Zhang, 2008: 2; Siddaiah, 2010: 328).

Prensip olarak ticari faaliyetin ya da dış ticaretin aleyhine bir tutum sergilememekle birlikte, Merkantilistler’in dış ticarete sıkı hükümet düzenlemelerini savunmalarının iki temel nedeni bulunmaktadır (Trebilcock, Howse ve Eliason; 2013: 2; Ersoy: 2008: 161):

- **Lehte ticaret dengesini sürdürmek:** Bu neden çerçevesinde ithalatı kısıtlayıcı, ihracatı teşvik edici politikalar savunulmaktadır. İthalatın azalması ve ihracatın artırılması, ülkenin kıymetli maden varlığını arttıracak ve böylece dış ticaret fazlasına sahip olan ülkeyi

zenginleştirecektir. Bu kapsamda ham madde ihracatı yasaklanmış, mamul madde ihracatı özendirilmiştir.

- **İmalat mallarını ithal etmek yerine ham maddelerin ülkede üretilmesini ya da işlenmesini teşvik etmek:** Bu çerçevede ihraç edilen ham maddeler üzerine ihracat; ithal edilen sanayi malları ya da lüks mallar üzerine de ithalat vergisi konulmasıyla ilgili argümanlar savunulmaktadır.

Merkantilistler'e göre, bütün ülkeler Altın Para Standardı uygulamasıyla kendi çıkarlarını maksimize etmek istemektedir. Altın Para Standardı, ticaret fazlası aracılığıyla merkez bankalarının hazinelerine giren altın miktarı anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, ihracatın ithalatı aşan kısmını temsil etmektedir. Dolayısıyla hükümetler ekonomiye, ihraç edilebilir mal üretimini ve ihracatı teşvik amacıyla müdahale etmektedir. Bununla birlikte, çeşitli koruma politikaları ile ithalatı kısıtlamaktadır. Aslında söz konusu bu müdahaleler ve korumalar; dış ticaretteki artış hızını azaltıp, ilgili ülkelerdeki gelir artışını olumsuz yönde etkiledikleri takdirde girişimcilerin kar sağlayan faaliyetlerini zora sokmaktadır. Burada bahsi geçen ülke kapsamında; ithalat miktar kısıtlaması ve koruması yapan ülkeler de yer almaktadır (Gencer ve Hiç, 2010: 430).

18. yüzyılın sonlarında David Hume ve Adam Smith gibi Klasik iktisatçılar Merkantilizm'in temel ilkelerine bazı eleştiriler yöneltmişlerdir. Bunlardan ilki, David Hume'un geliştirdiği "Fiyat Altın Para Akımı Mekanizması" aracılığıyla Merkantilizm'e yönelttiği eleştiridir. Hume'a göre lehte ticaret dengesi (ticaret fazlası) zaman içinde ortadan kalkacağı için bu denge sadece kısa dönemde geçerlidir. Bu mantık çerçevesinde, ticaret fazlası veren ülkeye altın ve gümüş akışı olacaktır. Altın ve gümüş miktarındaki artış da ülkedeki para arzını artıracaktır. Para arzındaki artış, ücret ve fiyatların artmasına yol açacaktır. Ücret ve fiyatlardaki bu artış ise ihracatın azalmasına ve ithalatın artmasına neden olacaktır. Bu süreç sonunda ticaret fazlası azalacak ve zamanla ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla ticaret

fazlasının uzun dönemde sürdürülebilirliği mümkün değildir¹ (Kennedy, 2014: 7; Cherunilam; 2006: 121).

Merkantilizm'e yöneltilen diğer eleştiri, statik dünya ekonomisi görüşüdür. Dünya refahının sabit olduğunu savunan Merkantilistler'in aksine Adam Smith, söz konusu refahın sabit olmadığını öne sürmektedir. Dış ticaret, ülkelerin ülke içindeki genel verimlilik düzeyini ve dolayısıyla da dünya refahını (çıktısını) arttıran işbölümü ve uzmanlaşmadan faydalanmalarına olanak sağlamaktadır. Merkantilistler ticaretin, bir ulusun sadece ticari partnerlerinin zararına altın ve gümüş stokunu arttırabileceği, tüm ulusların eş zamanlı olarak dış ticaretten fayda sağlayamayacağı sıfır toplamı bir oyun olduğuna inanmaktadırlar. Bir başka deyişle, bir ülke ancak başka bir ülkenin fakirleşmesi pahasına zenginleşebilmektedir. Dolayısıyla ülke içinde devletten güç alan tekellerin oluşmasını, ülke dışında da sömürgeciliği desteklemektedirler. Bu görüşe karşı çıkan Adam Smith'e göre, dış ticaret sıfır toplamı değil, tüm ülkelerin faydalanabildiği pozitif toplamı bir oyundur. Smith'in dinamik ticaret görüşü tüm ticaret ortaklarının eş zamanlı olarak daha yüksek üretim ve tüketim düzeylerinden ticaret aracılığıyla faydalandığını ortaya koymaktadır (Carbaugh, 2016: 30; Kennedy, 2014: 7; Skousen, 2007: 17). Smith'in Merkantilistler'e yönelttiği bir diğer eleştiri ise, Merkantilist politikaların ulusal amaçtan uzak kaldığıdır. Diğer bir ifadeyle, Smith Merkantilizmi "rant kollayan" bir doktrin olarak görmektedir (Mokyr, 2003: 484). "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde Adam Smith bir ulusun refahının sahip olduğu hazine miktarıyla ölçülmesi fikrine karşı çıkmıştır. Adam Smith'e göre bir ülkedeki zenginliğin kaynağını, Merkantilistler'in ileri sürdükleri gibi sahip oldukları değerli madenler değil, bir yılda üretilen mal miktarı ve üretim kapasitesi yansıtmaktadır (Zhang, 2008: 3).

Genel olarak Merkantilizm kavramının bünyesinde üç farklı yanlış görüşü barındırdığını söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, altın ve değerli madenlerin kullanım (asli) değeri olduğu yönündeki görüştür. Söz konusu madenler üretim ve tüketimde kullanılmadıklarından bu görüşün geçerliliği yoktur. Dolayısıyla

¹Tersi bir durumda yani ticaret dengesinde açık olan bir ülkede; açık altınla kapatılacaktır. Dolayısıyla ekonomide para arzı düşecektir. Bu durum deflasyona yol açacaktır. Ulusal fiyatların düşmesi sonucunda ise ihracat artarken; ithalat azalacaktır. Böylece ticaret dengesi sağlanacaktır. Bu çerçevede Fiyat Altın Para Mekanizması'nın ülkeler arasındaki ticaret kaynaklı parasal akımları ele alan bir model olduğu söylenebilir (Steil ve Hinds, 2009: 155).

Merkantilist görüşe katılan devletler, üretken olmayan bu refah için sanayi ya da tarım ürünlerini takas etmektedir. Merkantilizm teorisi ile ilgili ikinci yanlış görüş ise, Merkantilizmin uzmanlaşma ile elde edilen “üretimde etkinlik” kavramını kabul etmemesidir. Bu açıdan ele alındığında Merkantilizm, tamamen ihracat ve ithalat hacmine odaklanmaktadır. Bununla birlikte refah arttırımını satın alma gücüyle bir tutmaktadır. Üçüncüsü ise, Merkantilizm’in sistemin genel amacı ile ilgilenmesidir. Eğer katılımcı tüm ulusların amacı aynı (ihracat aracılığıyla refahın maksimize edilmesi) ise, sistemin dış ticareti teşvik etmesi beklenemez. Çünkü eşanlı olarak tüm uluslar ihracatı ve dolayısıyla altın birikimini maksimize edemezler (Ajami ve Goddard, 2015: 61).

1.1.2. Fیزیokrasi

“Doğanın kuralı” anlamına gelen Fیزیokrasi kavramı, 18. yüzyılda Fransa’da ortaya çıkan Merkantilizm’den Klasik Ekol’e geçişte arabulucu bir rol üstlenen iktisadi akımı temsil etmektedir. Fیزیokrasi, ekonomide tarımın ve tarımsal sınıfın egemenliğine; sosyal kaynakların kullanımında serbest piyasaların rehberliğine odaklanan bir ekoldür. Başta François Quesnay² olmak üzere Fیزیokrasi ekolünün taraftarları, Fransız ekonomisi için ulusal ve dış ticaret serbestliğini de içeren bir ekonomi reformu ortaya atmışlardır. Fیزیokratlar her ne kadar tüm önemi tarıma vermeleri nedeniyle dış ticaret teorisine katkı sağlama açısından yetersiz kalsalar da, politika bakışını korumacı müdahalecilikten serbest ticarete doğru kaydırmayı başarmışlardır. (Itoh, 1988: 6; Maneschi, 1998: 38; O’Connor, 2014: 13).

Ülkeler arasındaki ticarete daha kullanışlı ve gerekli malları satan uluslar, lüks malları satan uluslar üzerinde bir avantaja sahiptir. Bu bağlamda bu ülkelerin dış ticaret yapmasının nedeni, bağımsızlığını korumak ve ortak ticaret avantajını kullanarak dış ticaretini sürdürmek ve genişletmektir. Dolayısıyla mümkün olduğu kadar diğer ülkelere lüks mallar satın alıp; onlara günlük yaşam için zorunluluk

²Fیزیokrasi ekolünün temel görüşlerinin şekillenmesinde Quesnay tarafından 1758 yılında yayınlanan “Ekonomik Tablo” adlı eser büyük önem arz etmektedir. Quesnay’ın ekonomik tablosuna göre, ulusların ekonomik yaşamlarında doğal bir düzen vardır. Bu doğal düzen içinde tarımın ve tarımsal sınıfın; toprak sahipleri, esnaf, fabrika sahipleri ve iş adamları gibi daha az üretken olan sınıflar üzerinde üstünlüğü söz konusudur. Bu doğal düzen sisteminde “bırakınız yapsınlar” görüşü önemli bir yer tutmaktadır. (O’Connor, 2014: 13).

arz eden malları satmaktadır. Ayrıca farklı ülkeler arasında ticaret dengesinin sağlanması, her ulusun ticaret avantajının ve refahının saptanmasına olanak vermemektedir. Bazı uluslar diğerlerine göre emek ve toprak açısından daha zengin olabilmektedir. Bu nedenle kaynakların kıt olduğu uluslar zengin uluslara göre daha az dış ticaret ve tüketim; daha fazla ulusal ticaret yapabilmektedir (Meek, 2003: 78).

Fizyokratlar'a göre dönemin Fransa'sında mısır ihracatı, diğer ülkelere göre Fransa'nın mutlak üstünlüğünden faydalanmasına olanak tanıyan mükemmel bir ticaret politikasıdır. Bu noktada, serbest ticaret politikasının başarılı olabilmesi iki temel koşula bağlı olmaktadır. Bunlardan ilki, Fransa'nın ihracatının yaşam için gerekli ürünlerden oluşmasıdır. Bu nedenle tüm ülkelerde bu mallara ihtiyaç vardır ve malların satışı ile ilgili bir kısıt bulunmamaktadır. Fransa, temel insan ihtiyaçlarını karşılamada gerekli olan malların üretilmesine olanak tanıyan verimli topraklara sahip olduğundan avantaj elde etmektedir. Çünkü her ülke bu birincil malları³ tüketmesi gerekirken; yeterince gıda maddesi üretememektedir. İkincisi ise, birincil malların serbest ihracatının birincil mal üretiminde kendi vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılayamayan ülkelerle çevrili olan Fransa'nın lehine olan coğrafik konumunu kullanmasıdır (Vaggi, 1987: 113).

Fizyokratlar'a göre, tarımsal topraklar çiftçilerin ulusal talebi karşılamaya yetecek ve dış piyasalara satış yapabilecek kadar fazla üretmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda ekonomik faaliyetin temel amacı, üretim maliyetlerini aşan tarımsal hasıla değeri ile ölçülen net hasılayı arttırmaktır. Fizyokratlar, Fransa'yı ekonomik olarak dünyanın en güçlü ekonomisi haline getirecek türde bir serbest dış ticareti desteklemektedir. Bu ticaretin diğer ticaret ortakları üzerindeki dezavantajını dikkate almamaktadırlar. Fransa için en uygun ticaret politikasının serbest mısır ihracatı olduğunu ileri sürmektedirler. Tarım ürünlerinin serbest ihracatı Fransız çiftçilerin çıktılarının değerini tahakkuk etmelerini sağlamakta ve dolayısıyla tüm ülkenin refahını garantiye almaktadır (Vaggi, 1987: 114; O'Connor, 2014: 13).

³ Birincil mal, tarım ve madencilik sektörlerince doğal kaynakların doğrudan kullanılmasıyla üretilen malları temsil etmektedir.

1.2. Klasik Dış Ticaret Teorisi

Günümüzde standart dış ticaret teorisi olarak bilinen teorinin gelişiminin kökeni araştırıldığında, 1776 ve 1826 yıllarına geri dönmek gerekmektedir. Bu tarihler Adam Smith ve David Ricardo'nun sırasıyla "Ulusların Zenginliği" ve "Politik İktisadın İlkeleri ve Vergilendirme" isimli eserlerinin yayınlandığı yıllara işaret etmektedir. Bu iki eser serbest dış ticaret teorisinin formülasyonunu içermektedir (Sen, 2010: 2).

1.2.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Klasik iktisatçı Adam Smith, uluslararası işbölümünü desteklemesi sebebiyle serbest ticaretin önde gelen savunucularından biridir⁴. Adam Smith, "bırakınız yapsınlar" doktrinini dış ticaretle buluşturmuştur. Smith'e göre; serbest ticaret ile uluslar, işbölümünün tüm faydalarından yararlanarak daha ucuza üretebilecekleri malın üretimine odaklanabilmektedir. Bununla birlikte, ekonomik faaliyetlerin kapsamı ve ölçüğü hükümet tarafından değil, serbest piyasanın "görünmez eli" tarafından belirlenmelidir. Dolayısıyla piyasa ekonomisinin temel ilkeleri ulusal ticarete uygulandığı gibi dış ticarete de uygulanmalıdır. Merkantilist politikalar, etkin olmayan geniş bir ürün yelpazesinde üretim yapmaya ya da kendi kendine yetmeye çalışarak uzun dönemde ulusların refahını azaltmaktadır. Dolayısıyla Adam Smith ne kadar ticaret yapılacağına hiç bir hükümet müdahalesi olmadan ya da az hükümet müdahalesiyle belirlenmesi gerektiği fikrini içeren serbest dış ticaret görüşünü savunmaktadır (Peng, 2011: 150; Carbaugh, 2016: 30; Shenkar, Luo ve Chi, 2015: 24).

⁴Dış ticaret, ülkedeki emek ve toprağın üretiminin ülke içinde talebi olmayan fazla (artık) kısmını dışarıya taşımaktadır. Bunun karşılığında ülkede talebi olan herhangi bir malı ülkeye getirmektedir. Bir başka deyişle, ülke için "değersiz (superfluities) olan bir malı, kişilerin haz ve mutluluklarını tatmin edebilen ya da arttırabilen başka bir malla değiştirerek ona değer katmaktadır. Bu durum, ulusal piyasadaki darlığın herhangi bir beceri ya da üretim dalındaki işbölümünü arttırmadığı anlamına gelmektedir. Burada işbölümü en yüksek mükemmeliyet düzeyine ulaştıran bir faktör olarak ele alınmaktadır. Emeğin üretiminin yurtiçi tüketimi aşabilecek herhangi bir bölümünün daha geniş bir piyasaya açılması, emeği üretken gücünü geliştirmesi ve yıllık üretimini en yüksek seviyeye çıkarması yönünde teşvik etmektedir. Dolayısıyla reel refahı ve toplumun gelirini arttırmaktadır (Smith, 1776: 413).

Adam Smith dış ticaretin arkasında yatan rasyonaliteyi inceleyen ilk iktisatçıdır. Mutlak Üstünlükler Teorisi Adam Smith'in 18. yüzyıldaki "Ulusların Zenginliği" eserine dayanmaktadır. Smith yukarıda da değinildiği gibi serbest ticaret ve uzmanlaşmanın tüm ülkelerin yararına olacağı prensibinin önde gelen savunucularından biridir. Bu durumu açıklayabilmek için Mutlak Üstünlükler Teorisi'ni geliştirmiştir (Tragakes, 2012; 356). Smith'e göre küresel servet, ticaret ve ticaret hacminden bağımsız değildir. Ülkelerin en etkin şekilde üretecekleri ihraç mallarında uzmanlaşmaları durumunda toplam üretim ve servet düzeyinin artacağını vurgulamaktadır (Parasız ve Ekren, 2013: 1).

Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi, ülkeler arasında mutlak anlamda maliyet üstünlüklerinin olması bağlamında hangi ülke neyi daha ucuza üretiyorsa o alanda uzmanlaşıp, karşı ülkenin ucuza ürettiği malı almasını önermektedir. Bu yöntemle gerçekleştirilen dış ticaret, kaynakların en verimli oldukları alanda istihdam edilmelerini sağlayarak ülkenin üretim olanaklarını arttıracaktır (Yılmaz, 2010: 21). Mutlak Üstünlükler Teorisi'nin temel varsayımları aşağıdaki gibidir (Bamford ve Grant, 2010: 52; Zhang, 2008: 25):

- Ticarete iki ülke bulunmaktadır.
- Her bir ülke sadece iki mal üretebilmektedir.
- Üretimde emek olmak üzere tek bir üretim faktörü kullanılmaktadır.
- Ülkelerde verimlilik ve dolayısıyla üretilen mal miktarı farklılık göstermektedir.
- Üretim ve fırsat maliyetleri her bir ürün için farklıdır.
- Emek Değer Teorisi geçerlidir.⁵

Teoriyi sayısal bir örnekle açıklamak mümkündür. İngiltere ve Portekiz olmak üzere iki ülkenin olduğu bir ekonomide, şarap ve kumaş olmak üzere iki mal üretildiğini varsayalım. Şarap ve kumaş üretiminin emek cinsinden birim maliyetinin İngiltere'de sırasıyla 2 ve 8; Portekiz'de ise sırasıyla 4 ve 6 olduğunu kabul edelim. Bu koşullar altında, İngiltere ile Portekiz arasında ticaret yapılmadığı durumda İngiltere'de 1 birim şarap 4 birim kumaş ile takas edilirken; Portekiz'de 2 birim şarap

⁵ Ülkedeki mallar, bu malların üretiminde kullanılan nispi emek süresine göre takas edilmektedir.

3 birim kumaş ile takas edilmektedir. İngiltere ve Portekiz için mübadele oranları sırasıyla $1/4$ ve $3/2$ birim kumaş/şaraptır⁶. Bu veriler ışığında Portekiz'in şarap, İngiltere'nin ise kumaş üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olduğu dikkat çekmektedir. Ülkeler arasında serbest ticaretin olduğu ve her ülkenin nispi olarak daha ucuz olan malın üretiminde uzmanlaştığı varsayılırsa, bu durumda İngiltere kumaş, Portekiz şarap üretiminde uzmanlaşmalıdır. Uluslararası piyasalarda 1 birim şarabın 3 birim kumaş ile takas edildiğini varsayalım. Bu koşullar altında, açık bir ekonomide İngiltere 1 birim şarap ile 3 birim kumaş takas ederken; Portekiz 1 birim kumaş ile $1/3$ birim şarap takas edebilmektedir. Dış ticaretin olmadığı duruma göre her iki ülkede bu ticaretten karlı çıkacaktır (Zhang, 2008: 25-24). Mutlak Üstünlükler Teorisi'nin üç temel çıkarımı söz konusudur (Aswathappa, 2010: 85):

- Eğer bir ülke bir malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahip ise ticaretten kazanç elde etme potansiyeli ortaya çıkar.
- Ülke bir malın üretiminde uzmanlaştıkça, o malı daha etkin olarak üretir ve ulusal refahtan daha fazla potansiyel kazanç elde eder.
- Bir ülke içinde ticaretten elde edilen kazançlar, rekabetçi piyasa tarafından eşit bir şekilde bölüşülmez.

Adam Smith uluslar arasında serbest dış ticareti desteklemesine rağmen, ülke savunması (askeri güvenlik) ile yerel endüstrilerin desteklenmesini serbest ticaretin dışında tutmuştur. Bu iki sektörün uluslararası rekabetten korunması gerektiğini savunmuştur (Fajardo, 1998: 15). Adam Smith, serbest dış ticaretin temel olarak ulusal ticaretle aynı kuralları takip edeceğini varsaymaktadır. Ülkeler arasındaki serbest ticaret, ülke içindeki farklı bölgeler arasındaki serbest ticaret ile benzerdir. Her iki ticaret türü de mutlak üretim maliyetleri tarafından belirlenmektedir (Schumacher, 2012: 52- 53). Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne yöneltilen eleştirileri şu şekilde sıralamak mümkündür (Ahmed ve Alam, 2014; 264):

- Teoriye yöneltilen en önemli eleştiri, ülkelerde mutlak üstünlüğün olmadığı durumu dikkate almamasıdır. Bu açıdan bakıldığında bu

⁶ Bu oranlar İngiltere ve Portekiz arasında ticaretin olmadığı durumda, her bir ülkede malların üretilmesi için gerekli olan nispi emek oranıdır. Bu oran fırsat maliyeti olarak da adlandırılabilir.

ülkeler için ticaret dezavantajlıdır. Fakat gerçekte ticaret mutlak üstünlüğe sahip olmayan ülkeler arasında da gerçekleşmektedir.

- Teorinin emeği tek üretim faktörü olarak kabul etmesidir. Bu önerme işbölümü görüşüne dayanmaktadır. Mal üretiminde sermayenin, teknolojinin rolü modele dahil edilmemiştir.
- Her ülkenin kendi coğrafik özellikleri vardır. Dolayısıyla bir ülkenin büyüklüğü ve nüfusu ve buna bağlı olarak da uzmanlaşmaları da değişmektedir.

1.2.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Adam Smith etkin bir dış ticaret teorisi oluşturmada başarılı olamadığı için, Klasik Dış Ticaret Teorisi'nin yaratıcısı genellikle David Ricardo⁷ olarak kabul edilmektedir. Ricardo 1817 yılında yayınladığı “Politik İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri” isimli eserinde, birbirleriyle yaptıkları ticaretten kazanç elde eden iki ülke için mutlak üstünlüklerin gerekli bir koşul olmadığını açıkça göstermiştir. Aksine, iki ya da daha fazla malın nispi maliyetleri farklı olmak koşuluyla her iki ülke de ticaretten yarar elde edebilecektir (Dunn ve Mutti, 2004: 19). Bu bağlamda Mutlak Üstünlükler ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi arasında küçük bir fark bulunmaktadır. Mutlak Üstünlükler Teorisi mutlak verimlilik farklarını ele alırken; Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi nispi verimlilik farklarını dikkate almaktadır. Bu ayrım, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin bir ülkenin üretmesi gereken malın belirlenmesinde fırsat maliyeti kavramını ele almasından kaynaklanmaktadır. Burada fırsat maliyeti kavramı bir malın üretimini bir birim artırmak için vazgeçilen diğer malın değeri ya da miktarı olarak tanımlanabilmektedir (Aswathappa, 2010: 87).

⁷ Mallar üzerine konulan dolaylı ya da dolaysız yeni vergiler ile ihracat ve ithalat üzerindeki primler doğal aynı mübadeleyi (takası) bozmaktadır. Bunun bir sonucu olarak fiyatların; ticaretin doğal seyrine uyum sağlayabilmesi amacıyla ihracat ya da ithalat gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Bu etki hem gelişmenin yaşandığı ülkede hem de ticari dünyanın yer aldığı tüm ülkelerde az ya da çok etkili olmaktadır (Ricardo, 1817: 171).

Basit Ricardocu modelde ticaretle ilgili temel basitleştirici varsayımlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Kennedy: 2014: 14; Langdana ve Murphy, 2014: 15-16; Bhagwati, Panagariya ve Srinivasan: 1998: 9):

- Sadece iki ülke ve iki mal vardır.
- Emek ve sermaye olmak üzere iki üretim faktörü söz konusudur
- Her ülke sabit bir kaynak donanımına sahiptir ve her bir kaynağın tüm birimleri özdeştir.
- Üretim faktörleri alternatif kullanımlar arasında ülke içinde tam olarak mobil iken uluslararası anlamda mobil değildir.
- Tüm ülkeler benzer teknolojilere sahiptir ve teknoloji sabittir.
- Ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur. Bu üretim miktarına bakılmaksızın bir malın üretim birimi başına emek saatinin değişmeyeceği anlamına gelmektedir.
- Tam istihdam koşulları geçerlidir.
- Ülke içinde emek aynı beceri düzeyine ve verimliliğe sahiptir.
- Ekonomide tüm piyasalarda tam rekabet koşulları geçerlidir. Bir başka deyişle hem tüketiciler hem de üreticiler fiyat alıcısıdır.
- Ticaret engelleri yoktur. Serbest ticaret söz konusudur.
- Tüm iktisadi ajanların piyasadaki bilgiye tam erişimi, endüstriye giriş çıkış serbestliği vardır. Tüm fiyatlar üretimin marjinal maliyetine eşittir.
- İktisadi faaliyetler üzerinde herhangi bir devlet müdahalesi yoktur.
- Ulusal ve uluslararası ulaşım maliyetleri sıfırdır.
- Talep fonksiyonu ile ilgili belirli bir varsayım yoktur. Ticaret dengesi söz konusudur. Bir başka deyişle ekonomi genelindeki harcamalar gelire eşittir.

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre, bir ülke diğer ülkeye kıyasla her iki malın üretiminde de mutlak üstünlüğe sahip olmasa bile, hala karşılıklı olarak dış ticareten yarar sağlama imkanı bulunmaktadır. Birinci ülke daha fazla mutlak üstünlüğe sahip olduğu malın üretiminde uzmanlaşmalı ve söz konusu malı ihraç etmeli, mutlak üstünlüğünün daha az olduğu malı ise ithal etmelidir (Salvatore; 2014: 34).

Ricardo'ya göre, iki ülkenin ve iki malın olduğu bir ekonomide, bir ülke iki malın üretiminde de mutlak üstünlüğe sahip ise serbest ticaret bu iki ülkeye ortak fayda sağlamaktadır. Bu durumu Ricardo'nun meşhur örneğiyle açıklamak mümkündür. İngiltere ve Portekiz'in olduğu, kumaş ve şarap olmak üzere iki malın üretildiği bir ekonominin olduğunu varsayalım. İngiltere kumaşı 100 birim, şarabı ise 120 birim emekle üretebilmektedir. Portekiz ise kumaşı ve şarabı sırasıyla 90 ve 80 birim emekle üretebildiği için her iki malın üretiminde de mutlak üstünlüğe sahip olmaktadır. Eğer her bir ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malın üretiminde uzmanlaşırsa, İngiltere kumaş karşılığında 100 birim şarap elde ederken Portekiz şarap karşılığında 80 birimlik kumaş elde etmektedir. Bu durumda her ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malın üretiminde uzmanlaşmakta ve aynı miktarda kaynakla daha fazla mal üretmektedir (Condon, 2002: 4).

Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Modeli'nde dış ticareti açıklamak için kullanılan en önemli değişken teknolojidir. Teoriye göre, üretimde farklı fırsat maliyetlerinin olması dış ticaretin varlığı için gerekli bir koşuldur. Söz konusu bu farklılık üretim tekniklerindeki farklılığı yansıtmaktadır. Teoride, ülkeler arasındaki teknolojik farklılıklar uluslararası işbölümünü, tüketimi ve ticaret kalıplarını belirlemektedir. Aynı zamanda ticaret tüm katılımcı ülkelere fayda sağlamaktadır (Zhang, 2008: 3). Fırsat maliyeti, aynı ülkedeki iki malın birim maliyetleri arasındaki oran ya da aynı malın iki farklı ülkedeki birim maliyetleri arasındaki oran olarak tanımlanabilmektedir (Gandolfo ve Trionfetti, 2014: 12).

Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne yapılan eleştiriler genel olarak teorinin temel varsayımlarına yöneliktir (Ghai ve Gupta, 2002: 245-246; Jain ve Khanna, 2010; 279):

- **Emek değer teorisi:** Ricardo'nun en çok eleştirisi alan varsayımdır. Bu varsayım altında bir malın fiyatı sadece malın üretiminde kullanılan emek miktarına bağlıdır. Bu varsayımdan yapılacak çıkarımlar şunlardır: emek tek üretim faktörüdür; emek tüm malların üretiminde aynı sabit oranda kullanılmaktadır; emek homojendir. Bu çıkarımlar doğru kabul edilmemektedir. Dolayısıyla çeşitli malların üretim sürecinde yer alan üretim

faktörlerinin değişken oranlarda kullanılması ve emeğin homojen olmaması Emek Değer Teorisi'nin yetersiz olduğuna işaret etmektedir.

- **İki malın değişim oranlarını belirlemenin ne anlamana geldiğini açıklamamıştır:** Ricardo sadece hangi iki ülkenin uzmanlaşması gerektiğini, her bir ülkenin ithal ve ihraç edeceği malların belirlenmesi sürecini açıklamıştır. Fakat bu malların değiş tokuş edileceği oranı açıklamamıştır.
- **“Neden farklı ülkelerde malların karşılaştırmalı üretim maliyetleri farklı olmaktadır?” sorusuna tatmin edici bir cevap verememesi:** Ricardo ülkelerin karşılaştırmalı maliyetlerindeki farklılıkların nedenini emek verimliliğindeki farklılıklar olarak gösterse de, emek verimliliğindeki farklılıkların nedenini açıklayamamıştır.
- **Ticaretin sadece arz tarafına bakması:** Bu teori ticaretin sadece arz tarafını dikkate almıştır. Sabit üretim maliyetleri varsayımı yaparak ticaretin talep tarafını hesaba katmamıştır.
- **Sabit üretim maliyetleri varsayımının gerçek hayatta mallar için geçerli olmaması:** Sabit üretim maliyetleri varsayımı, iki ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları malın üretiminde tamamen uzmanlaşacağını ifade etmektedir. Bu ülkelerin karşılaştırmalı dezavantaja sahip oldukları malları hiç üretmeyeceği ve tüketim için bu malları ithal edecekleri anlamına gelmektedir. Bu durum gerçek hayatta genellikle artan ve azalan maliyetler söz konusu olduğu için gerçekleşmemektedir.
- **Emeğin ülke içinde tam mobilitesi olması, ülkeler arasında ise tam mobilitesinin olmaması varsayımının gerçeği yansıtmaması:** Emeğin ülke içinde tam mobilitesi söz konusu değildir. Hatta emeğin aynı ülkenin farklı bölgeleri arasında bile mobilitesinin olmaması durumuyla karşılaşılabilmektedir.
- **İki ülke arasındaki serbest ticaretin gerçekçi olmaması:** Gerçek hayatta ticaret engelleri ve ülkelerin yerli endüstrilerini korumak için yaptıkları korumacı politikalar söz konusudur.
- **Gerçek hayatta ulaşım maliyetlerinin sıfır olmaması**
- **Stratejik faktörlerin dikkate alınmaması**
- **Normatif teori olması**

Mutlak ve Karşılaştırmalı Üstünlükler kavramları, 1848 yılında John Stuart Mill⁸ tarafından geliştirilen başka bir teoride tekrar ele alınmıştır. Mill, bu teori ile malların değerinin belirlenmesi sorununu ele almış ve dış ticaret hadleri kavramını geliştirmiştir. Bu kavrama göre, ihracat değeri her bir ülkede ulusal bir malın ne kadarının aynı miktarda ithal malı elde etmek için takas edilmesi gerektiğine bakılarak belirlenmektedir. Dolayısıyla mübadelede elde edilen ürünün değeri, ulusal olarak üretilen mübadelede vazgeçilebilecek ürün miktarı cinsinden saptanmaktadır (Ajami ve Goddard, 2015: 64).

Klasik Dış Ticaret Teorisi'nin bazı kısıtları bulunmaktadır. Klasik Teori farklı fırsat maliyetlerinin varlığı nedeniyle karlı bir dış ticaretin gerçekleşebileceğini açıklamaktadır. Bu durum fırsat maliyeti farklılıklarının neden ortaya çıktığı sorusunu gündeme getirmektedir. Emek Değer Teorisi kavramı kapsamında, fırsat maliyeti farklılıklarının var olması için gerekli koşul, ülkeler arasında farklı üretim fonksiyonlarının var olmasıdır. Eğer ülkeler arasındaki üretim fonksiyonları aynı olsaydı herhangi bir malın üretimi için emek gereksiniminin zorunlu olarak tüm ülkelerde aynı olması gerekirdi. Bir başka deyişle, tüm ülkelerin bütün üretim hatlarında eşit şekilde üretken olması beklenirdi. Fakat bu durum dış ticaretin ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla dış ticaret için temel şartın ülkeler arasındaki üretim fonksiyonlarının benzer olmaması olduğu açıkça görülmektedir. Bu bağlamda, dikkat çeken bir diğer soru ise üretim fonksiyonlarının ülkeler arasında neden farklı olduğudur. Ricardo'nun klasik örneğinde sebep iklimsel farklılıklar olmasına rağmen, Klasik Dış Ticaret Teorisi bu soruya bir yanıt verememiştir. Bu durum, Klasik Teori'nin büyük ölçüde geçerliliğine gölge düşürmektedir (Chacholiades, 2009: 63).

⁸Mill'in dış ticaret teorisine en önemli katkısı, Alman iktisatçı Friedrich List ile eş zamanlı olarak geliştirdiği "Genç Endüstri Tezi (infant industry argument)"dir. Genç endüstri, kısa bir dönem önce sadece belirli bir ülkede geliştirilmiş sektör faaliyeti olarak tanımlanmaktadır. Bu sektörün devam etme şansı, mevcut yabancı üreticilerle rekabette sermaye ve deneyim yönünden yetersizliği sebebiyle belirsizdir. Mill'e göre ülkelerin bir sektör içinde doğal bir avantaja sahip olabilecek yeni bir endüstri geliştirmesi söz konusu olduğunda, hükümet müdahalesi meşrulaşmaktadır. Bu endüstri yeni olduğu için, geçici karşılaştırmalı üstünlüğe sahip yabancı üreticilerden kaynaklanan bir risk altındadır. Çünkü yabancı üreticiler zaten düzenli bir şekilde çalışmaktadır. Mill'e göre, genellikle bir ülkenin diğer ülkeden bir üretim dalında üstün olması sadece daha önce faaliyet göstermeye başlamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle, bir ülkenin diğer ülkeden herhangi bir aşamada avantajı ya da dezavantajı olmayabilir. Dolayısıyla, sadece kazanılmış beceri ve deneyimler mevcut üstünlüğü kazandırır (Sitkin ve Bowen, 2010: 34).

Klasik teorinin en zayıf yanlarından biri, üretimde kullanılan faktörlerden sadece emek maliyetini dikkate almasıdır. İhraç edilen malların ya da sanayi ürünlerinin üretiminde kullanılan ulaşım maliyetleri, toprak kullanımı ve sermaye gibi diğer üretim faktörlerini ele almamasıdır. Teorinin diğer bir eksik yanı ise, analizde sadece iki mal ve iki ülkenin olduğu bir yapıyı ele almasıdır. Gerçek hayatta çok sayıda ülkenin ve mal çeşitliliğinin olduğu bir ekonomi yapısı geçerlidir (Ajami ve Goddard, 2015: 64).

1.3. Neoklasik Dış Ticaret Teorisi (Heckscher-Ohlin Teorisi)

Ricardo'nun dış ticaret teorisi, "Karşılaştırmalı üstünlükleri belirleyen şey nedir?" ve "Ticaret yapan uluslarda çeşitli üretim faktörlerinin kazançları üzerinde dış ticaretin etkisi nedir?" olmak üzere iki temel soruya açıklık getirememektedir. Bu noktadan hareketle, 20. yüzyılın başlarında Eli Heckscher ve Bertil Ohlin adlı İsveçli iktisatçılar, bu iki soruyu açıklamak üzere yeni bir teori geliştirmişlerdir (Kennedy, 2014: 27). Literatürde teori, Heckscher-Ohlin Teorisi ya da Faktör Donatımı Teorisi olarak da anılmaktadır.

Heckscher-Ohlin Teorisi, Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin genişletilmiş halidir. Teori, karşılaştırmalı üstünlükler ile faktör donatımı arasında bağlantı kurmaktadır. Teoride geçen faktör donatımı kavramı; ülkelerin sahip olduğu emek, sermaye, doğal kaynaklar ve toprak gibi üretim faktörlerinin miktar ve kalitesi olarak tanımlanabilmektedir (Jones, 2001: 515). Teoriye göre, bir ülke nispi olarak daha bol bulunan üretim faktörünün, üretim sürecinde yoğun olarak kullanıldığı mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Dolayısıyla bu malları ihraç etmelidir. Benzer şekilde, üretiminde ülkede nispi olarak daha kıt olan üretim faktörünün yoğun bir şekilde kullanıldığı malları ise ithal etmelidir (Shenkar, Luo ve Chi, 2015: 26). Bu bağlamda modelin ülkeler ve ürünler açısından iki temel karakteristik özelliği olduğu varsayılmaktadır. Ülkeler, üretimde sahip oldukları üretim faktörlerine bağlı olarak birbirinden ayrılmaktadır. Mallar ise üretim süreçlerinde kullanılması gereken üretim faktörlerine bağlı olarak birbirlerinden farklılaşmaktadır (Cho ve Moon, 2013: 11).

Uluslararası uzmanlaşmanın ve ticaretin nedeni olarak faktör donatımındaki farklılıkları ele alan Heckscher-Ohlin Teorisi'nin temel varsayımlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Ahmed ve Alam, 2014: 267-268; Jain ve Khanna, 2010: 285; Jayaram ve Kotwani, 2012: 98; Gandolfo, 2013: 63-64; Grimwade, 2000: 39):

- Serbest dış ticaret söz konusudur. Ticaret üzerinde tarife ya da diğer ticaret engelleri yoktur.
- Dünya genelinde hem mal hem de faktör piyasalarında tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Teori iki ülke, iki mal ve iki faktöre dayalıdır. Bir başka deyişle, iki ülke emek ve sermaye değişkenlerini kullanarak iki mal üretmektedir.
- Ülkelerden biri emek, diğeri ise sermaye yönünden zengindir.
- İki ülke de değişken üretim faktörlerine sahiptir.
- Ülkeler arasındaki faktör hareketliliği kısıtlıdır. Ülke içinde ise tam faktör hareketliliği vardır.
- Ulaşım maliyetleri sıfırdır.
- Model ülkeler çapında özdeş üretim süreçlerini ve teknolojileri dikkate almaktadır.
- Ülkelerde faktör fiyatlaması farklıdır.
- Tüm üretim faktörleri birinci dereceden homojendir. Bu nedenle ölçüğe göre sabit getiri söz konusudur.
- Talep koşulları her iki ülkede de benzerdir.
- Mallar faktör yoğunluğuna göre sermaye yoğun, emek yoğun olarak sınıflandırılabilir.

1953 yılında Heckscher-Ohlin Teorisi'nin geçerliliği, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisinde W.W. Leontief tarafından araştırılmıştır. Araştırmada, 200 endüstriye ait girdi-çıkıtı tabloları ile 1947 yılı ticaret rakamları kullanılmıştır. Araştırmadan elde eden bulgular, ABD'nin ihracatının ithalatından daha az sermaye yoğun olduğunu göstermiştir. Diğer bir ifadeyle, ABD'nin sermaye donanımı nispi olarak daha iyi olmasına rağmen, ABD ihracatının emek yoğun; ithalatının ise sermaye yoğun olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, Heckscher-Ohlin Teorisi'nin ABD

ekonomisi için “ihraç mallarının emek yoğunundan ziyade sermaye yoğun olacağı yönündeki” varsayımının geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Bu istisnai durum literatürde “Leontief Paradoksu” olarak anılmaktadır. Leontief, bu durumu faktör donatımının homojen olmamasıyla açıklamaktadır. Yani bu faktörlerin nispi bolluğundan ziyade nitelik açısından farklılaşmasını ön plana çıkarmaktadır. Benzer şekilde, üretim teknikleri ülke içindeki farklı bölgelerde daha gelişmiş olabilmektedir. Bu bağlamda, ABD’nin ihraç mallarının ülkedeki daha nitelikli emek tarafından, ithal mallarının ise diğer ülkelerdeki daha az nitelikli emek tarafından üretildiği söylenebilir (Ajami ve Goddard, 2015: 65; Shenkar, Luo ve Chi, 2015: 28).

1.4. Yeni (Modern) Dış Ticaret Teorileri

Heckscher-Ohlin Teorisi’nin Leontief Paradoksu aracılığıyla geçerliliğini kaybetmesi, 1960’lı yıllarla birlikte bu çelişkiyi açıklamaya yönelik çok sayıda yeni dış ticaret teorisinin ortaya atılmasına yol açmıştır. Bu teoriler literatürde “Yeni (Modern) Dış Ticaret Teorileri” olarak yer almaktadır. Bu başlık altında Nitelikli İşgücü Teorisi, Teknoloji Açığı Teorisi, Ürün Dönemleri Teorisi, Tercihlerde Benzerlik Teorisi, Ölçek Ekonomileri Teorisi, Endüstri İçi Ticaret ve Monopolcü Rekabet Teorisi olmak üzere yedi farklı dış ticaret teorisi incelenecektir.

1.4.1. Teknoloji Açığı Teorisi

Teknoloji Açığı Teorisi, 1961 yılında Michael V. Posner tarafından geliştirilmiştir. Posner, 1961 yılında yayınladığı “Dış Ticaret ve Teknik Gelişme” isimli çalışmasında bazı endüstrileri etkileyen teknolojik gelişmelerin ticarete yol açabileceğini öne sürmektedir. Bunun nedeni olarak da belirli teknolojik değişmelerin bir ülke kaynaklı olmasını göstermektedir. Posner’e göre, bir ülkenin inovasyonunun diğer ülkeler tarafından taklit edilmesi için belirli bir süre geçmesi gerekmektedir. Bu süre boyunca “karşılaştırmalı maliyet farklılıkları” yenilikçi ülkede ticareti teşvik etmektedir (Posner, 1961: 323). Teknolojik değişimin ticaret modellerini nasıl etkileyeceği konusunu ilk inceleyenlerden biri olan Posner’e göre yenilikçi ülkeler, bilginin uluslararası olarak yayılmasındaki gecikme nedeniyle belirli bir malın üretiminde geçici bir avantaja sahip olabilmektedir. Posner, bilginin

yayılmadaki zaman gecikmelerini iki gruba ayırmaktadır. Bunlardan ilki, talep (tepki) gecikmesidir. Talep gecikmesi, piyasaya daha düşük maliyetle giriş yapan yeni ürüne tüketici talebi oluşmasının zaman almasıdır. İkincisi ise taklit gecikmesidir. Piyasaya sürülen yeni ürünün diğer ülkelerdeki üreticiler tarafından üretilmesi sürecinde, bu mala yönelik teknoloji ve yöntemlerin öğrenilmesi zaman almaktadır. Bu sürece de taklit gecikmesi denilmektedir. Bu iki gecikmenin ortaya çıkması teknoloji açığı olarak adlandırılmaktadır (Grimwade, 2000: 61). Posner'a göre Teknoloji Açığı Modeli'nin temel varsayımlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Posner, 1961: 326):

- Gümrük engelleri sıfırdır.
- Ülkeler benzer faktör donanımlarına sahiptir.
- Tüketici zevk ve tercihleri tüm ülkelerde benzerdir ve istikrarlıdır. Bununla birlikte yeni sunulan olasılıklara göre tercihler değişse bile, değişiklikler tüm ülkelerde benzerdir.
- Uluslararası döviz kurları sabittir.
- Ticaret başlamadan önce tam istihdam gerçekleşmektedir.

1.4.2. Nitelikli İşgücü Teorisi

Leontief Paradoksunu çözümlenmek amacıyla ortaya konulan tartışmalar, dış ticareti ülkelerin faktör donatımı dışında bazı faktörlerin de etkileyebileceği görüşünü ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, Donald. B. Keasing (1966) tarafından geliştirilen "Nitelikli İş Gücü Teorisi", beşeri sermayenin ülkelerin dış ticaret yapıları üzerinde oynadığı role odaklanmaktadır. Keasing, beşeri sermayenin dış ticareti etkileyebileceğini araştıran ilk iktisatçılardan biridir. Keasing'e göre, ülkelerin faktör donanımları ticareti belirlemezken; ticaret ülkelerin faktör donanımlarını dış ticaretin gereklerine göre şekillendirmektedir. Teoriye göre nitelikli emeğe bol olarak sahip olan ülkeler; nitelikli emeğin yoğun olarak kullanıldığı malların üretiminde uzmanlaşıp, bu malları ihraç etmektedir. Niteliksiz emeğe sahip olan ülkeler ise niteliksiz emeğin yoğun olarak kullanıldığı malları ihraç etmektedir (Yılmaz, 2010: 197; Oktay, 2005: 51). Keasing'in modelinde, mal ve faktör piyasalarında tam

rekabet koşulları geçerli değildir; ölçek ekonomileri ve taşıma giderleri yoktur; iki ülkede de tüketici tercihleri birbirine benzerdir (Yılmaz, 2010: 197).

Keesing karşılaştırmalı üstünlükler kavramını nitelikli emeğin ve diğer yüksek nitelikli beşeri sermayenin karşılaştırmalı bolluğuyla açıklamaktadır. Keesing'e göre, bu özellikleri taşıyan nitelikli işgücü: (i) bilim adamları ve mühendisler, (ii) teknisyenler ve tasarımcılar, (iii) yöneticiler (iv) diğer profesyoneller ve (v) nitelikli işçiler olmak üzere beşe ayrılmaktadır. Keesing ABD'de ihraç yapan endüstrilerin, ithalatla rekabet eden endüstrilerden daha fazla nitelikli işgücü çalıştırdığını iddia etmektedir. Dolayısıyla ABD diğer ülkelere göre daha emek yoğun sanayi malları ihraç etmektedir. Çalışmada sermaye olarak nitelikli emeğin kullanılması Leontief Paradoksu'nun çürütülmesine neden olmuştur. Elde edilen bulgular, ABD'nin aslında sermaye yoğun mallar ihraç eden bir ülke olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda ABD'de profesyonel ve diğer nitelikli işgücünün nispi bolluğu, ülkenin sanayi ürünlerindeki karşılaştırmalı üstünlüğünün temel kaynağıdır (Shenkar, Luo ve Chi, 2015: 30).

1.4.3. Ürün Dönemleri Teorisi

Raymond Vernon (1966) tarafından geliştirilen "Ürün Dönemleri Teorisi", Teknoloji Açığı Teorisi'nin genelleştirilmiş ve geliştirilmiş şeklidir. Vernon, sanayi malları ticaretinde Üretim Dönemleri Teorisi'ni, üretimde uluslararası uzmanlaşma modellerini açıklamak için geliştirmiştir. Teori, başta sanayi ürünleri olmak üzere dış ticaretle ilgili önemli bazı özellikleri açıklamaktadır. Bunun yanı sıra her ürünün inovasyondan olgunlaşmaya, olgunlaşmadan da modası geçmeye yönelme gibi bir yaşam dönemine sahip olduğunu ifade etmektedir. Vernon'a göre ABD firmaları ürün inovasyonunda, büyük bir piyasa yapısına sahip olmaları ile araştırma ve geliştirmedeki (Ar&Ge) üstünlükleri nedeniyle karşılaştırmalı üstünlük sağlamaktadır. Üretim Dönemleri Teorisi, sanayi ürünleri dış ticaretinde 1950'lerde ve 1960'larda birçok ülkede gözlemlenen uzmanlaşma modellerinin en makul açıklaması olarak ele alınmaktadır (Seyidoğlu, 2009: 102; Trebilcock, Howse ve Eliason, 2013; Gilpin; 2001: 282).

Ürün Dönemleri Teorisi, ülkeler arasındaki ticaretin temel motivasyonlarına farklı açıklamalar getirmiş bir teoridir. Teori, öncelikli olarak gelişme aşaması ve piyasalardaki ürün ömrü ile ilgili olan geleneksel pazarlama teorisine dayanmaktadır (Vasudeva, 2011: 41). Vernon “Ürün Dönemlerinde Uluslararası Yatırım ve Uluslararası Ticaret” isimli çalışmasında yaşam dönemlerini üçe ayırmaktadır⁹ (Vernon, 1966: 191-202). Bu dönemler yeni ürün, olgunlaşmış ürün ve standart ürün aşaması olarak ele alınmaktadır (Li, 2013: 295; Aswathappa, 2010 : 92; Shukla, 2008: 12; Kennedy, 2014: 46 -47):

Yeni Ürün Aşaması (Yaratıcı Ürün Aşaması): Bu aşamada ulusal piyasanın ihtiyaçlarına karşılık firmalar piyasaya yaratıcı ürün¹⁰ sürmektedir. Ürünün geleceği bilinmediğinden, çok sınırlı miktarda üretilmektedir ve ağırlıklı olarak ulusal piyasada satılmaktadır. Bu aşamada ihracat hiç yoktur ya da giderek gelişen yeni ürün aşamasının sonlarında sınırlı miktarda yapılmaktadır.

Olgunlaşma Aşaması: Ürün tüketici tarafından kabul edilip popülerite kazandığında, hem ulusal piyasada hem de yabancı piyasalarda ürüne olan talep artmaktadır. Bu aşamada ulusal üretici söz konusu ürünü benzer zevk ve gelir düzeyine sahip olan yabancı piyasalara ihraç etmektedir. Ayrıca ürüne olan dış talep artmakla birlikte, ürün yüksek gelir düzeyindekilere hitap ettiğinden bu talep artışı gelişmiş ülkelerin talep artışından kaynaklanmaktadır. Genişleme ve büyüme sürecinin yaşandığı olgunlaşma aşamasında, ulusal üretici dünya piyasalarına yetecek kadar ürün arz edebilmektedir. Dolayısıyla yenilikçi ülke üretimdeki ve dağılımdaki monopol gücünü devam ettirmektedir. Ülkenin monopol gücü; (i) yabancı piyasalarda ürüne olan talepteki büyüme oranına, (ii) geliştirilen ürünün yapısına, (iii) patent haklarının etkinliğine, (iv) ölçek ekonomilerinin boyutuna, (v) endüstri organizasyonuna ve (vi) diğer ülkelerin yeni teknolojiyi elde etme hızına bağlı kalmaktadır.

⁹Vernon’un orijinal teorisinde ürün dönemleri üç aşamadan oluşmaktadır. Bununla birlikte teoriyi orijinal teoriye sadık kalarak üç aşamada inceleyen yazarların yanı sıra farklı aşamalarda değerlendiren yayınlar da bulunmaktadır. Seyidoğlu (2009), ürün dönemlerini beş aşamada incelemektedir. Pride, Hughes ve Kapoor (2010) Ürün Dönemleri Teorisi’ni başlangıç, büyüme, olgunlaşma ve dönüş olarak dört aşamada ele almaktadır. Benzer şekilde Shenkar, Luo ve Chi (2015) teoriyi dört aşamada incelemektedir.

¹⁰Yaratıcı ürün kapsamında genellikle televizyon, radyo, bilgisayar ve elektronik ürünler gibi sanayi malları yer almaktadır.

Standart (Geliştirilmiş) Ürün Aşaması: Ürün Dönemleri Teorisi'nin son aşamasında ürün piyasada istikrar sağlamakta ve piyasa fiyatlara duyarlı hale gelmektedir. Ürüne ait özellikler ve üretim süreci iyi bilinmektedir. Yani tüketiciler ürüne, üreticiler de üretim sürecine aşinadır. Üreticiler bu aşamada üretim maliyetlerini düşürmek için üretimi daha düşük maliyetle gerçekleştiren ülkeleri araştırmaya yönelmişlerdir. Sonuç olarak ürün yenilikçi firmanın bulunduğu ülkeden ithal edilmeye başlanmıştır. Bazı durumlarda ithalat ulusal üretim tesislerinin tasfiye edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Ürün standart ürün aşamasına geldiğinde, söz konusu teknoloji yaygın bir şekilde ticaret yapan ülkelere elde edilebilir olmaktadır. Bu aşamada üretim daha düşük maliyetli ülkelere kaymaya başlamaktadır. Dolayısıyla farklı yerlerdeki kaynaklar üretim maliyetini azaltmak için kullanılmaktadır.

Vernon (1966), herhangi gelişmiş bir ülkedeki işletmelerin diğer gelişmiş ülkelerdeki işletmelerden “bilimsel bilgiye erişim ve bilimsel ilkeleri kavrama kapasitesi açısından ayırt edilebilir şekilde farklı olmadığı” varsayımını kabul etmektedir. Bu işletmelerin tümünün fizik, kimya ve biyoloji gibi fen bilimlerinde ortaya çıkan bilgiye erişebildiği varsayılmaktadır. Bunun yanı sıra, söz konusu bilgilerin bazen zor olabileceğini kabul etmekle birlikte, nadir olarak anlaşılmaz olduğunu iddia etmektedir. Fakat tüm gelişmiş ülkelere bilimsel ilkelere erişimin eşit olması, bu ilkelerin yeni ürünlerin yaratılmasında uygulanma olasılığının eşit olduğu anlamına geldiğini varsaymak yanlıştır. Genellikle bilimsel bilgi ile bu bilginin pazarlanabilir bir üründe somutlaştırılması arasında büyük bir boşluk vardır. Dolayısıyla girişimci genellikle bu boşluğun doldurulup doldurulamayacağını test edilmesi de dahil olmak üzere risk almayı kabul etmek zorundadır (Vernon, 1966: 191-192).

Ürün Dönemleri Teorisi'ne göre, ürün gelişmiş bir ülkede doğmakta ve zaman içerisinde düşük emek maliyeti sebebiyle az gelişmiş ülkelere doğru yönelmektedir. Bu durum günümüzde bazı sanayi ürünlerinde gözlemlenmektedir ve “Sanayinin Uluslararası Yeniden Dağılımı” olarak adlandırılmaktadır (Öztürk, 2009: 44).

Teori II. Dünya savaşından sonraki 20-30 yılı açıklamada başarılı olmakla birlikte, daha sonraki dönemi açıklamada başarısını kaybetmiştir. Vernon, teorinin uygulanabilirliğini kısıtlayan iki trend olduğunu öne sürmektedir. İlki, 1970-

1980'lerde endüstrileşmiş ülkeler arasında gelirin, zevkin ve teknolojik kapasitelerin birbirine yakınsamış olmasıdır. Dolayısıyla her ülkedeki girişimciler aynı koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte yeniliğin kaynağının tahmin edilmesi mümkün olmamaktadır. İkincisi, gelişen uluslararası deneyim ve telekomünikasyonla çok uluslu şirketlerin büyümesidir (Yoffie, 1993: 6).

Teorideki önemli bir eksiklik, teorinin Amerika'nın birçok üründe yenilik yaptığı ve ilk olarak kendi ülkesinde satış yaptığı, ilerleyen süreçte diğer ülkelere ihraç ettiği bir dönemde geliştirilmiş olmasıdır. Günümüz mevcut koşullarında yeni ürünler dünyanın her tarafında geliştirilmektedir. Ayrıca ürünler çok hızlı değişmekte ve demode olmaktadır. Bir ürün olgunlaşma aşamasına gelmeden ikameleri ortaya çıktığı için üretim hattından düşmektedir ve karlılığını yitirmektedir (Shukla, 2008: 13).

1.4.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Tercihlerde Benzerlik Teorisi, İsveçli iktisatçı Staffan B. Linder (1961) tarafından geliştirilmiştir. Linder'e göre, benzer gelir düzeyine sahip ülkelerin tüketim tercihleri de benzerdir. Bu nedenle dış ticaret benzer tercihlere sahip ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Bu teoride piyasa talebi (gelir düzeyi ve talep yapısı) dış ticaretin en temel belirleyicilerinden biridir. Dış ticaret sadece faktör donatımındaki ulusal farklılıklar tarafından değil, aynı zamanda piyasa talebindeki ulusal farklılıklar tarafından da belirlenmektedir (Menipaz ve Menipaz, 2011: 208).

Teoriye göre, Heckser-Ohlin Modeli birincil mallardaki, genellikle de doğal kaynakların yoğun olduğu mallardaki ticaret modelini açıklamaya elverişli iken; imalat (sanayi) mallarındaki ticaret kalıbını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda, Linder dış ticareti birincil ürünler (doğal kaynak ürünleri) ve sanayi ürünleri olmak üzere iki ayrı kategoriye ayırmaktadır. Sanayi malları ihracatının ulusal talep tarafından belirlendiğini savunmaktadır. Sanayi sektöründeki dış ticaretin büyük ölçüde gelişmiş ülkeler arasında gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Çünkü bu uluslar kendi ülkelerinde sadece yoğun ulusal talebe sahip olan malları üretip, bu malları ihraç etmektedir (Shenkar, Luo ve Chi, 2015: 34).

Linder'in alternatif teorisi her bir ülkenin potansiyel ticaret (ihracat ve ithalat) kavramından hareket etmektedir. Potansiyel ihracat, ulusal talep tarafından belirlenmektedir. Linder'in konuyla ilgili temel önermesi, bir ürünün potansiyel ihracatının olması için gerekli koşulun, bu ürünün ev sahibi ülkede üretim ya da yatırım mali olarak kullanılması gerektiğidir (Gandolfo ve Trionfetti, 2014: 169). Bu teoriye göre, her mal öncelikle yurtiçi tüketim amacıyla üretilmektedir. Dolayısıyla yurtiçinde talebi olmayan malların sadece ihracat amacıyla üretilmeyeceği savunulmaktadır. Bir başka deyişle, yurtiçi üretimi belirleyen şey yurtiçi taleptir. Ülke içinde azınlığı oluşturan bir kesimin zevk ve tercihlerine hitap eden ve üretilmesi ekonomik olmayan malların büyük bir çoğunluğu, tercihin benzer olduğu başka ülkelerden yapılan ithalatla karşılanmaktadır (Öztürk, 2009: 38-39).

Teorinin, Heckser-Ohlin Modeli'nden ayrılan iki temel özelliği bulunmaktadır. Heckser-Ohlin Modeli faktör donatımlarında farklılık arttıkça ülkeler arasındaki ticaretin artacağını savunmaktadır. Çünkü bu farkın artması, nispi faktör fiyatlarındaki farkın artmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda ilk farklılık, Linder modelinde benzer zevk ve tercihlere sahip olan ülkeler arasında daha fazla ticaret yapılacağını iddia edilmesidir. İkincisi ise Heckser-Ohlin Modeli'nde ihracat ve ithalata konu olan malların farklı faktör oranlarına sahip farklı mallar olması iken, Linder modelinde ise ithal ve ihraç edilen malların benzer olmasıdır. Bu durum Heckser-Ohlin Modeli'nin üretim yanlı; Linder modelinin ise talep yanlı bir teori olduğunu göstermektedir (Cho ve Moon, 2013: 18).

1.4.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Ölçek ekonomileri (ölçeğe göre artan getiri), bir firmanın ya da endüstrinin üretim kapasitesi genişlediğinde toplam üretim maliyetlerindeki artış oransal olarak çıktı düzeyindeki artıştan daha az olduğunda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda uzun dönem ortalama üretim maliyetleri düşmektedir (Carbaugh, 2016: 88).

Ölçek ekonomilerini dışsal ve içsel ölçek ekonomileri olarak ele almak mümkündür. Dışsal ölçek ekonomileri birim başına maliyet, bireysel bir firmanın büyüklüğü yerine endüstrinin büyüklüğüne bağlı olduğunda ortaya çıkmaktadır. İçsel ölçek

ekonomileri ise birim başına maliyet, söz konusu endüstri yerine bireysel bir firmanın büyüklüğüne bağlı olduğunda meydana gelmektedir. İçsel ve dışsal ölçek ekonomileri endüstrilerin yapıları açısından farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Ölçek ekonomisinin tamamen dışsal olduğu yani büyük firmaların herhangi bir avantajının olmadığı bir endüstri çok sayıda küçük firmalardan oluşmaktadır ve tam rekabetçidir. Aksine içsel ölçek ekonomileri ise büyük firmalara küçük firmalar üzerinde bir maliyet avantajı sağlamaktadır ve tam rekabetçi olmayan bir piyasa yapısına yol açmaktadır. İçsel ve dışsal ölçek ekonomilerinin piyasa yapısı açısından farklı sonuçları olması dış ticaretin önemli nedenleri arasında yer almaktadır. (Krugman ve Obstfeld, 2003: 122-123).

Teoriye göre, benzer faktör donanımlarına ve dolayısıyla düşük karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan ülkeler ölçek ekonomileri aracılığıyla dış ticaretten fayda sağlayabilmektedir. Bu ülkeler ölçek ekonomisine sahip olduğu endüstrileri geliştirip yüksek miktarda malı daha düşük birim maliyetlerle üretebilmektedir. Daha düşük maliyetle ürettiği bu malları da diğer ülkelere satabilmektedir. Ölçeğe göre artan getirili olan diğer malların da bu şekilde üretilmesi, tüm ticaret ortaklarının uzmanlaşma ve değiş tokuş aracılığıyla ölçek ekonomilerinden faydalanmasına olanak tanımaktadır (Carbaugh, 2016: 91).

Dış ticarete ölçek ekonomileri, bazı endüstrilerde küçük ölçekli firmaların büyük ölçekli firmalarla rekabetini zorlaştırdığı için önemli bir etkidir. Bunun sonucunda ölçek ekonomisi içeren mallar, çok sayıdaki küçük firmadan ziyade az sayıdaki büyük firma tarafından üretilmektedir. Ölçek ekonomilerinin büyük firmalara böyle bir üstünlük sağlayıp sağlamaması, bu ekonomilerin içsel ya da dışsal nitelikte olmasına bağlıdır (Seyidoğlu, 2009: 105).

1.4.6. Endüstri İçi Ticaret

Endüstri içi ticaret; genellikle sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu ticaret türünde, ülke aynı endüstriye sahip malları hem ihraç hem de ithal etmektedir. Endüstri içi ticaret yapan ülkelerin büyük çoğunluğunun; gelişmişlik ve kişi başına gelir seviyesi yüksek, komşu, gümrük

engellerinin azaltıldığı ya da kaldırıldığı ve iç pazarın geniş olduğu ülkeler olduğu gözlemlenmiştir. Bu ticarete konu olan mallar ise; monopolcü rekabet kapsamında üretilen, ölçek ekonomilerine tabi ve mal farklılaştırmasına uygun mallardır (Kutlu, 2004: 38).

Endüstri içi ticaret, aynı endüstri içindeki benzer ya da üretimin farklı aşamalarındaki malların değiş tokuş edilmesidir. Bu tür bir ticaret; büyük ölçüde ölçek ekonomileri, gelir düzeyleri ve farklılaştırılmış mallara olan talep ile açıklanmaktadır. Endüstriler arası ticaret ise, farklı endüstriler arasında yapılan mal alışverişini kapsamaktadır. Bu tür bir ticaret türüne tarımsal ürün elde etmek için makine, teçhizat gibi sanayi ürünlerinin ticaretin yapılması gösterilebilir. Endüstriler arası ticareti belirleyen şey karşılaştırmalı üstünlüklerdir (Handjiski vd, 2010: 15).

Endüstri içi ticareti açıklayan iki farklı temel görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki, endüstri içi ticareti mal farklılaştırması ve ölçek ekonomileri arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak ele almaktadır. Bu görüşe göre, her endüstride çok sayıda potansiyel farklılaştırılmış mal bulunmaktadır. Bu mallar tüketici için eksik ikame mallarıdır. Fakat ölçek ekonomileri sebebiyle her bir ülke sınırlı sayıda mal üretebilmektedir. Dış ticaret durumunda, her ülke tüketicilerin zevk ve tercihlerine göre farklı türde malların üretiminde uzmanlaşacaktır. İkinci görüşe göre ise benzer mallar arasında çift taraflı bir ticaret söz konusudur. Bu görüşün altında yatan temel mantık fiyat farklılaştırması ile açıklanmaktadır. Firmalar piyasaları parçalara ayırmaktadır. Fiyatları yüksek tutabilmek amacıyla ulusal piyasalara satışları kısıtlayıp, daha çok yabancı piyasalara satış yapılmaktadır (Helpman ve Krugman, 1989: 133-134).

1.4.7. Monopolcü Rekabet Teorisi

Monopolcü rekabet, çok sayıda satıcının yakın ikame malı sattığı piyasa yapısını ifade etmektedir. Monopolcü rekabet, hem tam rekabet hem de monopolün bazı temel özelliklerini taşımaktadır. Monopolcü rekabette her bir firmanın sadece patent hakkına sahip olduğu malları üretip satabilmesi ve diğer firmaların bu malları üretip satmasının yasalarla önlenmesi monopol piyasası ile ortak bir özelliğidir. Bu özellik

firmaya üretimde, fiyatlamada ve satışta monopol gücü kazandırmaktadır (Dwivedi, 2006: 355). Firmaların, monopolcü rekabet piyasasına giriş çıkış serbestisine sahip olması açısından ise tam rekabetçi bir özellik taşımaktadır. Mevcut firmaların aşırı kar elde ettiği durumda, yeni firmalar piyasaya girmektedir. Kar oranları, normal kar oranının altına düştüğünde ise piyasadandan çıkış olmaktadır (Lipsey ve Harbury, 1992: 174).

1980'li yıllarla birlikte başta Krugman (1979), Lancaster (1980), Helpman (1981) olmak üzere birçok iktisatçı dış ticaret teorisinde monopolcü rekabetin çıkarımlarını detaylı olarak incelemişlerdir. Bu çıkarımlardan ilki, neden dünya ticaretinin çoğunun faktör donatımı ve teknoloji bakımından benzer gelişmiş ülkeler arasında gerçekleştiğidir. İkincisi ise, neden ticaretin büyük bölümünün benzer ürünlerdeki endüstri içi ticareti içerdiğidir (Debaere, 2005: 249-250).

Standart monopolcü rekabet modelleri, genellikle ülkeler arasında benzer ve ölçeğe göre artan getirili teknolojinin olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bununla birlikte, her bir ülkedeki firmalarda aynı düzeyde sabit ve marjinal üretim maliyeti koşulları geçerlidir. Hem benzer teknoloji hem de giriş serbestisi varsayımı, uzun dönemde firmalar için eşit (sıfır) karlılık düzeyi anlamına gelmektedir. Bu durum da endüstri içi ticaretin ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Kikuchi ve Shimomura, 2007: 236-237).

Heckser-Ohlin Teoremi, uluslararası ticareti karşılaştırmalı üstünlüklere veya faktör donatımındaki farklılıklara dayandırmaktadır. Monopolcü Rekabet Teoremi'nde endüstri içi ticaret ise, mal farklılaştırılması ve ölçek ekonomileri ile açıklanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, ülkeler arasındaki faktör donatımları ne derece farklı olursa karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı endüstriler arası ticaret de o kadar büyük olmaktadır. Bu durum, Heckser-Ohlin Teorisi'nin (karşılaştırmalı üstünlüklerin) gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki farkı açıklamada başarılı olacağı anlamına gelmektedir. Monopolcü Rekabet Teorisi ise aynı faktör donatımına sahip sanayileşmiş ülkelerin kendi aralarında yoğun olarak gerçekleştirdikleri iki yönlü ticareti açıklamada kullanılan bir teoridir (Seyidoğlu, 2009: 108).

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET: TEORİK ÇERÇEVE

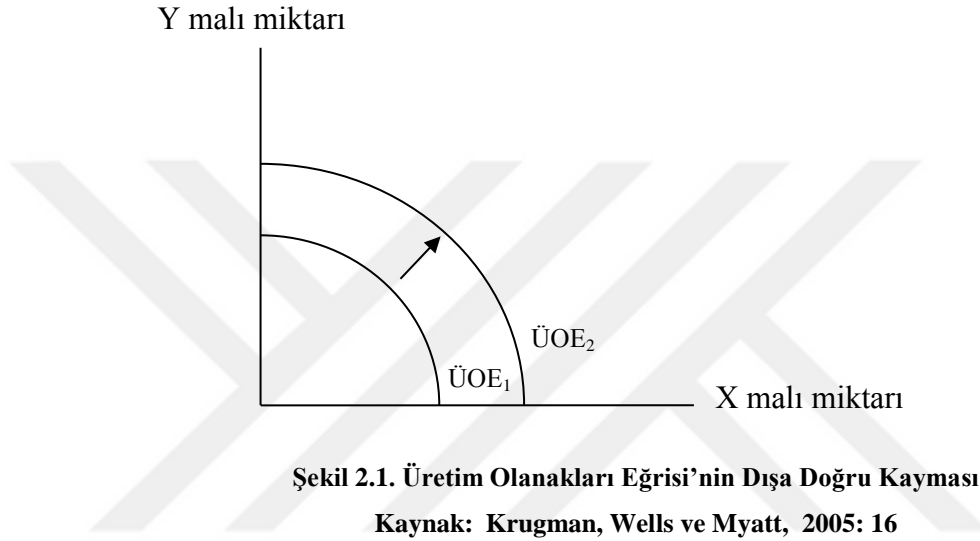
Ekonomik büyüme ülkelerin temel makroekonomik hedeflerinden biridir. Bu nedenle ekonomi politikalarının şekillenmesinde, büyüme üzerinde etkili olan faktörlerin neler olduğunun bilinmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu bölümde ekonomik büyümeyi çeşitli kanallar aracılığıyla etkilediği düşünülen dış ticaret parametrelerinden ihracata yer verilecektir. Bu kapsamda dış ticaret büyüme arasındaki teorik çerçeve ele alınacaktır.

2.1. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme, reel gayri safi yurtiçi hâsılanın (GSYH) zaman içinde artması anlamına gelmektedir. Genellikle bir yıllık dönemde ölçülen reel GSYH, ekonomideki toplam mal ve hizmet miktarını temsil etmektedir (Ezeala-Harrison, 1996: 3). Ekonomik büyüme, üretim teknolojisi ve ölçeğindeki değişimler; beceri ve bilgi kazanımı; alet, bina ve ulaşım sistemleri gibi üretim araçları birikimi aracılığıyla insan ihtiyaçlarını karşılama çabası içinde olan emeğin üretken gücündeki kümülatif artış olarak da tanımlanabilmektedir (Foley ve Michl, 1999: 49).

Ekonomik büyümeyi Üretim olanakları eğrisi (ÜOE) aracılığıyla açıklamak da mümkündür. Üretim olanakları eğrisi, üretim faktörleri miktarı ile teknoloji düzeyinin sabit olduğu ve faktörlerin etkin olarak kullanıldığı varsayımı altında, bir ekonomide üretilebilecek maksimum alternatif mal bileşenlerini gösteren eğridir. Bir

ekonominin üretim kapasitesi sürekli olarak sabit değildir. Kaynak temelli artışlar ya da teknolojik gelişmeler ülke ekonomilerinin büyümesine yol açmakta ve üretim olanakları eğrisinin dışa doğru kaymasına neden olmaktadır (Tucker, 2014: 42). Üretim olanakları eğrisinin dışa doğru kayması ekonomik büyümenin gerçekleştiğinin göstergesidir. Şekil 2.1.'de bu durum grafik yardımıyla açıklanmaktadır.

Şekil 2.1.'de teknoloji ve sermaye miktarı veri iken ekonomide üretilebilecek maksimum X ve Y malı miktarını gösteren eğri $\dot{U}OE_1$ 'dir. Bu eğri üzerindeki her bir noktada üretim etkindir. Söz konusu ekonomide üretim faktörleri miktarında artış ya da teknolojik gelişme yaşandığında üretim olanakları eğrisi dışa doğru kayarak $\dot{U}OE_1$ konumundan $\dot{U}OE_2$ konumuna gelmektedir. Bu durum ekonomik büyüme olarak adlandırılmaktadır. Yeni üretim olanakları eğrisi, ekonominin üretken kapasitesinin genişlediğini göstermektedir.

Çoğu zaman eş anlamlı kullanılmalarına rağmen ekonomik büyüme ve kalkınma birbirinden oldukça farklı kavramlardır. Kalkınma, sadece üretim miktarının ve kişi başına düşen gelirin artırılması anlamına gelmeyip, aynı zamanda gelişmekte olan bir toplumda ekonomik ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesini ifade etmektedir. Büyüme ise nitelikten çok nicelik bakımından ortaya çıkan bir değişiktir. Bu bakımdan büyüme sadece üretimin ve kişi başına düşen gelirin

arttırılması olarak kabul edilebilmektedir. Dolayısıyla bir ekonominin büyümesi, mutlaka o ekonomide yapısal değişimi gerektirmemektedir. Büyüme, kalkınma için gerekli olmakla birlikte yeterli bir unsur değildir (Han ve Kaya, 2008: 2; Ezeala-Harrison, 1996: 3).

2.2. Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret

Ekonomik büyüme yaşam standartlarının uzun dönemde yükselmesini sağlayacak en önemli göstergedir. Bu bakımdan büyüme neden olan faktörlerin bilinmesi yüksek refah düzeyine ulaşılması açısından önem kazanmaktadır. Dolayısıyla bu faktörlerin neler olduğu ve büyüme ile olan ilişkileri, büyüme modelleri aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır (Taban, 2010: 1). Bu çerçevede, büyüme neden olduğu düşünülen birçok farklı değişken büyüme modellerine dahil edilmektedir. Bu değişkenlerden biri de dış ticaret bileşenlerinden olan ihracattır. Büyüme modellerinde, ihracatın büyümeyle etkileme kanalları modellerin temel varsayımlarına göre farklılık göstermektedir.¹¹

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ne göre, ihracatın büyümeyle pozitif olarak etkilemesine yol açan kanallar şu şekilde sıralanmaktadır (Panas ve Vamvoukas, 2002: 731; Salvatore, 2014: 323; Awokuse, 2008: 162):

- İhracat dünya ekonomisinde ülkeler arasında yeni teknolojilerin ve bilgilerin yayılmasında aracı bir rol üstlenmektedir.
- İhracat teşvikleri, geçerli döviz kısıtlarının esnetilmesine yardımcı olarak mal ve hizmet ihracatındaki artışa katkı sağlamaktadır.
- İhracat dar ulusal piyasalara sahip gelişmekte olan ülkelerin dünya piyasalarına girişini sağlayarak pozitif ölçek ekonomilerine yol açmaktadır.

¹¹Bu başlık altında değinilecek büyüme modelleri arasında dış ticaret yer almadığı için Keynesyen Büyüme Modeli ele alınmayacaktır. Keynesyen analizde dış ticarete yer verilmemekle birlikte, açık ekonomiler için geliştirdiği dış ticaret çarpanı ile hasıla ve dış ticaret arasında bir ilişki kurmaktadır:

$$k_{ft} = \frac{\Delta Y}{\Delta M} = \frac{1}{s+m} = \frac{1}{(1-c)+m} \quad (2.1)$$

Burada, k_{ft} : dış ticaret çarpanını; ΔY : milli gelirdeki değişmeyi; ΔM : ithalattaki değişmeyi; s : marjinal tasarruf eğilimini; m ise marjinal ithalat eğilimini temsil etmektedir.

(2.1) nolu eşitlikte; $[s+m=(1-c)+m]$ toplamının değeri ne kadar küçük olursa dış ticaret çarpanının değeri o kadar yüksek olmaktadır.

- İhracat, karşılaştırmalı üstünlüklerin faydalarını genişletmektedir ve rekabet edilebilirlik derecesini arttırmaktadır.
- İhraç edilebilir ulusal mallara olan dış talebin artması, istihdamdaki ve ihracat yapan sektörlerin gelirlerindeki artışla toplam hasılanın artmasına yol açmaktadır.
- Ticaret sadece verimlilik değil aynı zamanda teknoloji üzerindeki etkileri aracılığıyla büyüme oranlarını etkilemektedir.
- Ticaret, ticaretin olmadığı durumda eksik istihdamda olacak ulusal kaynaklardan tam kapasite faydalanılmasını sağlamaktadır.
- Ticaret, uluslararası sermaye akımlarının gelişmiş olan ülkelere gelişmekte olan ülkelere akışına olanak tanımaktadır.

Özetle, literatürde ihracatın büyümeyi etkileme kanallarını: (i) arz fazlası üretim kapasitesi, (ii) yeniden kaynak dağılımı ve artan uzmanlaşma, (iii) piyasa büyümesi, (iv) yeni iş alanları yaratma, (v) artan tasarruflar ve sermaye birikimi, (vi) ithalat için finansman kaynağı olma, (vii) yabancı doğrudan yatırımları çekme, (viii) ölçek ekonomileri, (ix) dış bağlantılar aracılığıyla teknoloji transferi ve bilgi taşınmaları, (x) rekabet, (xi) Ar&Ge'nin teşviki ve (xii) kalite gelişiminin teşviki şeklinde sıralamak mümkündür. Bu değişkenler istihdam, gelirdeki büyüme, verimlilikteki büyüme, gelir dağılımı, yapısal değişim, endüstrileşme ve kentleşme gibi çeşitli kanallar vasıtasıyla büyümeyi etkilemektedir (Fu, 2004: 22). Buna göre, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin desteklenmesine yol açan nedenler şu şekilde sıralanmaktadır (Agrawal, 2015: 835-836):

- İhracatçılar ürünlerini rekabetçi dünya piyasalarında satmak zorundadırlar. Dolayısıyla bu durum onları daha rekabetçi olmaya ve yeni teknolojileri daha hızlı benimsemeye zorlamaktadır.
- Ulusal rekabet de ihracat yapmayan kesimin daha rekabetçi olmasını ve yeni teknolojiye daha çabuk adapte olmasını teşvik etmektedir. Böylece ekonomide verimlilikten kaynaklanan kazançlar daha hızlı artmaktadır. Bu da büyümenin artmasına neden olmaktadır.
- Ticari serbestlik ya da ihracatı teşvik politikaları kıt kaynakların ekonomi içinde daha iyi dağılmasını sağlamaktadır.

- İhracatçılar uluslararası piyasalara erişimlerini sağlayan ölçek ekonomilerinden faydalanabilmektedir.
- Artan ihracat miktarı ulusal firmaların uluslararası sermayeye ve ara mallarına erişimini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla verimlilik artışına ve üretim olanakları eğrisinin dışa doğru kaymasına yol açmaktadır. Bir başka deyişle büyümeyi sağlamaktadır.

Yukarıda bahsi geçen tüm nedenler çerçevesinde, daha fazla ihracatın daha rekabetçi, teknolojik açıdan daha gelişmiş, daha üretken ve daha hızlı büyüyen bir ekonomiye yol açtığı ileri sürülmektedir.

2.2.1. Klasik Büyüme Teorisi ve Dış Ticaret

Klasik Büyüme Teorisi, arz yanlı bir modeldir. Modelde karlar yatırımı, yatırımlar da büyümeyi belirlemektedir. Say Yasası olarak bilinen “her arz kendi talebini yaratır” görüşü çerçevesinde üretilen her mal satılmaktadır ve tüm kaynaklar tam istihdamdadır. Endüstriler işçilere ücret ödemek ya da tüketim için mal alıp satmak durumundadır. Bir başka deyişle, ithalat ve ihracat yapmaları gerekmektedir. Eğer arz ve talep dengesinde herhangi bir sorun olursa dış ticaretteki düzenlemeyle yani ihracat ve ithalatla bu dengesizlik ortadan kaldırılmaktadır (McCombie ve Thirwall, 1999: 37).

Adam Smith dış ticaretin ekonomik büyümeyi iki farklı şekilde teşvik edebileceğini ileri sürmektedir. Bu kanallardan ilki, dış ticaretin piyasa kapsamını genişleterek daha büyük ölçekli bir üretime yol açması ile ilgilidir. Bu üretim artışının bir sonucu olarak da üretimde işbölümü ortaya çıkmaktadır. İş bölümünün artması üretimde verimliliğin artmasına ve dolayısıyla da büyümeye neden olmaktadır. Yani ticaret; piyasa büyüklüğünü genişletmekte, uzmanlaşmayı teşvik etmekte ve ticaretten elde edilen kazançlar aracılığıyla refah düzeyini arttırmaktadır. Bununla birlikte, kaynaklar iş bölümü ilkesine göre dağıtıldığında ve serbest ticaret durumunda dünyada ticaret, ticaret bariyerleri olmadan küresel refahı arttırarak büyümenin itici gücü olmaktadır. Dış ticaretin büyümeyi etkileme kanallarından ikincisi ise Arz Fazlası Teorisi ile ilgilidir. Smith’in “dış ticaretin büyümenin itici gücü olduğu”

görüşü de bu teoriye dayanmaktadır. Teoriye göre; bir ekonomideki toprak fazlası, ulusal talepteki darlık nedeniyle dış ticarete artışlara yol açmaktadır. Smith, benzer şekilde verimsiz emek kavramıyla ilişkilendirilen işgücü fazlası üzerinde de durmaktadır. Bu bağlamda düşük verimlilik, reel çıktının potansiyel çıktının altına düşmesine neden olmaktadır. Özetle, eğer ekonomide herhangi bir endüstri dalında üretim ülkedeki talebi aşarsa, bu üretim fazlası yurtdışına gönderilmeli ve ülkede talep edilen başka bir malla takas edilmelidir. Bu tarz bir ihracat uygulamasının olmadığı durumda, hem ülkedeki verimli emeğin bir kısmının işine son verilir, hem de üretim miktarı azalır (Özay, 1999; 44; Acharyya ve Kar, 2014: 8-9; Meier, 1975: 428).

Arz Fazlası Teorisi, Myint (1958) tarafından tekrar yorumlanmıştır. Myint'e göre bu teori hem ulusal ve dış ticaret arasında etkin bir dengeli büyümeyi teşvik etmekte; hem de ekonomik kalkınma içinde sanayinin korunmasından ziyade öncelikli olarak tarımsal kalkınmanın gerçekleşmesine vurgu yapmaktadır. Bu teorinin temelinde; ulusal refahın, ticaretten elde edilen kazançlar aracılığıyla sağlanması yatmaktadır. Yabancı piyasalardaki ihracat fazlaları, ulusal piyasanın verimlilik kapasitesini ya da büyüklüğünü genişleterek döviz kazançları aracılığıyla ulusal geliri yükseltmektedir. Dolayısıyla, yabancı piyasalar ihracatçı ülkenin çıktı fazlasını çekmektedir (Özay, 1999; 44). Teoriye göre ticaret, ticaretin olmadığı durumda kullanılmayan atıl kaynakların çıktılarına yeni bir efektif talep sağlamaktadır. Bu bağlamda dış ticaret, atıl kaynakların ihracat için gerekli olan ekonomik faaliyetlere yönlendirilmesini teşvik etmektedir. İhracat amacıyla üretimin artırılması ve bireyleri daha fazla çalışmaya iten yeni ihtiyaçların oluşumu ulusal kaynakları canlandırabilmektedir (Fu, 2004: 8).

Smith'in yaklaşımının en önemli özelliği, uzun dönem ekonomik büyüme probleminde yönelik olarak birleştirilmiş bir dış ticaret ve ulusal ekonomi analizi yapmaya çalışmış olmasıdır. Bununla birlikte Karşılaştırmalı Maliyet Teorisi'nin (Fırsat Maliyeti Teorisi) keşfi ve formülasyonu, klasik görüş içerisinde fikir ayrılığına neden olmuştur. Ricardo ve J. S. Mill dış ticaret teorisini mevcut kaynakların etkin dağılımı kapsamında statik açıdan analiz ederken; Adam Smith toprağın azalan getirisi prensibi çerçevesinde dinamik analiz çizgisinde

ilerlemektedir. Smith'e göre tarımsal ihracatın genişlemesi, toprak kıtlığının artmasına ve kolonilerde kar oranlarının düşmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte kolonilerin artan serveti, kar oranındaki düşüşü daha fazla dengelemektedir. Dolayısıyla sermaye birikimi hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Söz konusu açık uçlu ulusal ekonomi modelinde Smith, kolonilerin artan tarımsal ihracatlarının ulusal piyasa büyüklüğünü genişleterek ve üretim artışına zemin hazırlayarak uzun dönem ekonomik büyümeyi teşvik edeceğini ileri sürmektedir. Smith, büyüme modelinde ulusal tarım ve ulusal sanayi arasındaki dengeli büyümeye dikkat çekmektedir. Modelde ele alınan diğer önemli hususlar şu şekilde özetlenebilir (Myint, 1984; 526-528):

- Dış ticaretin genişlemesi ve ulusal dengeli büyümenin teşviki birbirini tamamlayıcıdır ve rekabetçi değildir.
- Ulusal dengeli büyüme tarım sektörünün genişlemesi ve gelişimine dayanmalıdır. Bununla birlikte sanayi sektörünün korunmasına bağlı olmamalıdır.

Malthus, dış ticaret ile ülkedeki kaynakların tarım sektöründen imalat sektörüne yeniden tahsis edilmesinin mümkün olduğunu ve bunun tarım sektöründeki azalan getirileri denkleştirmenin bir yolu olduğunu ileri sürmektedir. Artan nüfusla birlikte toprağın aşırı kullanımı azalan getirilere yol açmaktadır. Malthus'a göre, ticaret büyümeyi emek arzındaki artış aracılığıyla pozitif etkileyebilmektedir. Tüketilebilir mal grubundaki genişleme (tüketim seçeneklerinin artması), kişilerin boş zamanın artan fırsat maliyetinin farkına varmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla kişiler dış ticaretin olmadığı duruma göre daha fazla çalışmak istemektedir (Acharyya ve Kar, 2014: 8).

Ricardo'nun büyüme modelinde ekonomik büyümenin temel belirleyicisi sermaye birikimidir. Ticaret sermaye birikimini arttırarak ekonomik büyümeye yol açmaktadır. Ricardo'ya göre, sanayi kesiminin karlarındaki sabit bir artış ancak ücretlerde düşüş karşılığında gerçekleşmektedir. Ücretlerdeki bir düşüş ise ücret

mallarının (wage goods)¹² fiyatlarında bir düşüşe yol açmaktadır. Ulusal piyasadaki mevcut fiyattan daha düşük (indirimli) bir fiyata mal tedarik edilerek yapılan dış ticaret, ücretlerin düşmesine neden olmaktadır. Bu duruma bağlı olarak da karlarda artış yaşanmaktadır. Tüccarların dış ticaretten elde ettiği ve genel kar oranlarını aşması beklenen karlar geçicidir. Çünkü sermaye birikimi sürecinde kendine yer bulamayacağı için lehte ticaretten elde edilen karlar hızlı bir şekilde genel düzeye inmektedir (Harinarayana, 1985, 118).

Ricardo, klasik görüş çerçevesinde toplumun; kapitalistler, işçiler ve toprak sahipleri olmak üzere üç farklı sınıftan oluştuğu görüşünü benimsemektedir. Ulusal gelirin büyük bir yüzdesini oluşturan uzun dönem faiz oranlarının kapitalist sınıfın eline geçeceğini ileri sürmektedir. Çünkü yatırım yaparak büyümenin gerçekleşmesini sağlayan tek sınıfın kapitalist sınıf olduğunu iddia etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, işçi sınıfı yatırım ve tasarruf yapmak için fazla yoksul iken; toprak sahipleri ise gelirlerini (rant) üretken olmayan lüks mal tüketimine harcamaktadır. Ricardo dönemin İngiltere’inde, giderek artan nüfusun düşük kaliteli toprakların işlenmesi ve mevcut yüksek kaliteli toprakların kiralalarının artması yönünde bir baskı yarattığını gözlemlemiştir. Bu durum, kar oranlarının giderek düşmesi; yatırım ve büyümeyi tehdit etmesi anlamına gelmektedir. Bu probleme o dönemde uygulanan “Mısır Kanunu (Corn Law)” nun kaldırılması yönünde bir öneri sunmuştur. Bu yasanın kaldırılması ile tahıl üreticilerinin yasa ile korunması söz konusu olmayacak ve hala kaliteli toprakların bulunduğu ülkelerden daha ucuza mal ithal edebilecektir. Böylece kar yüzdesi artacak; dolayısıyla ekonominin yatırım kapasitesi ve büyüme de artabilecektir (Chang, 2004: 85). Bu çerçeveden ele alındığında, Ricardo serbest dış ticaretin çeşitli kanallarla büyüme üzerinde teşvik edici bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

¹²Ücret malları (wage goods), ücret getirisine sahip olanların alabileceği tüketim mallarını ifade etmektedir. Bu terimin karşılığı olarak kullanılan ücrete bağlı olmayan mallar (non-wage goods) ise sermaye sahipleri ya da girişimcilerin elde edebileceği sermaye malları ile yatırım mallarını temsil etmektedir.

2.2.2. Neoklasik Büyüme Modeli (Solow Modeli)

Birbirinden bağımsız olarak Robert Solow ve Trevor Swan tarafından geliştirilen Neoklasik Büyüme Modeli, iktisat literatüründe daha çok Solow'un adıyla anılmaktadır. Neoklasik büyüme modelinin dayandığı temel varsayımlar şu şekildedir: (i) ekonomide tam rekabet koşulları geçerlidir, (ii) tam istihdam varsayımı kabul edilmektedir, (iii) ekonomide tek bir sektör vardır ve tek bir mal üretilmektedir, (iv) sermaye (K) ve emek (L) azalan marjinal verimlilik ilkesine tabidir, (v) ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur (Fix, 2015: 5).

Solow Büyüme Modeli, ekonomide tasarruf oranının sermaye stokunun büyüklüğünü ve dolayısıyla da üretim düzeyini belirlediğini göstermektedir. Tasarruf oranı ne kadar yüksek olursa sermaye stoku ve hasıla düzeyi de o kadar yüksek olmaktadır. Solow modelinde üretim fonksiyonu $Y=F(K,L)$ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu fonksiyon için yukarıda da değinildiği gibi ölçeğe göre sabit getiriler ve her bir girdi için azalan marjinal verimlilik ilkesi geçerlidir (Thirwall, 2002: 21; Mankiw, 2001: 184). Modelde ekonomi dışa kapalıdır. Bir başka deyişle ekonomide, mal ve hizmetlerde ya da finansal varlıklarda dış ticaret yapılmamaktadır (Barro, 2008: 52).

Modelde, sermaye stoku ve tasarruf oranı hasılanın tüketim ve yatırım arasındaki dağılımını belirlemektedir. Ayrıca yatırımlar, tasarruflara eşittir ve sermaye stoku amacıyla kullanılmaktadır. Ekonomide hasılanın temel belirleyeni sermaye stokudur. Sermaye stoku zaman içinde değişebilir ve bu değişimler ekonomik büyümeye neden olabilir. Modelde sermaye stoku iki nedenle değişmektedir. Bunlardan ilki sermaye stokuna yapılan yatırımlar, ikincisi ise bazı eski sermaye mallarının yıpranarak sermaye stokunu düşürmesidir (Mankiw, 2001: 184).

Solow Büyüme Modeli kapalı ekonomi varsayımına göre geliştirilmiş olmakla birlikte, ampirik literatürde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni test etmek için ihracatla geliştirilmiş Neoklasik üretim fonksiyonunu kullanan birçok çalışma mevcuttur (örneğin, bkz: Feder, 1982; Baldwin, 1992; Shan ve Sun, 1998a; Shan ve Sun, 1998b; Doyle, 2001; Ben-David ve Loewy, 2003; Gundlach, 2007; Awokuse, 2008; Kristjanpoller ve Olson, 2014).

Baldwin (1992); Solow Büyüme Modeli kapsamında, serbest ticaret uygulamasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Buna göre, serbest ticaret yönünde yaşanan bir gelişme girdilerin “refah düzeyini arttıran nihai mal” üretiminde kullanılmasını teşvik ederek ekonomik etkinliği güçlendirmektedir. Yani Solow modelinde serbest ticaret, üretim fonksiyonunu kaydırarak ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. Bu nedenle ekonomi daha yüksek sermaye hasıla düzeyinde durağan durum dengeye erişmektedir. Solow Büyüme Modeli’nden dış ticaretten elde edilen statik kazançlar ve büyüme ile ilgili aşağıdaki çıkarımları yapmak mümkündür (Van den Berg ve Lewer: 2015: 94-98):

- Diğer her şey sabitken, ticaret politikasındaki bir değişim ya da ulaşımdaki gelişmeler neticesinde dış ticarete ortaya çıkacak bir artış orta vadede ekonominin büyümesine yol açarak durağan durum denge noktasını değiştirecektir.
- Orta vadede ekonominin büyümesi, ülkelerin sermaye ya da tüketim malı üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup olmamaları gibi ticaret kompozisyonundan etkilenilir.
- Ticaretteki bir artış, ekonomide teknolojik gelişme devam etmediği sürece uzun dönem (kalıcı) büyüme oranlarını etkilemez.
- Dış ticaret, teknolojik gelişme oranını doğrudan etkilediği sürece uzun dönem büyüme oranları üzerinde etkilidir.

2.2.3. Post- Keynesyen Büyüme Teorisi ve Dış Ticaret

Açık ekonomilerde uzun dönem büyümeyi inceleyen Post- Keynesyen iktisatçılar, birbiriyle ilişkili fakat temelde birbirinden farklı olan iki teorik yaklaşım geliştirmişlerdir. Bu yaklaşımlar Kaldor (1966) tarafından ortaya atılan “Kümülatif Nedenselliğe Bağlı İhracata Dayalı Büyüme” ve Thirwall (1979) tarafından geliştirilen “Ödemeler Bilançosu Kısıtı Altındaki Büyüme” modelleridir¹³. Bu

¹³Beckerman (1962) ve Lamfalussy (1963) modelleri, İhracata Dayalı Büyüme Modelini ele alan ilk çalışmalar arasında yer almaktadır. Beckerman (1962: 917-918)’e göre ticaretin büyüme oranı üzerindeki etkisini inceleyen mevcut çalışmalar farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler üzerinedir. Bu büyüme modellerinde kullanılan üretim fonksiyonları emek, sermaye-hasıla oranı, tasarruf oranı gibi büyümenin ulusal belirleyicilerine yer vermektedir. Bu modeller aynı gelişmişlik düzeyine sahip

bağlamda ele alınacak ihracata dayalı büyüme stratejileri, ihracat fazlası kavramına dayanan Merkantilist görüşten oldukça farklıdır. İhracata dayalı büyüme stratejisinde: ürün kalitesindeki ve ihracat gelir esnekliğindeki gelişmeler aracılığıyla ihracatın teşvik edilmesi ele alınmaktadır. Bu gelişmeler ulusal çıktıya olan talebi arttırmakta, ulusal gelir yaratmakta ve ithalatı artırmaktadır. Dolayısıyla diğer tüm ülkelerde de ihracat artmaktadır (Hein, 2014: 153).

İhracata dayalı büyümenin gerçekleşmesi bazı ön koşullara bağlıdır: (i) ihracat yapılan sektördeki uyarıcı etkinin yayılması ve ekonominin bu duruma tepki vermesi için etkin bir bağlantı olmalıdır, (ii) ihracat yapılan sektördeki üretim teknikleri mevcut tekniklerden daha gelişmiş olmalıdır. Aksi takdirde, ihracat yapılan sektörde kullanılan teknoloji diğer ekonomilerde kullanılanlardan farklı değilse ya da bu sektörün gelişmesi üretim fonksiyonunda herhangi bir değişim olmadan gerçekleşmişse diğer ekonomilere teknoloji transferinin taşıma etkisi düşük olacaktır, (iii) ihracatın toplam hasıla içindeki payı ve ihracat artış oranı yüksek olmalıdır, (iv) dış ticaret ortaklarının gelişmişlik düzeyi ve yapısı ihracatın büyüme üzerindeki etki düzeyini etkileyebilmelidir, (v) ticari serbestleşme sonucu ihracatta artış yaşandıysa, serbestleşmenin zamanlaması toplam sonucu etkilemektedir, (vi) ihracat yapılan sektördeki büyüme, emeğin diğer sektörlerle ya da bölgelere göç etmesine bağlı ise ihracatın büyüme üzerindeki etkisi göçün maliyet ve faydalarına bağlıdır (Fu: 2004: 21-22).

ülkeler arasındaki büyüme oranı farklılıklarını açıklayamamaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında üretim fonksiyonlarında yer almayan eğitim, teknolojik gelişme, emeğin mobilitesi, başlangıç gelir düzeyi gibi değişkenlerin etkisi vardır. Bu değişkenlerin büyüme modellerine dahil edilmesiyle büyüme oranı farklılıklarının açıklanmasında ihracatın ve dış dengenin rolü önem arz etmektedir. Bu bağlamda parasal ücretleri yükselten oran veri iken; ihracattaki daha hızlı bir büyüme, çıktıda ve verimlilikte daha hızlı bir büyümeyi teşvik etmektedir. Ülkeler arasındaki büyüme oranı farklılıklarının devam etmesi büyüme sürecinde kendi kendini besleyen döngü (virtuous circle)'nin geçerli olmasına bağlıdır.

Lamfalussy (1963)'e göre ihracata dayalı büyümenin önemli sayılması üç nedene bağlıdır. Bunlardan ilki, talebin bir belirleyicisi olarak ihracat büyüme oranının yatırımın önemli bir belirleyicisi olmasıdır. İkincisi, büyümenin ithalatı gerekli kılmamasıdır. Eğer ihracat ithalat gereksinimi kadar hızlı artmazsa büyümenin ödemeler bilançosu tarafından kısıtlanacak olmasıdır. Üçüncüsü ise “ulusal piyasa ne kadar küçük olursa, ülkelerin üretimde ölçek ekonomilerinden yararlanmasını sağlamada dış talebin önemi o kadar büyük olur” önermesidir. Lamfalussy'e göre, ihracatın daha yüksek olması yatırımların daha yüksek olmasına yol açar. Bu durum sırasıyla verimlilik büyüme oranının daha yüksek olmasına, ihracat fiyatlarının daha fazla düşmesine ve ihracatın daha yüksek olmasına neden olur. Bu duruma verimli döngü ya da kendi kendini besleyen döngü (virtuous circle) adı verilir (Thirwall, 1986: 265).

2.2.3.1. Kümülatif Nedenselliğe Bağlı İhracata Dayalı Büyüme

Kaldor (1957)'in geliştirdiği model, Keynesyen analiz tekniğine dayanmaktadır ve Harrod Domar tarafından geliştirilen “dinamik yaklaşımı” takip etmektedir¹⁴. Bu yaklaşım gelir ve sermaye değişim oranlarını sistemin bağımlı değişkeni olarak ele almaktadır (Kaldor, 1957: 593). Kaldor'un kümülatif nedensellik çerçevesinde ele aldığı ekonomik büyüme analizi, büyüme problemine farklı bir bakış açısı getirmiştir. Diğer Post Keynesyen iktisatçılar gibi Kaldor'un büyüme analizi de, arz yanlı ikame etkilerinden ziyade daha çok talep ve gelir etkileri üzerine kurulmuştur (Holt ve Pressman, 2009: 81).

Kaldor'un ekonomik büyüme ile ilgili çalışmasında üç temel önerme dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, büyümenin tarihsel bir süreç olmasıdır. Kaldor, uzun dönem ekonomik büyüme ile ilgili tarih boyunca gözlemlenmiş bir dizi istatistiki gerçek sunmuştur. İkincisi, teknolojik değişimin ve ölçeğe göre artan getirinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin dışsal bir süreç olarak dikkate alınması gerektiğidir. Son olarak da, toplam talebi kendi kendini idame ettirebilen sürdürülebilir bir büyüme sürecini sağlamada gerekli bir faktör olarak ele almasıdır. Kaldor'un büyüme analizindeki bu üç temel önerme, “Kümülatif Nedensel Büyüme Yaklaşımı”nın temellerini oluşturmaktadır (Llerena ve Lorentz, 2003: 3).

Kaldor (1966)'un İngiltere'de büyüme oranlarındaki farklılıkları ele aldığı çalışmasında¹⁵ yer alan temel önermeler literatürde “Kaldor Büyüme Yasaları” olarak adlandırılmaktadır. Thirwall (1983) bu yasaları üç başlık altında incelemektedir¹⁶ (Thirwall, 1983: 345-354):

- İmalat sektörü çıktısındaki büyüme ile GSYH'daki büyüme arasında güçlü bir ilişki vardır. İmalat sanayindeki büyüme oranı ne kadar hızlı olursa

¹⁴ Bu yaklaşım bir sonraki başlıkta detaylı olarak ele alınacaktır.

¹⁵ İngiltere örneklemini üzerinden gelişmiş kapitalist ülkelerdeki büyüme oranları farklılıklarını incelemektedir.

¹⁶ “Kaldor Büyüme Yasaları” literatürde genellikle yukarıda açıklanan bu üç yasa çerçevesinde ele alınmaktadır. Thirwall (1983), çalışmasında Kaldor'un orijinal eserine atıfta bulunarak bu üç yasa üzerinde durmakla birlikte; büyüme ile ilgili başka önermelerde de bulunmuştur (bknz: Thirwall, 1983: 346-347).

GSYH büyüme oranı da o kadar hızlı olmaktadır. Yani sanayi sektörü büyümenin itici gücüdür. Bu durum “gelişmemişlik” durumundan “gelişmişlik” durumuna geçişte olağan kabul edilen bir süreçtir.

- İmalat sanayindeki verimlilik büyüme oranı ile çıktı büyüme oranı arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki vardır. İmalat çıktısındaki büyüme oranı ne kadar hızlı olursa bu sektördeki emek verimliliği büyüme oranı da ölçek ekonomilerinin statik ve dinamik etkileri sayesinde o kadar hızlı olmaktadır. Bu durum “Verdoorn yasası”¹⁷ olarak anılmaktadır.
- İmalat sanayindeki çıktı büyüme oranı ne kadar hızlı olursa, emeğin sanayi dışı sektörlerden¹⁸, sanayi sektörüne aktarılma oranı da o kadar hızlı olacaktır. Bu nedenle genel verimlilik büyüme oranı; imalat sanayi sektöründeki çıktı ve istihdam büyüme oranı ile doğru; imalat sanayi sektörü dışındaki sektörlerdeki istihdam büyüme oranı ile ters ilişkilidir.

İmalat sektöründeki üretim, öncelikle ekonomideki toplam talep ve imalat sektörü mallarına olan nispi talep tarafından belirlenmektedir. Ekonomide talebin artması genellikle yüksek talep esnekliğine sahip imalat mallarına olan talebi de arttırmaktadır. İmalat mallarına olan yüksek talep, önce imalat sanayindeki verimliliği; daha sonra da yayılma etkisiyle tüm ekonomideki verimliliği artırarak büyümeye destek olmaktadır (Holt ve Pressman, 2009: 82). Kaldor- Thirwall Yasası olarak bilinen ve Harrod’un dış ticaret çarpanıyla açıklanan yasaya göre, sanayileşmiş ülkelerde tüketim harcamaları ve gelir tarafından desteklenen imalat sanayi yatırımları talebin içsel bir parçası olarak ele alınmaktadır. Talep tarafından içsel olarak belirlenen uyarılmış büyüme; tarım sektörü, ihracat talebi, kamu harcamaları gibi imalat sanayisi dışındaki dışsal talepten de kaynaklanabilmektedir. Uzun dönem büyüme, sanayileşmiş ülkelerin ithalat talebinin gelir esnekliği ile ihracatın büyüme oranına bağlıdır (Tekgül ve Cin, 2013: 320).

¹⁷1949 yılında Petrus Johannes Verdoorn tarafından geliştirilen yasa, endüstriyel çıktıdaki büyüme oranı (q) ile emek verimliliğindeki büyüme oranı (p) arasında uzun dönemde doğrusal bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu ilişki matematiksel olarak şu şekilde ifade edilmektedir: $p_t = a + bq_t$. Bu eşitlikte, a otonom verimlilik büyüme oranı; q ise Verdoorn katsayısıdır (O’Hara, 1999: 1228).

¹⁸ İmalat sanayi dışındaki sektörlerde ya “azalan getiriler geçerlidir” ya da “istihdamdaki büyüme ile çıktıdaki büyüme arasında herhangi bir ilişki yoktur”.

İmalat sanayi çıktısındaki artış, emek arzı tarafından sınırlandırılmamaktadır. Büyümenin ilk aşamalarında tarımsal talep; ilerleyen aşamalarında ise ihracat tarafından belirlenmektedir. İhracat talebi, açık bir ekonomide otonom talebin temel bileşenlerinden biridir ve ithalattaki gelir sızıntılarıyla eşleşmek zorundadır. Sanayi çıktısının düzeyi, ithalat eğilimi ile ilişkili olarak ihracat talebi tarafından belirlenmektedir. İhracat ve çıktı büyüme oranındaki artış, çıktı ve verimlilik artışı arasındaki ilişki aracılığıyla kendini besleyen büyüme sürecine neden olmaktadır (Thirwall, 1983: 346-347).

Kümülatif büyüme süreci bakış açısı, Kaldor'un kendini besleyen döngü (virtuous circle) ve kısır döngü (vicious circle) şeklinde iki olası büyüme patikasını dikkate almasına yol açmıştır (Llerena ve Lorentz, 2003: 8):

- Kendini besleyen döngü: Dinamik artan getiriler (rekabet gücü) ve çarpan etkisi (etkin toplam talep) aracılığıyla zaman içinde sürdürülebilmektedir. Toplam talep, dinamik artan getirilerin devam etmesine olanak veren kaynakları oluşturmaktadır.
- Kısır döngü: Dinamik artan getiriler rekabet gücünü devam ettirebilmek için yeterli değildir ve/veya çarpan etkisi talebin etkin bir şekilde dinamik artan getirileri sürdürmesine izin vermemektedir.

Kaldor (1970) Harrod Domar'ın dış ticaret çarpanını¹⁹ modele dahil ederek, ticaret döngülerinin ihracat talebindeki dalgalanmaları yansıttığını ileri sürmüştür. Harrod

¹⁹Harrod Domar 1933 yılında yayınlanan "Uluslararası İktisat" isimli kitabında ilk defa statik dış ticaret çarpanı kavramına yer vermiştir. Harrod'a göre, açık ekonomilerde endüstriyel büyümenin hızı dış ticaret çarpanı ile açıklanmaktadır. Çarpan aynı zamanda ödemeler bilançosunu dengede tutma mekanizması ortaya koymaktadır. Harrod'un orijinal dış ticaret çarpanında reel dış ticaret hadleri sabittir; yatırım, tasarruf ve hükümet faaliyetleri yoktur. Gelir ya da çıktı tüketim malları üretimi (C) ve ihracat (X) ile elde edilmektedir ve tüm gelirler tüketim mallarına (C) ya da ithalata (M) harcanmaktadır. Bu varsayımlar altında ticaret her zaman dengededir ve gelir düzenlemeleri ile bu denge korunmaktadır. Model matematiksel olarak şu şekilde ifade edilmektedir (McCombie ve Thirwall, 2016: 237-238):

$$Y = C + X \quad (2.2)$$

$$Y = C + M \quad (2.3)$$

dolayısı ile

$$X = M \quad (2.4)$$

olarak yazılır. İthalat fonksiyonu matematiksel olarak şu şekilde gösterilmektedir:

$$M = M_0 + mY \quad (2.5)$$

(2.5) nolu eşitlikte M_0 otonom ithalat düzeyini; m marjinal ithalat eğilimini temsil etmektedir.

dış ticaret çarpanının neden olduğu gelirdeki değişimler tarafından belirlenen yatırım, toplam talebi teşvik eden bir bileşendir. Kaldor, Ricardocu serbet ticaret görüşünün ölçeğe göre sabit getiri varsayımına bağlı olduğunu iddia etmektedir. Bununla birlikte imalat sanayinde ölçek ekonomilerinin olması; dış ticarete rekabet edebilen bir ülkenin, pazarı genişletme avantajını rekabet gücünü arttırmak için kullanabileceği anlamına gelmektedir. Benzer şekilde dış ticarete düşük performans sergileyen bir ülke, rekabet gücünü kötüleştiren ve pazar payını azaltan bir trend ile karşı karşıya kalabilir (Michie, 2013: 544).

Kaldor'a göre ihracat, hem bölgedeki ürünlere yönelik dünya talebindeki büyüme oranına (dışsal faktör) hem de diğer üretim yapan bölgelere göre söz konusu bölgede etkin olan ücret uygulamalarına (içsel faktör) bağlıdır. Bu iki faktör, toplam piyasa içinde bölgenin payının azalan ya da artan olup olmadığını belirlemektedir. Etkin ücret hareketleri, parasal ücretlerdeki nispi hareket ve verimliliğin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Eğer bu ilişki (parasal ücretler indeksi/ verimlilik indeksi) bir bölgenin lehine sonuçlanırsa, o bölge rekabet gücü elde etmektedir (Kaldor, 1970: 342).

Dixon and Thirlwall (1975), Kaldor'un düşüncelerini dört farklı eşitlikten oluşan İhracata Dayalı Büyüme Modeli şeklinde ele almıştır. Bu eşitliklerden ilki, ekonomi büyüme oranının ihracat büyüme oranının bir fonksiyonu olmasıdır. İkincisi, ihracattaki artışın nispi fiyatlardaki değişimin²⁰ ve dünya gelirindeki büyümenin bir

X=M olduğundan (2.4) nolu denklemde M yerine ithalat fonksiyonunun açılımı yazıldığında eşitlik şu şekilde yeniden ifade edilebilir:

$$X = M_0 + mY \quad (2.6)$$

ya da

$$Y = \frac{X - M_0}{m} \quad (2.7)$$

şeklinde yazılabilir.

$$\frac{\Delta Y}{\Delta X} = \frac{\Delta Y}{-\Delta M_0} = \frac{1}{m} \quad (2.8)$$

(2.8) nolu eşitlik Harrod'un statik dış ticaret çarpanıdır. $\frac{1}{m}$ çarpanı, ihracattaki ve otonom ithalattaki değişimleri takiben gelirden ortaya çıkan değişimler aracılığıyla ödemeler bilançosunu daima tekrar dengeye döndürmektedir. Harrod'un orjinal sonucunu ortaya atarken kullandığı varsayımların geçerliliği düşüktür. Bununla birlikte elde ettiği sonuçların geçerli olduğu bazı durumlar vardır. Bunlardan ilki; diğer uyarılmış harcamaların ve gelirin döngüsel akımından kaynaklanan gerilemelerin toplamda birbirini dengelemesi durumudur. İkincisi ise, ödemeler dengesi eşitliğinin bir politika hedefi ya da gerekliliği olduğu durumdur. Bu durumda gelir düzeyinin ve büyümesinin uzun dönemde kısıtlı olması ithalat ve ihracat arasındaki dengeyi korumak için bir gerekliliktir.

²⁰ Nispi fiyatlardaki gelişme ile ulusal fiyat düzeyi kastedilmektedir. Dolayısıyla rekabet gücü ima edilmektedir.

fonksiyonu olmasıdır. Üçüncüsü, nispi fiyatlardaki değişimin ücretlerdeki ve verimlilikteki artışın bir fonksiyonu olmasıdır. Dördüncüsü ise verimlilikteki artışın çıktıdaki artışın bir fonksiyonu olmasıdır. Bu eşitlik, verimlilik ile hasıla arasında pozitif bir ilişki kurmaktadır ve Verdoorn Yasası ile ilgilidir. Bu açıdan model, döngüsel ve kümülatif bir model olarak değerlendirilmektedir. Çünkü ihracattaki artış ne kadar hızlıysa, çıktıdaki artış da o kadar hızlı olmaktadır. Benzer şekilde çıktıdaki artış ne kadar hızlıysa, ihracattaki artış da o kadar hızlıdır. Bu durumun nedeni, çıktıdaki artışın Verdoorn Yasası aracılığıyla rekabet gücünü artırmasıdır (Thirwall, 1998: 194; Celi ve Sportelli, 2007: 10).

2.2.3.2. Ödemeler Bilançosu Kısıtı Altında Büyüme

Thirwall Kanunu olarak bilinen “Ödemeler Bilançosu Kısıtı Altında Büyüme Modeli” 1979 yılında Anthony P. Thirwall tarafından geliştirilen talep yönelimli bir büyüme modelidir. Modele göre hiçbir ülke, istikrarlı bir ödemeler bilançosu dengesi olmadan daha hızlı büyümemektedir. İstikrarlı bir denge sağlanmadığı takdirde ülke, artan ticaret açıkları ve dış borçlarla karşı karşıya kalmaktadır. Buna bağlı olarak ülke, işsizliğin artmasına yol açan ulusal gelirin düşmesi sorunuyla karşılaşmaktadır. Bu doğrultuda Thirwall, ödemeler bilançosu dengesindeki büyüme oranının; ihracattaki artış ve ithalat talebinin gelir esnekliği arasındaki orana eşit olduğunu ileri sürmektedir (Spasova, 2016; 75-76).

Thirwall (1979) gelişmiş ülkeler arasındaki büyüme oranı farklılıklarını ödemeler bilançosu dengesindeki kısıtlar çerçevesinde ele almaktadır. Açık ekonomilerde büyüme oranındaki farklılıklar, talep artış oranındaki farklılıklara ve ödemeler dengesinin talep artış oranı üzerinde yarattığı baskıya bağlıdır. Eğer talep mevcut üretken kapasite düzeyine kadar ödemeler bilançosunda baskı yaratmadan artabiliyorsa, kapasite üzerindeki talep baskısı kapasite artış oranını yükseltebilir. Bu durumun ortaya çıkmasına neden olan bazı mekanizmalar bulunmaktadır. Bunlar: (i) sermaye birikiminin artmasına ve teknolojik gelişme yaşanmasına yol açan yatırımların teşvik edilmesi, (ii) emek arzının, daha önce işgücüne dahil olmayan bireylerin katılımıyla artması, (iii) üretim faktörlerinin az verimli sektörlerden daha verimli sektörlerle aktarılması, (iv) ithalatın ulusal kaynakların daha verimli olmasını

sağlayarak kapasite oranlarını arttırması olarak sıralanabilir. Tüm bu kanallar İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni desteklemektedir. Modele göre, ihracattaki artış oranı aynı olan ülkelerde çıktıdaki artış oranı, büyümeye bağlı olan ithalat gereksinimi ülkeler arasında farklılaştığından aynı olmayacaktır. Dolayısıyla bazı ülkeler, ödemeler bilançosu dengesinin sağlanması için daha önce talep kısıtlaması yapmak zorunda kalacaktır. İthalat talebinin gelir esnekliği ne kadar büyük olursa ödemeler dengesi büyüme oranı o kadar düşük olacaktır. Dünya gelirindeki daha hızlı bir artış ödemeler dengesi büyüme oranını arttıracaktır. Eğer ödemeler dengesi büyüme oranı, ihracatın teşvikiyle ve ithalat talebinin gelir esnekliği düşürülerek arttırılabilirse talep ödemeler bilançosunda bozulma yaratmadan artacaktır.

Thirwall (1979), birçok gelişmiş ülkenin savaş sonrası dönemdeki reel büyüme deneyimlerinin, ihracat hacminin (X) ithalatın gelir talep esnekliğine (π) bölünmesi ile elde edilen büyüme oranına yaklaşık bir değer olduğunu göstermiştir. Bu oran, “cari hesap üzerinde ödemeler bilançosu dengesinin korunduğu” ve “reel dış ticaret hadlerinin değişmediği” varsayımına dayanan ödemeler bilançosu kısıtı altındaki büyüme oranını tanımlamaktadır. “Uzun dönemde büyüme oranı yaklaşık olarak $y=x/\pi$ 'e eşittir” şeklinde ifade edilen temel büyüme kuralı, Harrod'un dış ticaret çarpanının dinamik versiyonu olarak adlandırılabilir (Thirwall ve Hussain, 1982: 501)²¹.

Denklem (2.8)'de verilen eşitlik dinamik hale getirildiğinde, temel büyüme kuralı $y=x/\pi$ olarak ifade edilmektedir.

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta X}{X} / \pi \quad (2.9)$$

²¹ Harrod (1933)'ün ödemeler dengesi eşitliğinin altında yatan faktörleri incelediği çalışması aslında Klasik Ödemeler Dengesi Düzenlemesi Teorisi'ne yöneltilen bir eleştiridir. Harrod'a göre, Altın Standardı Yaklaşımı'nın benimsediği Fiyat-Altın Para Akımı Mekanizması gerçekçi değildir ve ödemeler dengesi eşitliğini sağlamada yetersizdir. Fiyat hareketlerine dayanan klasik mekanizma, çeşitli mal tipleri (ticareti yapılabilen, kısmen ticareti yapılabilen ve ticareti yapılamayan) analize dahil edildiğinde, ekonomik faaliyet düzeyinde değişikliğe neden olmaktadır ve ödemeler dengesi düzenlemesine daha mantıklı bir açıklama getirmektedir. Dolayısıyla Harrod dış ticaret çarpanına dayanan yeni bir ödemeler dengesi ayarlaması geliştirmiştir. Klasik teori, ödemeler dengesi açığını ve fazlasını ülkeler arasında altın akımlarını ve fiyat hareketlerini eşitlemesi aracılığıyla yeniden tahsis ederek dünya ekonomisini statik bir şekilde ele alırken, Harrod'un çarpan mekanizması tüm ülkelerin eş zamanlı ilişkisini uluslararası döngüyü ihracat hacmindeki değişimler aracılığıyla açıklamaktadır (Celi ve Sportelli, 2007: 8-9).

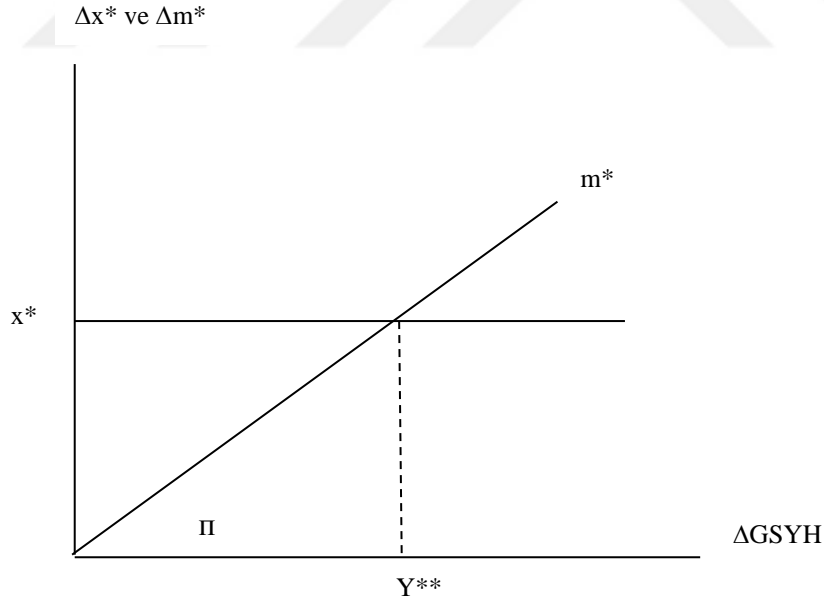
Burada $\Delta Y/Y$ gelirdeki artış oranı, $\Delta X/X$ ise ihracat hacmindeki artış oranıdır. Reel dış ticaret haddinin değişmediği durumda, Harrod dış ticaret çarpanının geçerli olduğu (2.8) nolu eşitlik:

$$\frac{\Delta Y}{\Delta X} \frac{X}{Y} = \frac{\Delta Y}{\Delta X} \frac{M}{Y} \quad (2.10)$$

ya da

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta X/X}{(\Delta M/M)/(\Delta Y/Y)} = \frac{\Delta X}{X} / \pi \quad (2.11)$$

şeklinde yazılabilir. İki faktör, ülkelerin bu büyüme oranından sapmasına neden olmaktadır. Bu faktörler: (i) reel dış ticaret hadlerindeki değişme ile (ii) “ulusal gelir ve harcamanın” denk olmamasına ve cari hesap dengesinin sağlanamamasına yol açan sermaye akımlarıdır.

Şekil 2.2. Ödemeler Dengesi ve Büyüme

Kaynak: Thirwall, 2011: 324

Şekil 2.2.'de GSYH'daki büyüme yatay ekseninde, ihracat ve ithalattaki artış ise dikey ekseninde gösterilmektedir. ithalat talebinin gelir esnekliği (π) tarafından belirlenen

ithalattaki artış (m^*), GSYH'daki büyümenin bir fonksiyonu iken ihracattaki artış (x^*) otonomdur. Burada n nispi fiyat değişimlerinin etkisini kontrol etmektedir ($y=x/n$). Şekilde x^* ve m^* eğrilerinin kesiştiği noktada GSYH büyüme oranı, ödemeler bilançosu dengesine eşittir. Denge büyüme oranının daha yüksek olması: (i) x^* eğrisinin daha yukarıda yer almasına ve (ii) m eğrisinin daha yatık olmasına bağlıdır.

Bütçe Kısıtı Altındaki Büyüme Modeli ve İhracata Dayalı Büyüme Modeli, temel teorik yaklaşımlar ve politika çıkarımları konusunda fikir ayrılığına düşmektedir. Bütçe Kısıtı Altındaki Büyüme Modeli, temel vurguyu ithalat talebi ve ödemeler bilançosu dengesine yaparken; İhracata Dayalı Büyüme Modeli, bu faktörlerin büyüme sürecini kısıtlayan faktörler olmadığını varsaymaktadır. Bu iki model uzun dönemde ihracatı teşvik etmek için hangi tür politikaların etkili olabileceği üzerinde farklı uygulamalara sahiptir. İhracata Dayalı Büyüme Modeli, maliyetin düşürülmesinin ya da paranın değer kaybetmesinin hem ihracatta hem de hasılda sürekli bir artışa neden olabileceğini ortaya koymaktadır. Bunun aksine Ödemeler Bilançosu Kısıtı Altındaki Büyüme Modeli bu tarz politikaların uzun dönemde muhtemelen etkili olmayacağını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, yabancı ekonomilerdeki daha hızlı bir büyümenin ya da ihracat talebinin gelir esnekliğindeki artış dışında hiçbir faktörün ihracatı arttıramayacağını belirtmektedirler. Dolayısıyla her iki teorik yaklaşımda da nitel rekabet gücü önemli iken; maliyet rekabet gücü ve reel döviz kuru sadece İhracata Dayalı Büyüme Modeli'nde önemlidir. (Blecker, 2009: 2).

İhracata Dayalı Büyüme Modeli'nin daha iyi anlaşılması açısından ödemeler bilançosu dengesi (kısıtlı) büyüme oranı (Y_B), reel büyüme oranı (Y_A) ve potansiyel büyüme oranı (Y_C) arasındaki ilişkiyi incelemek mümkündür. Bu üç değişken arasında ortaya çıkabilecek ilişki kombinasyonları şu şekilde özetlenebilir (McCombie ve Thirwall, 2016: 423):

- (i) $Y_B=Y_A=Y_C$; Ödemeler bilançosu dengesi ve tam istihdam
- (ii) $Y_B=Y_A<Y_C$; Ödemeler bilançosu dengesi ve artan işsizlik
- (iii) $Y_B<Y_A=Y_C$; Artan ödemeler bilançosu açığı ve tam istihdam
- (iv) $Y_B<Y_A<Y_C$; Artan ödemeler bilançosu açığı ve artan işsizlik

- (v) $Y_B > Y_A = Y_C$; Artan ödemeler bilançosu fazlası ve tam istihdam
(vi) $Y_B > Y_A < Y_C$; Artan ödemeler bilançosu fazlası ve artan işsizlik

Bir ekonomide tüm kaynaklar kullanıldığında uzun dönemde ekonominin reel büyüme oranı, emeğin nicelik ve niteliğindeki artış tarafından belirlenen potansiyel büyüme oranını geçememektedir²². Sürekli ödemeler bilançosu açığı ve işsizlik problemleri yaşayan ülkelerin İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni benimsemeleri, yukarıda özetlenen olasılık (iv)'den (v)'e ulaşmalar bile, olasılık (i)'ye ulaşmalarını sağlayacaktır. (v) numaralı olasılık durumunda ödemeler bilançosu dengesi büyüme oranı, potansiyel büyüme oranının altındadır. Dolayısıyla bu olasılık, ödemeler bilançosundaki sorunları arttırmadan reel büyüme oranının potansiyel büyüme oranına eşit olmasını sağlamaktadır. Bu durumda, tam istihdam koşullarında talepteki canlılık potansiyel büyüme oranını arttıracaktır.

2.2.4. İçsel Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret

Solow modelinde gelişmenin ileri aşamalarında gelişmiş ülkelerin durağan duruma girecekleri öngörülmüş, teknolojik gelişme dışsal sayılmış, bilginin ve beşeri sermayenin büyümedeki rolü dikkate alınmamıştır. Bir başka deyişle geleneksel Neoklasik model, sermayenin azalan marjinal getirisi varsayımı nedeniyle durağan durum dengesindeki içsel büyümeyi açıklayamamaktadır. Bu eksiklikler nedeniyle yeni model arayışları devam etmiş ve Romer (1986)'in²³ çalışmasıyla içsel büyüme modelleri ortaya çıkmıştır (Demir, Kutlar ve Üzümcü, 2005: 181; Seiter, 2003: 201). İçsel büyüme modelleri, ekonomik büyümeyi piyasa mekanizması içinde faaliyet gösteren ekonomik güçlerin içsel olarak belirlediğini varsaymaktadır. Neoklasik büyüme modelleri ile içsel büyüme modelleri arasındaki en temel fark, sermayenin getirisi ile ilgili kabul ettikleri varsayımla ilgilidir. Neoklasik modellerde sermayenin azalan getirisi söz konusudur. İçsel büyüme modellerinde ise, beşeri sermayeyi de

²² Bu oran "Harrod doğal büyüme oranı" olarak da adlandırılır.

²³ Paul Romer (1986)'nın 'Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme' isimli makalesiyle ortaya attığı içsel büyüme modeli Arrow'un yaparak öğrenme kavramına dayanmaktadır. Romer bu kavramdan yola çıkarak üretim ve yatırım sürecinde bir yan bilgi olarak teknik bilginin üretildiğini ve bu bilginin yeni üretimde bir çeşit bedava girdi olarak kullanıldığını varsaymaktadır. Ayrıca yeni üretimin daha düşük maliyetle ve daha yüksek kaliteyle yapıldığı da modelin varsayımları arasındadır. Üretilen bu yeni bilgiler dışsallıklar ya da taşmalar sonucu diğer firmalara da ulaşacaktır. Dolayısıyla bu gelişmelerden tüm ekonomi yararlanacaktır (Taban, 2010: 51).

kapsayan sermayenin artan getirisinin olabileceği ve bu artan getirinin uzun dönemde büyüme hızını azaltmayacağı kabul edilmektedir (Taban ve Kar, 2006: 161).

İçsel büyüme modellerine göre, ticaret kısıtlarının azaltılması çeşitli kanallar aracılığıyla uzun dönemde büyüme oranlarının hızlanmasına yol açmaktadır. Bu kanallar şu şekilde sıralanmaktadır (Salvatore, 2014: 324):

- Gelişmekte olan ülkelerin dışa açıklık derecesinin daha az olduğu durumla kıyaslandığında, gelişmiş ülkelerdeki teknolojileri daha hızlı elde etmesini sağlamaktadır.
- Araştırma ve Geliştirme (Ar&Ge) akışlarının faydasını arttırmaktadır.
- Üretimde daha büyük ölçek ekonomilerini teşvik etmektedir.
- Fiyatlardaki bozulmaları (çarpıklığı) azaltmaktadır ve ulusal kaynakların sektörler arasında daha etkin kullanılmasına yol açmaktadır.
- Daha yüksek bir uzmanlaşma ve ara girdi üretiminde daha yüksek etkinlik düzeyini teşvik etmektedir.

İçsel büyüme modelleri çerçevesinde sadece dış ticarete yer veren içsel büyüme modelleri üzerinde durulacaktır.

2.2.4.1. Yaparak Öğrenme Modeli

Arrow (1962) tarafından geliştirilen yaparak öğrenme kavramı, bir malın ya da hizmetin üretilmesiyle elde edilen deneyimlerden kaynaklanan üretim etkinliğindeki gelişmeler olarak adlandırılmaktadır (Beaudry, 2011: 124). Modelde büyümenin temel belirleyicileri emek miktarı, sermaye stoku ve bilgi seviyesi dahil edilmiştir. Buna göre üretim fonksiyonu:

$$Y_t = f(K_t, L_t, A_t) \quad (2.12)$$

olarak ifade edilebilir. Burada Y_t ; t döneminde belli bir firmanın üretim düzeyini temsil etmektedir ve bu düzey t dönemindeki emeğin (L), fiziki sermayenin (K) ve bilginin (A) bir fonksiyonu olarak tanımlanmıştır. Bu modelde deneyimler, tüm

firmaların o döneme kadar yapmış olduğu yatırımlara eşit varsayılmaktadır. Bu yatırımlar da toplam sermaye stoğuna eşit olacağından²⁴ modelde deneyimler sermaye stoğu ile temsil edilmektedir (Sala-i Martin, 1990: 18).

2.2.4.1.1. Young (1991) Modeli ve Dış Ticaret

Young (1991)'in Sınırlı Yapararak Öğrenme Modeli, faktör donatımındaki farklılıklardan ziyade teknolojik farklılıklar tarafından yönlendirilen Ricardian dış ticaret modelidir. Temel olarak model, dış ticaretin ekonomik büyüme ve refah üzerindeki etkilerinin incelenmesine olanak tanımaktadır. Bilgi stoku ve dolayısıyla da teknoloji ekonomiler arasında farklılık gösterdiğinden, faktör fiyat eşitliğinin sağlanmasına gerek kalmamaktadır. Bu nedenle model, hem az gelişmiş ülkelerdeki kişi başına gelirin gelişmiş ülkelerdeki düzeyi yakaladığı hem de geçtiği durumları da değerlendirme olasılığı sunmaktadır. Modelde A ve B gibi iki ülke arasındaki dış ticaretin etkileri ele alınmaktadır. Her bir ülkede nitelikli emek olmak üzere sadece bir tane temel üretim faktörü mevcuttur. Her iki ülkede de sonsuz sayıda mal üretebilmektedir. Üretilen mallar artan teknolojik gelişmişlik düzeyi bakımından tanımlanmıştır. Tüm mallar tam rekabet koşullarında ölçeğe göre sabit teknolojik getiri ile üretilmektedir. Bununla birlikte teknoloji birim emek ihtiyacı bakımından farklılaşmaktadır. Daha ileri teknoloji gerektiren malların daha düşük potansiyel birim emek ihtiyacı olan mallar olarak tanımlandığı varsayılmaktadır. Fakat söz konusu mallar piyasaya ilk sürüldüklerinde fiili birim emek ihtiyacı daha yüksek olmaktadır (Aghion ve Howitt, 1998: 383-384).

Yapararak Öğrenme Modeli'nden elde edilen bazı çıkarımları şöyle sıralamak mümkündür (Young, 1991: 31-32; Aghion ve Howitt, 1998: 385):

- Serbest dış ticaret koşulları altında, teknolojik gelişme oranları az gelişmiş ülkelerde iktisadi etkinlik durumundakinden daha düşük ya da iktisadi etkinlik durumundaki oranlara eşit iken; gelişmiş ülkelerde söz konusu oran iktisadi etkinlik durumundakinden daha büyüktür ya da iktisadi etkinlik durumundakine eşittir. Eğer gelişmiş ülkelerin çalışan nüfus sayısı az

²⁴ Bu açıklama yıpranma payının sıfır olacağı varsayımına dayanılarak yapılmıştır.

gelişmiş ülkelerdekinden fazla ya da eşit ise, bu iki ekonomi arasındaki teknoloji açığı artmaktadır. Bununla birlikte az gelişmiş ülkelerin nüfus büyüklükleri gelişmiş ülkelere göre fazla olsa bile, eğer iki ülke arasında başlangıçtaki teknolojik açık düzeyi yeterince büyük ise az gelişmiş ülke asla gelişmiş ülkeyi yakalayamayacaktır.

- Serbest ticaret gelişmiş ülkelerde GSYH büyüme oranını artırma eğilimindeyken, az gelişmiş ülkelerde düşürme eğilimindedir. Sınırlı yaparak öğrenme sürecinin mallar arasında yol açtığı yayılma etkileri büyümenin önemli bir kaynağı olmakla birlikte, dış ticaretin ticaret yapan tüm ekonomilerde ulusal gelirdeki büyümeyi hızlandırmadığı görülmektedir.
- Gelişmiş ülkeler hem ticaretten statik kazanç elde ettiklerinden hem de hızlı bir teknolojik gelişme oranına sahip olduklarından, teknolojik liderliklerini devam ettirdikleri sürece, tüketicileri zamanlar arası faydalarında kesin bir artış yaşayacaklardır. Az gelişmiş ülkeler ise teknolojik gelişme oranındaki düşüşle mücadele etmelerine rağmen, tüketicileri gelişmiş ülkelerin teknolojik ilerleme deneyimleri kadar artan geleneksel dış ticaretten elde edilen statik kazançlardan yararlanmaktadır. Bu iki etki birbirine zıt yönde hareket ettiğinden, ticaretin gelişmiş ülkelerdeki tüketicilerin zamanlar arası faydası üzerindeki etkisi belirsizdir. Genel olarak, az gelişmiş ülkelerin nüfusları gelişmiş ülkelere göre daha düşük ise, zamanlar arası refah düzeylerinde iyileşme yaşamaları daha olası bir durumdur.
- Gelişmiş ülke her zaman gelişmekte olan ülkeden daha ileri teknoloji gerektiren malları üretmektedir.
- Gelişmiş ülkelerdeki firmalar az gelişmiş ülkelerdeki firmalardan daha yüksek kişisel gelir düzeyine sahiptir. Bu nedenle her maldan daha fazla tüketebilmektedirler.
- Kaynakların mallara göre yeniden dağılımında, gelişmiş ülkelerde yaparak öğrenme potansiyeli daha yüksektir. Bu açıklama serbest ticaret büyüme oranının iktisadi yeterlilikteki duruma eşit ya da daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir.
- Az gelişmiş ülkelerde kaynakların mallara göre yeniden dağılımında yaparak öğrenme potansiyelinin daha düşük olması, serbest ticaret oranının asla iktisadi yeterlilik durumundakinden daha yüksek olamayacağı anlamına

gelmektedir. Hatta söz konusu oran iktisadi yeterlilik durumundan daha düşük olabilir.

2.2.4.2. Beşeri Sermaye Modeli

Beşeri sermaye, kişilerin yaşamları boyunca elde ettiği bilgi birikimini ifade etmektedir. Beşeri sermaye modelleri kapsamında beşeri sermaye ise, kişilerin piyasa ya da piyasa dışı ortamlarda mal, hizmet ya da fikir üretmek için yaşamları boyunca elde ettikleri bilgi düzeyi anlamında kullanılmaktadır (OECD, 1996: 22).

Beşeri sermayeye dayalı içsel büyüme modelini kullanan uygulamalı çalışmalar beşeri sermayeyi başlı başına bir üretim faktörü olarak görmektedir. Daha da önemlisi beşeri sermayeyi diğer girdilerin ve teknolojinin etkinliğini artırarak sürdürülebilir büyümeye katkı sağlayan bir faktör olarak değerlendirmektedir (Özsoy, 2009: 75). İçsel büyüme literatüründe, beşeri sermayenin büyüme modellerinde nasıl yer alacağı konusunda iki temel görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki büyümenin motoru olarak beşeri sermaye birikimini kabul eden Lucas (1988) modelidir. Diğer ise yenilik süreci ve teknolojiye adapte olmada beşeri sermaye stokunun rolü üzerinde duran Romer (1990) modelidir (Çetin ve Ecevit, 2010: 168). Bu başlık altında modelde dış ticarete yer verdiği için sadece Lucas (1988) büyüme modeli incelenecektir.

2.2.4.2.1. Lucas (1988) Modeli ve Dış Ticaret

Lucas (1988) “İktisadi Kalkınmanın Mekanikleri Üzerine” adlı çalışmasında standart Neoklasik büyüme modelini, beşeri sermaye birikimin etkilerini de içeren iki farklı uyarlama ile yeniden yorumlamaktadır. Bu uyarlamalardan ilkinde, standart modelin tek sektör varsayımı korunmuş; bu varsayımın beşeri ve fiziki sermaye birikimi üzerindeki etkisine odaklanılmıştır. İkinci uyarlamada ise uzmanlaşmış farklı beşeri sermaye türlerini kabul eden ve ticaret ile kalkınma arasındaki ilişkide farklı

olasılıklar sunan iki mallı bir sistem ele alınmaktadır. Lucas'ın temel üretim fonksiyonu şu şekilde gösterilebilir²⁵:

$$Y = AK_t^\beta (u_t h_t L_t)^{1-\beta} \quad (2.13)$$

Burada Y üretim düzeyini, A teknoloji düzeyini, K fiziki sermaye stokunu ve L emek miktarını göstermektedir. β pozitif bir sayıdır ve $0 < \beta < 1$ aralığındadır. u terimi işgücünün çalıştığı zamanı, h terimi ise işgücü yeteneğini temsil eden bir katsayıdır. Dolayısıyla “uhL” terimi, ortalama beceri düzeyini ifade etmektedir (Lucas, 1988; 10-18).

Lucas, beşeri sermaye modelini bireyler arasındaki eğitimin dışsallık ve taşıma etkileri aracılığıyla ele almaktadır. Modelde beşeri sermayenin etkileri içsel ve dışsal etkiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İçsel etkilere bireyin beşeri sermayesinin kendi üretkenliği üzerindeki etkisi gösterilebilirken; beşeri sermayenin dışsal etkisine kendi beşeri sermayesi de dahil olmak üzere tüm üretim faktörlerinin verimliliğine katkısı örnek gösterilebilir. Beşeri sermayenin dışsal etkileri fiziki sermayede beşeri sermayeden daha hızlı bir artışa neden olmaktadır. Bir çalışma grubundaki bireylerin ortalama beceri düzeyinin, her bir bireyin grup içindeki verimliliğini etkilediği varsayılmaktadır. Modelde beşeri sermaye birikiminin, eğitim ve yaparak öğrenme olmak üzere iki farklı kaynağının bulunduğu ileri sürülmektedir. Lucas, mevcut dönemde zamanın çeşitli faaliyetler arasındaki dağılımının gelecekteki beşeri sermaye düzeyini ya da verimliliğini etkileyeceğini savunmaktadır (Nour; 2013: 86).

Lucas (1988)'in geliştirdiği iki mallı modelde beşeri sermaye birikimi belirli malların üretiminde önemli yer tutmaktadır. Beşeri sermaye birikimi, mesleki deneyimle ya da yaparak öğrenme aracılığıyla elde edilmektedir. Modele göre farklı malların beşeri sermaye stoğunu artırmada farklı potansiyelleri vardır. Buna göre, hangi malın üretileceği ve her bir ülkenin beşeri sermaye stoğu artış oranı, karşılaştırmalı üstünlükler tarafından belirlenmektedir. Karşılaştırmalı üstünlükler, ülkelerin başlangıç üretim karmasını belirleyen bir faktördür. Bu üretim karması, ilerleyen

²⁵ Lucas (1988) modelini beşeri sermayedeki dışsallıkları da içerecek şekilde genişletmiştir. Ancak bu çalışma temel büyüme modellerinin ana hatlarına göre şekillendirildiğinden bu değişken (2.13) nolu denkleme eklenmemiştir.

dönemde beşeri sermaye birikimi ile birlikte artmaktadır. Model, ülkeler arasındaki büyüme oranı farklılıklarını açıklamakla birlikte, bu farklılıkların sistematik olarak her bir ülkenin başlangıç sermaye düzeyi ile ilişkili olmadığını varsaymaktadır. Modelde emeğin mobil olduğu durumda sermaye malı ticaretinin etkisi, beşeri sermayenin içsel ya da dışsal faydası olup olmadığına bağlıdır. Burada beşeri sermayenin içsel faydası ile kişinin kendi verimliliği üzerindeki etki; dışsal fayda ile ise bireyden bireye yayılan etkiden bahsedilmektedir. Dışsal fayda durumunda; herhangi bir beceri düzeyindeki emek ücret oranı, söz konusu emeğin çalıştığı ülkedeki refah seviyesi ile birlikte artacaktır. Bu durumda emeğin başka ülkelere taşınması ile ilgili bir kısıt yok ise, emek akışı fakir ülkelere refah düzeyi yüksek ülkelere doğru olacaktır.

2.2.4.3. Ar&Ge'ye Dayalı Büyüme Modeli

Ar&Ge'ye dayalı içsel büyüme literatüründe Grosman ve Helpman (1989a, 1989b, 1990a, 1990b) ve Rivere-Batiz ve Romer (1991a, 1991b) çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Bu modeller, Ar&Ge sektöründe istihdam edilen beşeri sermaye ve üretilen yeni ürünlere dayalı birer büyüme modelidir. Ar&Ge sektöründe istihdam edilen kalifiye emek, ekonomik büyüme üzerinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Ar&Ge'ye dayalı büyüme modellerinde piyasa yapısı monopolcü rekabet piyasasıdır. Dolayısıyla firmalar fiyat belirleyicisidir. Firmalar, ürünlerinin fiyatlarını Ar&Ge harcamalarını içerecek şekilde belirlemektedir (Altın ve Kaya, 2009: 252). Ar&Ge modellerinin diğer içsel büyüme modellerinden ayrıldığı iki önemli nokta bulunmaktadır. Birincisi, modellerde teknoloji üreten ayrı bir sektörün varlığı; ikincisi ise teknolojik gelişmelerin devamı için eksik rekabet piyasalarına duyulan ihtiyaçtır. Bu modellerde teknoloji geliştirme faaliyetleri ayrı bir üretim faaliyeti olduğu için, modeller gelişmiş ülkelerin büyüme süreçlerini açıklamada kullanılmaktadır (Yardımcı, 2006: 102).

2.2.4.3.1. Grossman ve Helpman (1989a, 1989b, 1990a ve 1990b) Modelleri ve Dış Ticaret

Grossman ve Helpman (1989a)'nın "Karşılaştırmalı Üstünlük ve Uzun Dönem Büyüme", (1989b) "Ürün Geliştirme ve Dış Ticaret", (1990a) "Ticaret, İnovasyon ve Büyüme" ve (1990b) "Ticaret, Bilgi Taşmaları ve Büyüme" adlı çalışmaları Ar&Ge'ye dayalı içsel büyüme modelleri kapsamında değerlendirilmektedir.

Grossman ve Helpman (1989a), iki ülkeli bir model geliştirmiştir. Modeldeki her ülke nihai bir malın üretimi, çeşitli farklılaştırılmış ara malların üretimi ve Ar&Ge olmak üzere üç üretim faaliyeti ile ilgilenmektedir. Üretilen her iki nihai mal da eksik ikame mallarıdır ve küresel olarak tüketiciler tarafından talep edilmektedir. Üretimde emek olmak üzere tek bir temel faktör kullanılmaktadır. Emek miktarı her ülkede sabittir ve sabit bir arza sahiptir. Modelde Ar&Ge'nin iki farklı çıktı oluşturduğu varsayılmaktadır. Bunlardan ilki, araştırma girişiminin yeni ürünler için "tasarım" ortaya çıkarmasıdır. İkincisi ise Ar&Ge'nin bilgi stokuna katkıda bulunmasıdır. Tasarımların ticareti yapılamadığı için ara mallar geliştirildikleri ülkede üretilmektedir. Modelde, geliştirilen ara ürünler ölçeğe göre sabit getiriler varsayımı altında emek tarafından üretilmektedir. Bu ürünlerin ülkeler arasında serbestçe ticareti yapılmaktadır. Ara ürünler, her ülkede nihai malların üretimde girdi olarak kullanılmaktadır.

Modelden elde edilen bulgular, ticarete devlet müdahalesi ile uzun dönem büyüme arasında bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ar&Ge'de karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkenin ürettiği tüketici malına yönelik harcamaları arttıran bir ticaret politikası, uzun dönem büyüme oranlarını düşürmektedir. Ar&Ge'de karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmayan ülkede nihai mal ithalatı üzerine konulan küçük ölçekli tarifeler ve tüketim mallarına sağlanan küçük çaplı ihracat sübvansiyonları, dünya ekonomisinde uzun dönem büyüme oranlarını arttırmaktadır. Ar&Ge'de karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkede uygulanan AR&Ge'ye yönelik sübvansiyonlar, uzun dönem büyüme oranlarını arttırmaktadır²⁶. Ar&Ge'ye yönelik küçük çaplı

²⁶ Bu durumun gerçekleşmesi, ekonomide üretilen iki nihai malın harcama yüzdelerinin sabit olması koşuluna bağlıdır.

sübvansiyonlar, ticaret yapan her iki ülkede de eşit oranlarda uygulanırsa dünya ekonomisinde büyüme oranı artmaktadır (Grossman ve Helpman, 1989a: 42).

Grossman ve Helpman (1989b), ürün inovasyonu ve dış ticaret genel denge modeline dayalı dinamik bir model geliştirmiştir. Bu çerçevede, Ar&Ge ve dış ticaretin gelişimi aracılığıyla karşılaştırmalı üstünlükleri ele almışlardır. Modelde dünya ekonomisinde tam rekabet koşullarında (i) “geleneksel” malın üretimi; (ii) çeşitli süreçlerden geçen “modern” endüstriyel malın üretimi; (iii) endüstriyel ürünün yeni markalarının (cinslerinin) üretilmesi için gerekli olan uzmanlığın elde edilmesini sağlayan “Ar&Ge” olmak üzere üç farklı faaliyet gerçekleşmektedir. Modelde bahsi geçen modern mallar yatay olarak²⁷ farklılaştırılmıştır. Bu nedenle yeni üretilen ürünler eski ürünlerinin yerine geçememektedir. Modelde hem endüstriler arası hem de endüstri içi ticarete yer verilmektedir. Endüstriler arası ticaret faktör donatımı, endüstriler içi ticaret ise Ar&Ge harcamaları ile yönlendirilmektedir.

İki ülkenin ve iki üretim faktörünün olduğu Grossman ve Helpman (1989b)²⁸ modelinin bazı çıkarımları şu şekildedir: (i) hem Ar&Ge hem de farklılaştırılmış malların üretimi, geleneksel mal üretiminden daha beşeri sermaye yoğun faaliyetler ise beşeri sermaye açısından zengin ülkeler farklılaştırılmış malların net ihracatçısı, emek yoğun geleneksel malın ise ithalatçısı konumundadır; (ii) eğer ürün geliştirme farklılaştırılmış mal üretimine göre daha beşeri sermaye yoğun ise dünya ticaret hacmi, küresel gayri safi milli hasıla değerinden ve harcamadan daha hızlı büyümektedir.

İki sektörün ve iki üretim faktörünün yer aldığı Grossman ve Helpman (1990a) modelinde, dış ticaretin sağladığı olanakları kullanan Ar&Ge sektörü ülke ekonomisinde karşılaştırmalı üstünlük avantajı yaratarak büyümede önemli bir rol

²⁷ Yatay ürün farklılaştırması aynı kalitedeki ürün grubu içinde gerçekleşmektedir. Bu ürün farklılaştırması türünde pazarlamacı, hedef tüketici kitlesinin ihtiyaçlarına ya da hedef pazarın tercihlerine göre standart bir ürünü (renk, tat, stil vb. açısından) değiştirerek karını maksimize etmektedir (Thota ve Munir, 2011: 89).

²⁸ Modelde bahsi geçen üretim faktörleri beşeri sermaye ve niteliksiz emektir. Her iki ülkenin ortak zevk ve benzer teknolojiye sahip olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca modelde, finansal piyasalar ve malların entegre olduğu kabul edilirken; faktör hizmetlerinin ve mal tasarımlarının (blueprints) ticareti yapılamamaktadır.

oyunmaktadır²⁹. Bu bağlamda az gelişmiş ülkeler serbest ticaret uygulamasına geçerek, teknoloji transferleriyle dünya bilgi stokuna ulaşma imkanı elde etmektedir. Bu süreç içerisinde küresel ticaretteki gelişmelerin etkisiyle serbest dış ticareten maksimum fayda sağlanabilmektedir. Ar&Ge sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan ekonomilerde harcamaları tüketim mallarına yönlendiren koruyucu amaçlı politikalar, kaynakların bilgi üreten sektörlerle aktarılmasını önlemektedir. Bu durum uzun dönem büyüme hızlarının olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, koruyucu ticaret politikaları Ar&Ge’de karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmayan bir ülkede uygulandığında uzun dönem büyüme oranlarını arttırırken; Ar&Ge’de karşılaştırmalı üstünlüğe sahip bir ülkede uygulandığında ise uzun dönem büyüme oranlarını azaltmaktadır. Çünkü politikanın aktif olarak uygulandığı ülkede ticaret koruması, kaynakları araştırma alanından üretim alanına kaydırmaktadır. Politikanın aktif olarak uygulanmadığı ülkede ise kaynaklar üretim alanından araştırma alanına doğru kayarak ters yönde bir etki meydana getirmektedir. Çalışma bulgularına göre; dışa açık büyüme stratejisi uygulayan ülkeler, ticarete daha fazla korumacı politika uygulayan ülkelere göre daha hızlı büyümektedir ve daha yüksek refah düzeyine ulaşmaktadır. (Grossman ve Helpman, 1990a: 90; Taban, 2010: 80).

Grossman ve Helpman (1990b)³⁰, ticaret politikalarının uzun dönem büyüme üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Modele göre uzun dönemde kümülatif ticaret deneyimlerinin bilgi sermayesine olan katkısı, kümülatif ulusal araştırmalarla kıyaslandığında önemsiz kalmaktadır. Bu durumu dışa açıklık derecesi değiştirememektedir. Dolayısıyla ticaret politikalarının uzun dönem büyüme oranları üzerinde bir etkisi yoktur. Uzun dönemde büyüme, mevcut kaynaklar ile tercihler ve teknoloji gibi değişkenler tarafından belirlenmektedir. Ticaret politikaları durağan duruma geçiş aşamasında büyüme üzerinde etkilidir. Dış ticaret düzeyini genişleten ihracat ya da ithalat teşvik politikaları, ulusal ve yabancı birimler arasındaki bağlantıyı arttırmaktadır. İhracat vergileri ve tarifeler gibi ticaret politikaları ise

²⁹ Model, bilgi üreten sektördeki “yaparak öğrenme artışına” bağlıdır. Burada yaparak öğrenmenin gerçekleştiği sektör, yazarların diğer çalışmalarında Ar&Ge sektörüne karşılık gelmektedir. Dolayısıyla modelde ayrı bir Ar&Ge faaliyeti yoktur. Ekonomik büyüme oranı, bilgi üretim faaliyetlerindeki kaynak dağılım dengesi tarafından belirlenmektedir. Bilgi taşmaları, uzun dönem sürdürülebilir büyümede önemli bir rol oynamaktadır.

³⁰ Modelde emek tek üretim faktörüdür. Ekimde Y ve Z olmak üzere iki nihai mal tüketilmektedir. Ülke, Y malının üretiminde uzmanlaşmıştır. Tam rekabetçi firmalar tarafından ticareti yapılmayan, yatay olarak farklılaştırılmış ara mallar üretilmektedir.

taraflar arasındaki ilişkiyi azaltmaktadır. Bu politikalardan ilki; bilgi birikim oranını ve büyümeyi hızlandırırken, ikincisi öğrenme ve büyümeyi yavaşlatmaktadır. Ticaretin genel olarak iki dinamik özelliği olduğu bilinmektedir: (i) yabancı birimlerle bağlantıyı teşvik etmekte ve böylece ulusal ekonomi için dışsal ekonomiler yaratmaktadır. (ii) Ulusal Ar&Ge'ye teşvikleri arttırmakta ve pozitif dışsallığa yol açmaktadır.

2.2.4.3.2. Rivere-Batiz ve Romer (1991a ve 1991b) Modelleri ve Dış Ticaret

Rivere-Batiz ve Romer (1991a) “İçsel Teknolojik Gelişmeli Dış Ticaret” ve (1991b) “Ekonomik Bütünleşme ve İçsel Büyüme” adlı çalışmalarında içsel büyüme çerçevesinde dış ticareti ele almıştır. Bu çalışmalardan ilkinde, ticaret kısıtlamalarının büyüme üzerindeki etkisi Ar&Ge'ye dayalı içsel büyüme modeli temelinde araştırılmıştır. Modelde Ar&Ge sektörü ile fiziki sermaye ve tüketim mallarının üretildiği imalat sektörü olmak üzere iki sektör yer almaktadır. Dış ticaret kısıtlamalarının bütünleşme, bolluk ve dağılım olmak üzere muhtemel üç etkisi bulunmaktadır³¹. Bütünleşme ve bolluk etkisinin dünya genelinde büyüme oranlarını düşürdüğü kabul edilmektedir. Dağılım etkisinin ise büyüme oranları üzerinde hem düşürücü hem de arttırıcı etkisinin olabileceği ileri sürülmektedir. Dağılım etkisi, sektörler arasındaki temel girdilerin dağılımındaki değişimlerin yol açtığı sektörel çıktı değişimleri anlamına gelmektedir. Ticaretteki kısıtlar kalktıktan sonra (serbest ticaret durumunda), her bir ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sektör doğrultusunda kaynaklarını yeniden dağıtmaktadır. Ticaret yapan iki ülkede dağılım etkisi, faktör donatımındaki ve teknolojisindeki farklılıklar fazla olduğunda daha büyük olmaktadır (Rivera-Batiz ve Romer, 1991a: 1).

Rivera-Batiz ve Romer (1991a) tarafından oluşturulan üretim fonksiyonu denklem (2.14)'de gösterilmektedir.

$$Y = C + \dot{K} = f(H_Y, L_Y, K_Y, A) \quad (2.14)$$

³¹ Bütünleşme (integration) etkisi, farklı ülkelerdeki aynı sektörler arasında; dağılım etkisi ise aynı ülkedeki farklı sektörler arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bolluk (redundancy) etkisi sadece araştırma sektöründe ortaya çıkan bir etkidir. Dağılım (allocation) etkisi ise hem imalat hem de araştırma sektörleriyle ilgilidir.

Burada Y üretim düzeyini göstermektedir. Bu üretim düzeyi aynı zamanda ekonomideki tüketim düzeyi ile (C) ile sermaye stokunun artış oranının (\dot{K}) toplamına eşittir. Çalışma tek bir sektör üzerinden kurgulandığı için “ γ ” alt indisi ilgili sektörde fiziki çıktı üretmek için kullanılan girdileri temsil etmektedir. Buna göre üretim: beşeri sermayenin (H), emeğin (L), fiziki sermayenin (K) ve teknolojinin (A) bir fonksiyonu olarak tanımlanmıştır. Bu ana denklemden yola çıkarak Ar&Ge sektöründeki üretim fonksiyonu ise:

$$\dot{A} = R = f(H_A, L_A, K_A, A) \quad (2.15)$$

şeklinde tanımlanmaktadır (Rivera-Batiz ve Romer, 1991a: 5). Burada “ A ” alt indisi araştırma sektöründe kullanılan girdileri simgelemektedir. “ R ”, araştırma fonksiyonunu tanımlamak için kullanılmıştır. Denklem (2.14) ve (2.15) arasındaki temel farklardan biri, H , L ve K girdilerinin aynı anda sadece bir sektörde kullanılabilmesidir. Teknoloji (A) ise aynı anda iki sektörde de kullanılabilir. Teknoloji (A) ise aynı anda iki sektörde de kullanılabilir.

Rivera-Batiz ve Romer (1991a) modelinde, ticaret üzerine konulan kısıtlamalar bağlamında iki farklı örnek kullanılmıştır. İlk örnekte ticaret kısıtlaması olarak geniş kapsamlı bir tarife uygulamasına yer verilmiş ve dağılım etkilerine odaklanılmıştır. Tarifelerin sıfıra eşit olduğu noktadan başlayarak, tarife oranı arttıkça büyüme oranı düşmektedir. Tarife artmaya devam ettiğinde, büyüme oranı minimum düzeye ulaşmakta ve daha sonra artmaya başlamaktadır. Bununla birlikte, modelde büyüme oranı serbest ticaret durumundaki büyüme oranına geri dönmemektedir. Modelde ticaret kısıtı olarak kullanılan ikinci uygulama ise, dünyada fikri mülkiyet haklarının tam olarak korunmadığı belirli malların seçici korunmasıdır. Bu örnek, ticaret kısıtlarının yeniden dağılım ve bolluk etkilerinin birlikte ele alınmasına olanak vermektedir.

Model; faktör donatımı, teknoloji ve politika açısından benzer iki ülkenin yer aldığı özel bir durumda dış ticaretin her iki ülkede de kesin bir pozitif büyüme etkisine yol açacağını göstermiştir. Bununla birlikte, araştırma kaynaklarının yeniden dağılımı,

araştırma teşebbüsündeki zaman kaybının ortadan kaldırılması ve araştırma yoğun mallarda ticaretin teşvik edilmesi gibi kanallar aracılığıyla refah düzeyinin iyileşmesine katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bu bulgular benzer iki ülke arasında dış ticaretin anlaşılması açısından oldukça önemlidir (Ochoa, 1996: 17).

Rivere-Batiz ve Romer (1991b) modelinde, küresel ölçekte daha büyük bir üretim düzeyi teknolojik gelişmeleri iki farklı şekilde teşvik etmektedir. Birincisi, güncel Ar&Ge'nin mevcut bilgi ve düşünce stokuna dayalı olmasıdır. Düşünceler rakip mal olmadığından, daha büyük bir dünya ekonomisi Ar&Ge aracılığıyla daha büyük bir bilgi stoku anlamına gelmektedir. Dış ticaret bu etkinin sadece ülkeler arasında bilginin değiş tokuşunu ve paylaşımını teşvik etmesi boyutunu kapsamaktadır. İkincisi ise patentli fikirlerin monopol sahiplerinin rantlarını arttırmasıdır. Bu artış, söz konusu fikirlere dayalı malların piyasalarının genişlemesini sağlayarak gerçekleştirmektedir. Bu bakış açısıyla ele alındığında, dış ticaretin bu geniş piyasadan faydalanması gerekmektedir (Rauch, 2011: 116). Bu noktalardan hareketle Rivere-Batiz ve Romer (1991b), ekonomik bütünleşmenin neden olduğu ölçek etkilerine dikkat çekmek amacıyla benzer faktör donanımına ve teknolojiye sahip olan ülkeler arasındaki ticarete odaklanmıştır.

Rivere-Batiz ve Romer (1991b) modelinde, içsel ekonomik bütünleşme kapsamında daha büyük bir küresel ekonomiye dahil olmanın büyüme oranlarını neden hızlandırabileceği açıklanmıştır (Grosman ve Helpman, 1994: 40):

- Buna göre birinci neden; dünya piyasalarına entegre olan ülke sakinlerinin daha büyük bir teknolojik bilgi tabanına erişim elde etmelerinin muhtemel olmasıdır.
- İkinci neden endüstriyel araştırmalarının boyutu ile ilgilidir. Dış dünya ile entegre olmamış ekonomiler uluslararası piyasalarda hali hazırda bulunan bilgi ve fikirleri üretmek için araştırma yapmak durumundadırlar. Bu ekonomiler, uluslararası rekabetle karşı karşıya kaldığında endüstriyel araştırmalardaki zaman kaybı azalabilmektedir. Korunan ulusal bir piyasa için mal geliştiren bir firma, sadece ulusal ekonomi açısından yeni olan bir

teknoloji kullanımına ihtiyaç duyarken; uluslararası piyasa ile rekabet durumunda ise küresel ölçekte yenilikçi fikirler üretmeye zorlanacaktır.

- Üçüncüsü ise potansiyel müşteri büyüklüğünü arttırarak, ekonomik bütünleşmenin endüstriyel araştırmalardaki teşvikleri destekleyebilmesidir.

İçsel büyüme modelinde, eğer ekonomik bütünleşme iki ekonominin ölçeye göre artan getiriden yararlanmasına izin verirse, piyasanın büyüklüğünü arttıracığından bütünleşme uzun dönem büyümenin artmasına neden olacaktır. Modelin yapısına bağlı olarak; söz konusu bütünleşme mal ticaretinde, fikir akımlarında ya da her iki şekilde de ortaya çıkabilmektedir. Eğer yeni fikirlerin keşfi ekonomik büyümenin temelini oluşturuyorsa, mevcut fikirlerin yeniden kullanım fırsatıyla artan getirilerin ortaya çıkması beklenebilir. Eğer artan getiriler büyümeyi meydana getiren sektörü genişletiyorsa, ekonomik bütünleşme ölçek etkisi meydana getirecektir ki bu da uzun dönem büyüme oranını arttıracaktır (Rivera-Batiz ve Romer, 1991b: 25-26).

2. 3. Dış Ticarete Ekonomik Büyüme İle İlgili Analizler

Kaynak donanımı ve teknolojik koşullar veri iken, üretim olanakları eğrisi bir ülkenin çeşitli mal kombinasyonlarının üretim kapasitesini göstermektedir. Nüfus artışı ile işgücünün artması ya da net yatırımlarla fiziki sermayenin artması gibi nedenlerle bir ülkenin kaynakları zaman içinde genişlerse, söz konusu ülkenin üretim olanakları eğrisi sağa doğru kayar. Bu durum ülkenin üretim kapasitesinin artması (büyümesi) şeklinde yorumlanmaktadır (Dunn ve Mutti, 2004: 224). Diğer bir ifadeyle, büyümenin ya da reel GSYH'nın zaman içinde artmasının temel iki kaynağı bulunmaktadır. Birincisi, üretimde kullanılan üretim faktörlerinin yani emek ve sermaye miktarının artmasıdır. Bu artışlar sırasıyla nüfusun artması ve sermaye birikimi sayesinde gerçekleşmektedir. Büyümenin ikinci kaynağı ise, üretim faktörlerinin etkinliğinin (verimliliğinin) artmasıdır. Bu sayede aynı miktardaki üretim faktörü ile daha fazla üretimin yapılması mümkün olmaktadır. Verimlilik artışı ise eğitim, tecrübe artışı, işbölümü ve daha ileri teknolojilerin geliştirilmesi gibi nedenlerle üretim faktörlerinin niteliğinin yükselmesinden kaynaklanmaktadır (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2010: 19).

2.3.1. Faktör Arzındaki Artışlar

Bir ülkede faktör arzındaki değişimler ya da teknolojik gelişmeler ile gerçekleşen ekonomik büyüme sonucunda tüketim ve üretim etkileri ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle ulusal gelir, büyüme ve dış ticaret aracılığıyla artmaktadır. Bu nedenle dış ticaret hacmi, ülkenin ihraç ve ithal edilebilir mal çıktısındaki büyüme oranlarına ve tüketim kalıplarına bağlı olmaktadır. Sadece söz konusu etkileri dikkate alarak büyümenin yansız, ticareti arttırıcı ya da azaltıcı yönlü olduğuna karar vermek doğru değildir. Dolayısıyla üretim ve tüketim etkilerinin büyüme üzerindeki etkilerini inceleyebilmek için iki etkinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Buna göre büyüme sürecindeki dış ticaret hacmi, üretim ve tüketim etkilerinin net sonuçlarına bağlıdır (Karluk, 2013: 199-201; Salvatore, 2014: 186-187).

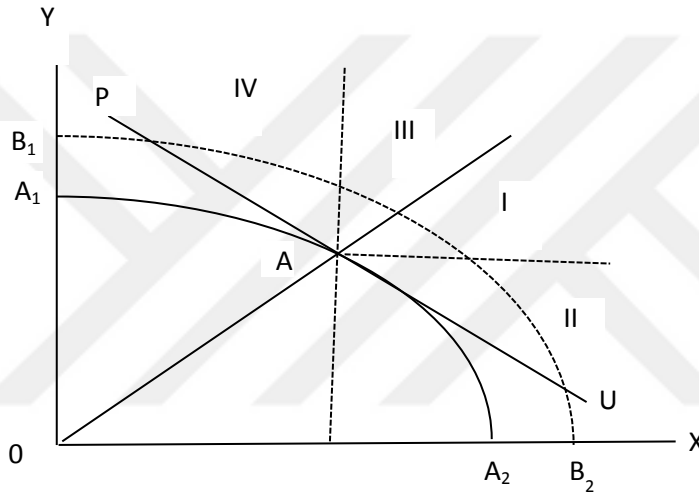
2.3.1.1. Büyümenin Üretim Etkisi (Yansız Büyüme, Ticareti Arttırıcı ve Ticarete Karşıt Büyüme)

Büyüme ortaya çıktığında iki malın üretim kombinasyonu için üç olasılık söz konusu olmaktadır (Cherunilam, 2006: 193):

- Her iki malın üretiminin önceden olduğu gibi aynı oranda artması
- Her iki malın üretiminin önceden olduğundan farklı oranda artması (örneğin bir malın üretiminin oransal olarak diğerinden daha fazla artması)
- Mallardan birinin üretimi artarken diğerinin üretiminin azalması

Yukarıdaki olasılıklardan ilki dengeli büyüme, ikincisi ise dengesiz büyüme durumuna örnektir. Dengeli ve dengesiz faktör artışlarının dış ticaret üzerindeki etkileri birbirinden farklıdır (Dwivedi, 2013: 149). Şekil 2.3, bu üç durumu göstermektedir. Şekilde A_1A_2 büyüme öncesi üretim olanakları eğrisidir. Ticaret haddini temsil eden PU doğrusu, A_1A_2 eğrisine A noktasında teğettir. Büyüme öncesinde A noktasının temsil ettiği düzeyde X malı ve Y malı üretilmektedir. X malı ihraç edilen, Y malı ise ithalatla rekabet eden bir malı temsil etmektedir. Büyümenin gerçekleşmesiyle birlikte A_1A_2 üretim olanakları eğrisi sağa doğru

simetrik bir biçimde kayarak B_1B_2 konumuna gelmiştir. Bu durum söz konusu ülkenin emek ve sermaye donanımının aynı oranda arttığı, yani dengeli bir büyümenin gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Büyüme sonrasında üretimde denge A noktasını orijinle birleştiren doğru üzerinde sağlanırsa, A noktasına (büyüme öncesi duruma) göre X ve Y mallarının üretimi artmaktadır. Bu durumda ihrac edilen X malı üretimindeki oransal artış, ithalatla rekabet eden Y malının üretimindeki oransal artışa eşit olmaktadır. Bu koşullar altında, büyümenin üretim dolayısıyla ihracat üzerindeki olumlu etkisi, ithalat üzerindeki olumsuz etkisine eşittir ve burada yansız üretim etkisi söz konusudur (Ünsal, 2005: 262).

Şekil 2.3. Büyümenin Ticaret Üzerindeki Alternatif Etkileri (Üretim Etkisi)

Kaynak: Ünsal, 2005: 263

Şekil 2.3.'de I numaralı bölge yukarıda bahsedilen olasılıklardan ikincisini temsil etmektedir. Bu bölgede mallardan birinin üretimi diğerinden daha fazla artmıştır. Yani bu bölgedeki üretim noktası hem X hem de Y malının üretimi açısından daha büyük bir üretim düzeyini temsil etmektedir. Aynı zamanda ihrac malı olan X'in üretimindeki artış, ithalatla rekabet eden Y malının üretimindeki artıştan oransal olarak daha fazla olmaktadır. Üretim açısından büyümenin ihracat üzerindeki olumlu etkisi ithalat üzerindeki olumsuz etkisinden büyük olduğundan I. bölge, ticareti arttırıcı yönlü üretim etkisini (ticareti arttırıcı yönlü büyümeyi) temsil etmektedir. III. bölge, yukarıdaki olasılıklardan ikincisi ile ilgilidir. Bu bölgede de her iki malın üretimi artmaktadır. Fakat burada I. bölgenin tersi bir durum söz konusudur. Bu bölgede ithalatla rekabet eden Y malının üretimindeki artış, ihrac edilen X malındaki

artıştan oransal olarak daha fazladır. Kısaca, III. bölgede büyümenin ithalat üzerindeki daraltıcı etkisi, ihracat üzerindeki genişletici etkisinden büyüktür. Dolayısıyla bu bölgede büyümenin ticarete karşıt yönlü üretim etkisi söz konusudur. Yani ticarete karşıt büyüme gerçekleşmektedir (Cherunilam, 2006: 193; Ünsal, 2005: 262-263).

IV. bölge, mallardan birinin üretimi artarken diğ erinin azalması şeklinde ifade edilen üçüncü olasılığa karşılık gelmektedir. Büyüme öncesi duruma göre ithalatla rekabet eden Y malının üretimi artarken, ihraç edilen X malının üretimi azalmaktadır. Bu bölge, aşırı ticarete karşıt yönlü üretim etkisi (aşırı ticaret aleyhinde üretim etkisi) olarak adlandırılmaktadır. İhraç edilen mal üretimi (X) düştüğünden ihracat düşme eğiliminde iken, ithalatla rekabet eden mal üretimi (Y) arttığ ından ithalat da düşme eğilimindedir (Cherunilam, 2006: 193).

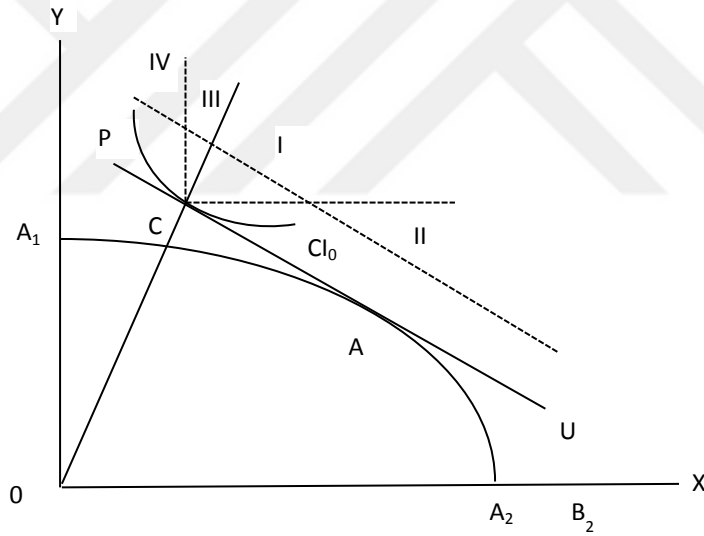
Şekilde II. bölge üçüncü olasılığa karşılık gelmektedir. Bu bölgede büyüme öncesi duruma göre, ihracat malı X'in üretimi artarken, ithalatla rekabet eden Y malının üretimi düşmektedir. Bu koşullarda büyüme, hem ihracatı hem de ithalatı arttırmaktadır. Bu duruma aşırı ticareti artırıcı üretim etkisi (aşırı ticaret lehinde üretim etkisi) denilmektedir (Cherunilam, 2006: 193; Ünsal, 2005: 262-263).

2.3.1. 2. Büyümenin Tüketim Etkisi (Yansız Büyüme, Ticareti Arttırıcı ve Ticarete Karşıt Büyüme)

Tüketim etkileri söz konusu olduğ ında asıl ilgilenilen konu, sabit nispi mal fiyatları geçerli iken büyümenin ithal edilebilir mal talebini ulusal gelirden oransal olarak daha fazla, daha az ya da aynı oranda artırıp artırmayacağıdır. Bir başka deyiş le, büyümenin ülkeyi nispi olarak dış ticarete daha bağımlı, daha az bağımlı ya da dış ticaretten bağımsız yapıp yapmayacağıdır. İthal edilen mallara olan talepteki artış, ulusal gelirdeki artıştan oransal olarak daha fazla ise bu durum, diğ er her şey sabit varsayıldığında dış ticarete artışa yol açacaktır. Yani ulusal gelir içinde ithalatın payı artacaktır. Ya da tam tersi bir durum söz konusu olacaktır. Birinci durum ticareti artırıcı yönlü büyüme, diğ eri ise ticarete karşıt yönlü büyüme olarak

adlandırılmaktadır. Eğer artışlar aynı oranda gerçekleşirse, yansız büyüme gerçekleşecektir (Gandolfo, 2013: 165).

Nispi mal fiyatları sabit iken, bir ülkenin ihraç edilebilir mal çıktısı ithal edilebilir mal çıktısından oransal olarak daha hızlı büyürse ve büyüme de dış ticarete daha büyük çaplı bir genişlemeye yol açarsa, ticareti arttırıcı büyüme ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan fiyatlar sabit iken, eğer ulusun ithal edilebilir mal tüketimi ihraç edilebilir mal tüketiminden oransal olarak daha fazla artarsa ve tüketim etkisi de dış ticarete daha büyük oranda bir genişlemeye yol açarsa yine ticareti arttırıcı yönlü büyümeden bahsetmek mümkündür. Eğer hem üretim hem de tüketim etkisi ticareti arttırıcı yönlü ise, dış ticaret hacmi hasıladan (çıktıdan) oransal olarak daha hızlı genişlemektedir (Salvatore, 2016: 186-187).

Şekil 2.4. Büyümenin Ticaret Üzerindeki Alternatif Etkileri (Tüketim Etkisi)

Kaynak: Ünsal, 2005: 265

Şekil 2.4.'de A_1A_2 büyüme öncesi üretim olanakları eğrisini temsil etmektedir. Ticaret haddini temsil eden PU doğrusu, A_1A_2 eğrisine A noktasında teğettir. Büyüme öncesinde A noktasının temsil ettiği düzeyde X malı ve Y malı üretilmektedir. Tüketimde denge ise C_1U kayıtsızlık eğrisinin PU ticaret haddi doğrusuna teğet olduğu C noktasında gerçekleşmektedir. Büyümeden sonra tüketimde denge C noktasını orijinle birleştiren doğru üzerinde gerçekleşirse, büyüme öncesi durumla karşılaştırıldığında her iki malın da tüketimi artmaktadır. Bu

durum büyümenin nispi tüketim kalıplarını değiştirmediği anlamına gelmektedir. Yani bu durum büyümenin tüketim etkisinin yansız olduğunu göstermektedir.

IV numaralı bölgede, büyüme sonrasında büyüme öncesi duruma göre X ihraç malının tüketimi azalırken (ihraç edilebilir mal fazlası artarken), ithalatla rekabet eden Y malının tüketimi artmaktadır (ithalat artmaktadır). Bu durum, aşırı ticareti artırıcı tüketim etkisi ya da ticaret lehinde tüketim etkisi olarak adlandırılmaktadır. Şekilde II nolu bölgede tüketimde denge sağlanırsa büyüme öncesi duruma göre X malının tüketimi artarken ve dolayısıyla ihraç malı fazlası azalırken, Y malının tüketimi ve buna bağlı olarak ithalat gereksinimi azalmaktadır. Büyümenin tüketim açısından hem ihracatı hem de ithalatı azalttığı bu durum, aşırı ticarete karşıt tüketim etkisi (aşırı ticaret aleyhinde tüketim etkisi) olarak ifade edilmektedir (Cherunilam, 2006: 194-195; Ünsal, 2005: 264-265).

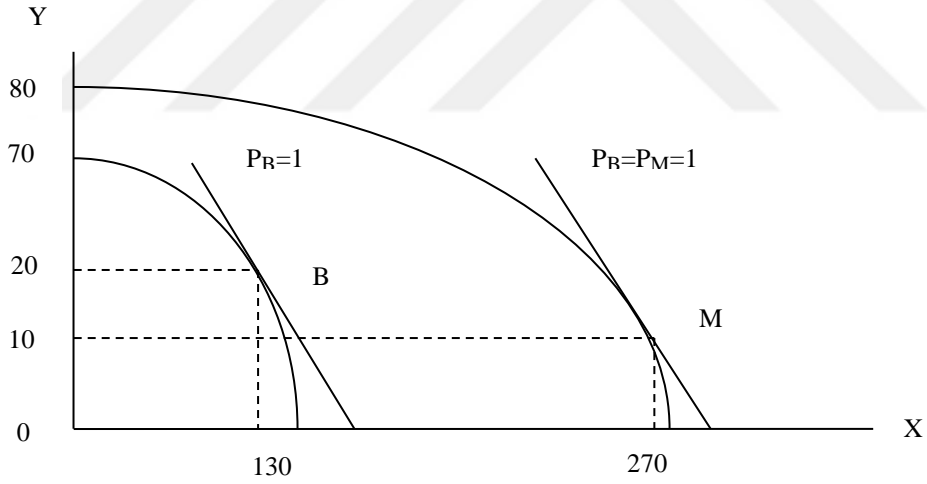
Şekil 2.4.'de yer alan I numaralı bölgede büyüme öncesi duruma göre hem X malının hem de Y malının tüketimi artmakla beraber, X ihraç malının tüketimi ithalatla rekabet eden Y malının tüketiminden göreceli olarak daha fazla artmıştır. Büyümenin tüketim aracılığıyla ihracat üzerindeki olumsuz etkisi, ithalat üzerindeki olumlu etkisinden büyüktür. Bu duruma ticarete karşıt (ticaret aleyhinde) tüketim etkisi adı verilmektedir. Şekilde III numaralı tüketim bölgesi büyüme öncesi duruma göre her iki malın da tüketiminin arttığı bir bölgedir. Fakat burada ithalatla rekabet eden Y malının tüketimindeki artış ihraç edilen X malındakinden nispi olarak daha fazladır. Büyümenin ithalatı genişletici etkisi, ihracatı daraltıcı etkisinden daha büyüktür. Bu bölgede tüketim etkisi, ticareti arttırıcı yönlüdür (Ünsal, 2005: 264).

2.3.1.3. Rybczynski Teoremi

T. M. Rybczynski tarafından 1955 yılında geliştirilen Rybczynski Teoremi, iktisadi büyümenin ulusların ticaretini etkileme yöntemini ele almaktadır. Teori, fırsat maliyeti veri iken; bir ulusun belirli bir üretim faktörü donanımında artış yaşandığında, bu faktörü üretim sürecinde göreceli olarak daha yoğun kullanan malın daha çok üretileceğini, daha az kullanan diğer malın ise daha az üretileceğini açıklamaktadır (Daniels ve VanHoose, 2014: 82). Rybczynski Teorisi'nin dayandığı

temel varsayımları şu şekilde sıralamak mümkündür (Karluk, 2013: 78; Dwivedi, 2013: 130; Kumar, 2008: 183):

- Ülkede iki sektör bulunmaktadır. Söz konusu sektörler doğrusal ve homojen üretim fonksiyonuna göre üretim gerçekleştirmektedir.
- Üretimde farklı faktör yoğunlukları söz konusudur.
- Emek ve sermaye olmak üzere iki üretim faktörü vardır.
- Her iki üretim faktörü tam olarak kullanılmaktadır.
- Hem mal hem de faktör piyasalarında tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Mal fiyatları sabit kalmaktadır.
- Üretim faktörlerinden birinin arzı arttığında, diğer üretim faktörünün arzı sabit kalmaktadır.
- Büyüme süresince ürün fiyatları oranı (P_X/P_Y) sabit kalmaktadır.

Şekil 2.5. Rybczynski Teoremi

Kaynak: Salvatore, 2014: 182

Örneğin A ülkesinde üretim faktörlerinden sadece emeğin arttığı durumda, X ve Y mallarının fiyatları (P_X, P_Y) sabit iken, sermaye yoğun Y malı çıktısı azalırken emek yoğun X malı çıktısı oransal olarak daha fazla artmaktadır. Şekil 2.5 üretim faktörlerinden sadece emeğin arttığı durumunda Rybczynski Teoremini göstermektedir. Şekilde emek miktarı iki katına çıkmadan önceki ve sonraki üretim

olanakları eğrisi gösterilmektedir. Emek artmadan önceki durumda A ülkesi B noktasında (130X, 20Y) üretim yapmaktadır. Bu noktada $P_X/P_Y=P_B=1$ 'dir. Sadece emek miktarı iki katına çıktıktan sonra P_X/P_Y oranı $P_B=1$ olmaya devam etmektedir. Üretim olanakları eğrisi sağa kaymakta ve A ülkesi bu yeni üretim olanakları eğrisi üzerindeki M noktasında (270X, 10Y) üretim yapmaktadır. Rybczynski Teoremi'nde bu yeni noktada X malı çıktısı iki kattan daha fazla artarken, Y malı çıktısı düşmektedir. Emeğin iki katına çıkması; emek ve sermayenin Y malı üretiminden transfer edilmesi X malı çıktısını iki kattan fazla arttırmaktadır (Salvatore, 2014: 182).

Teoriyi mantıksal olarak şu şekilde açıklamak mümkündür. Üretim faktörlerinden birinin miktarı artarken mal fiyatlarının ve dolayısıyla P_X/P_Y oranının sabit kalması için faktör fiyatlarının da (w,r) sabit kalması gerekir. Faktör fiyatlarının sabit kalması da ancak her iki malın üretimdeki faktör oranlarının (K/L) ve faktör verimliliklerinin aynı kalmasına bağlıdır. Bu durumun bir sonucu olarak hem ulusal tüketim düzeyi hem de dış ticaret aynı oranda artmaktadır. Bu değişim de ekonomik refah düzeyini arttırmaktadır (Salvatore, 2014: 182-183; Cherunilam, 2006: 197; Dwivedi, 2013: 149).

Rybczynski Teoremi dış ticaret açısından ele alınacak olursa; eğer artan üretim faktörü ihracat endüstrisinde yoğun olarak kullanılan faktör ise ihraç edilebilir mal üretimi mutlak olarak artarken, ithal edilebilir mal üretiminin mutlak olarak azaldığı gözlemlenmektedir. Bu durum ticareti artırıcı bir büyümedir ve ithal edilebilir malın üretimi mutlak olarak azaldığından aşırı ticareti artırıcı büyüme olarak da adlandırılmaktadır. Aksine arzı artan üretim faktörü ithal ikamesi endüstrisinde kullanılan bir faktör ise ithal ikamesi malın üretimi mutlak olarak artarken, ihraç malının üretimi mutlak olarak düşmektedir. Bu durum aşırı dış ticarete karşı yönlü büyüme olarak adlandırılmaktadır (Seyidoğlu, 2009: 124-125)³²

³² Uygulamada Rybczynski Teoremi'ne birçok farklı örnek gösterilebilmektedir. Bu örnekler arasında en çok bilineni "Hollanda Hastalığı" durumudur. Hollanda kıyılarında petrolün keşfedilmesi, bu kaynağı yoğun olarak kullanan endüstri sayısında artışa; ihraç yapan geleneksel endüstri sayısında ise azalmaya yol açmıştır. Bununla birlikte, bu keşif aynı zamanda bu keşif Hollanda'daki diğer geleneksel ihracat endüstrilerinin daralmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Rybczynski Teoremi küçük dışa açık bir ekonomide diğer tüm koşullar sabit iken, bir kaynaktaki artışın o kaynağı yoğun olarak

2.3.1.4. Yoksullaştırıcı Büyüme

Bir ülkedeki ekonomik büyümenin söz konusu ülkeyi yoksullaştırabileceği paradoksu³³, ilk defa Johnson (1955) ve Bhagwati (1958) gibi teorisyenler tarafından savaş sonrası dönemde yaşanan dolar kıtlığı tartışmaları kapsamında ele alınmıştır. “Yoksullaştırıcı Büyüme” kavramı ilk kez 1958 yılında yayınlanan “Yoksullaştırıcı Büyüme: Geometrik Bir Not” adlı makalesinde Bhagwati tarafından kullanılmıştır.

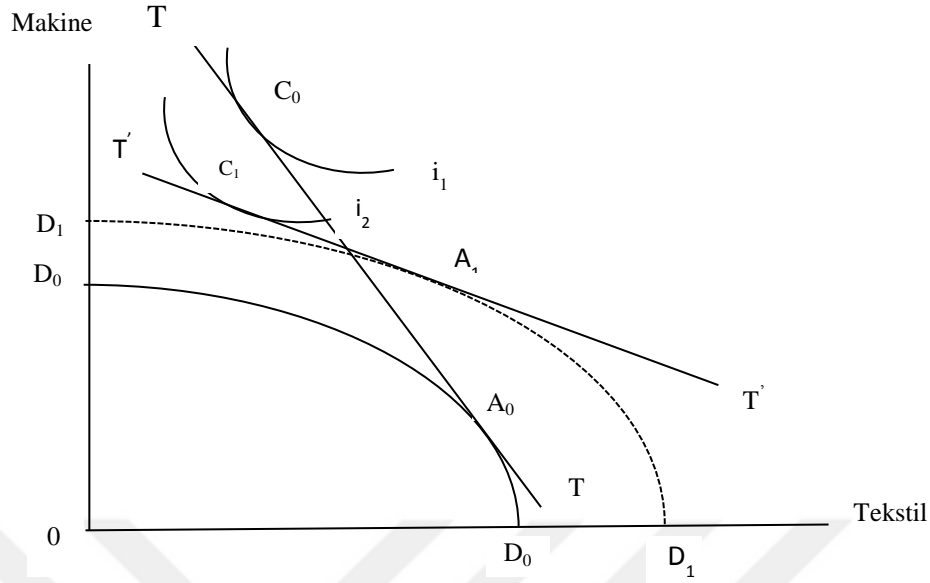
Yoksullaştırıcı büyüme, ekonomik büyümedeki artış ile bir ülkenin sosyal refahından elde ettiği kazancın, dış ticaretindeki azalma nedeniyle ortaya çıkan refah kaybından daha baskın olduğunda ortaya çıkan uzun dönem bir olgudur³⁴. Bhagwati, yoksullaştırıcı büyümenin fiyatın ya da talebin gelir esnekliğinin düşük olduğu birincil malları ihraç eden ülkelerde nasıl ortaya çıktığını açıklamıştır. Bu bağlamda daha yüksek ihracat hacmi, ihracat malının uluslararası fiyatında düşüşe yol açacaktır (Pryor, 2007: 208-209).

Ekonomik büyümenin genellikle bir ülkenin refahı açısından ele alınması gibi, dış ticarete de genellikle bir ülkenin refah düzeyindeki artış (örneğin dış ticaretten kazanç elde edilmesinin beklenmesi gibi) olarak incelenmektedir. Fakat bu durum her zaman geçerli değildir. Ekonomik büyümenin ve dış ticaretin net etkisinin, bir ülkenin refah düzeyini düşürmesi de muhtemeldir. Bu bağlamda, yoksullaştırıcı büyümenin nedeninin, bir ülkenin dış ticaretinde ülkenin büyümesinden kaynaklanan gerileme olduğu söylenebilir. Ülkedeki büyümenin sonucu olarak, dünya piyasasında ihracat arzı ve ithalat talebi artmaktadır (Negishi, 2014: 115).

kullanılan endüstrileri teşvik ederken; diğer endüstrileri azaltacağını ifade etmektedir (Zhang, 2008: 40; Feenstra, 2004: 20).

³³Bu paradoksun kökeni Edgeworth (1894)'ün çalışmasına dayanmaktadır. Yoksullaştırıcı büyüme kavramı, Edgeworth tarafından “Tanzim Eden Büyüme (Indemnifying Growth)” olarak adlandırılmaktadır.

³⁴Burada ekonomik büyümedeki artışın nedeni faktör arzındaki artış olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle bu başlık altında incelenmiştir.

Şekil 2.6. Yoksullaştırıcı Büyüme

Kaynak: Seyidoğlu, 2009: 131

Şekil 2.6.'da yoksullaştırıcı büyüme durumunda bir ekonomide meydana gelen değişim gösterilmektedir. Dikey ekseninde makine, yatay ekseninde ise ihracat malı olan tekstil miktarı yer almaktadır. Başlangıçta (büyüme öncesi durumda) ülkenin dış ticaret hadleri TT, üretim olanakları eğrisi D_0D_0 , tüketim dengesi C_0 , üretim dengesi ise A_0 'dır. Şekilde i_1 noktası ülkenin bu koşullarda erişebildiği refah düzeyini temsil etmektedir. Eğer ülkede dış ticareti artırıcı yönde bir büyüme ortaya çıkarsa üretim olanakları eğrisi tekstil üretiminde yüksek bir artış sağlayacak biçimde dışa doğru kayarak D_1D_1 konumuna gelmektedir. Büyüme sonrasındaki bu yeni durumda, ülkenin dış ticaret hadleri $T'T'$, üretim, tüketim dengesi C_1 , üretim dengesi ise A_1 olmaktadır. Ülke aleyhine dönen bu durumda refah düzeyi i_1 noktasının altına düşerek i_2 noktasına gelmektedir (Seyidoğlu, 2009: 131).

Yoksullaştırıcı büyümenin ortaya çıkabilmesi için gerekli olan bazı koşullar bulunmaktadır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür (Dwivedi, 2013: 148-149):

- Tekstil talebinin esnekliği uluslararası piyasalarda oldukça düşüktür. Düşük talep esnekliği durumu, ihracatı artırmanın büyük ölçüde

tekstil fiyatını düşürmeye bağlı olduğu anlamına gelmektedir. Dengenin sağlanması için tekstil malının fiyatının düşürülmesi gerektiğini ifade etmektedir.

- Tekstile olan ulusal talep ya da piyasa küçük olmalıdır. Dolayısıyla ülkenin üretim fazlasını eritmesi büyük ölçüde yabancı piyasalara bağlıdır. Bu durum ülkeyi tekstil malının fiyatını düşürmeye zorlamaktadır.
- Söz konusu ülke ve diğer ülkeler arasında serbest ticaret koşulları geçerlidir. Bu çerçevede herhangi bir tarife uygulaması ya da fiyat koruması yoktur.
- Teknolojik gelişme küçük ve sınırlı olmalıdır. Çünkü bu sayede teknolojik gelişme üretim olanakları eğrisini i_1 kayıtsızlık eğrisinden daha yüksek bir düzeydeki kayıtsızlık eğrisine teğet olacak şekilde yukarıya doğru kaydıramamaktadır. Aksi takdirde teknolojik gelişmenin ticaret hadleri üzerindeki etkisine bakılmaksızın ülkenin refah düzeyi artacaktır.

2.3.2. Teknolojik Gelişmeler

Teknolojik gelişmeyi, belirli miktarda mal ve hizmetten daha fazla elde etmeye yönelik üretim tekniklerindeki değişim olarak ifade etmek mümkündür. Teknolojik gelişme, üretim imkânlarında değişiklik olmasını gerektirmektedir ve faktör kullanım oranlarına etki ederek ülkenin karşılaştırmalı üstünlük durumunu etkilemektedir (Karluk, 2013: 212). Teknolojik gelişmenin refah ve ikame (ticaret) etkisi olmak üzere muhtemel iki etkisi bulunmaktadır. Refah etkisi, teknolojik gelişmeyle birlikte eş ürün eğrisinin içe doğru kaymasıdır. Bu durum, üretim olanakları eğrisinin dışa doğru kayması anlamına gelmektedir. Bu nedenle refah etkisi her zaman pozitifdir. İkame (ticaret) etkisi ise, teknolojik gelişmenin ihracat yapılan bir endüstride mi yoksa ithalatla rekabet eden bir endüstride mi gerçekleştiğine bağlıdır. Eğer diğer her şey sabit iken teknolojik gelişme, ihracat yapılan bir endüstride gerçekleşirse, ticaret hadleri ve ülkenin ortalama bir vatandaşının ekonomik durumunu kötüleştirir. Eğer teknolojik gelişme, ithalatla rekabet eden bir endüstride ortaya çıkarsa, ticaret

hadleri lehine bir durum ortaya çıkmakta ve ortalama bir vatandaş ekonomik olarak daha iyi bir düzeye ulaşmaktadır (Dwivedi, 2013: 147).

Teknolojik gelişme, yeni bir üretim yöntemi (daha etkin) ya da yeni bir malın icat edilmesi şeklinde de tanımlanabilmektedir. Yeni üretim yöntemleri bulunmasına dayanan teknolojik gelişme, aynı miktar kaynakla daha fazla mal üretilebilmesi ya da aynı miktar malın daha az kaynakla üretilmesi anlamına gelmektedir. Teknolojik gelişme, üretim fonksiyonlarının sabit verimlere tabi olması varsayımı altında üçe ayrılmaktadır. Hicks tarafından yapılan bu sınıflandırmaya göre teknolojik gelişme; (Seyidoğlu, 2009: 126):

- Sapmasız (Yansız) Teknolojik Gelişmeler
- Emek Tasarrufu Sağlayan Teknolojik Gelişmeler (Sermaye Yoğun)
- Sermaye Tasarrufu Sağlayan Teknolojik Gelişmeler (Emek Yoğun)

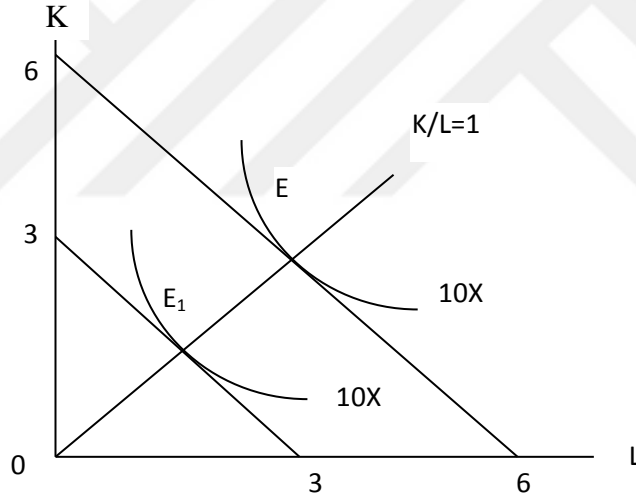
olarak sıralanmaktadır. Türüne bakılmaksızın tüm teknolojik gelişmeler, herhangi bir çıktı düzeyi üretmek için gerekli olan hem emek hem de sermaye miktarını azaltmaktadır (Salvatore, 2014: 183).

2.3.2.1. Sapmasız (Yansız) Teknolojik Gelişmeler

Bir sektördeki yansız teknolojik gelişmeler, söz konusu sektördeki ürünün nispi fiyatlarında bir düşüşe yol açmaktadır. Bu nedenle ticaret kapsamında bu değişim, eğer sektör ithal edilebilir (ihraç edilebilir) bir mal üretiyorsa, ülkenin lehine (aleyhine) olmaktadır (Gandolfo, 2013: 179). Yansız teknolojik gelişmeler emek ve sermayenin verimliliğini aynı oranda arttırmaktadır. Dolayısıyla nispi faktör fiyatları (w/r) değişmediğinden sermaye emek oranı (K/L), teknolojik gelişme sonrasında aynı kalmaktadır. Bir başka deyişle, w/r değişmediğinden üretimde K ve L arasında ikame söz konusu olmamakta ve K/L oranı değişmemektedir. Bu nedenle veri bir çıktı düzeyi, daha az K ve L ile üretilebilmektedir (Salvatore, 2014: 183).

Şekil 2.7’da yansız teknolojik gelişme gösterilmektedir. Basitlik sağlaması açısından teknolojik gelişmenin sadece X malında ve tek ülkede gerçekleştiği varsayılmaktadır.

Üretim faktörlerinden sermaye (K) dikey ekseninde, emek (L) ise yatay ekseninde gösterilmektedir. Şekilde eş ürün eğrisinin eş maliyet doğrusuna teğet olduğu E noktası orijinal denge noktasıdır. 10 birim X malı; 6 birim L ve 6 birim K kullanılarak üretilmiştir. Dolayısıyla X malı üretimindeki sermaye emek oranı (K/L) birdir. Yansız teknolojik gelişmenin emeğin ve sermayenin verimliliğini iki katına çıkardığı varsayıldığında, aynı çıktı düzeyi (10X) daha önceki girdi düzeyinin yarısı ile elde edilebilmektedir. Her teknolojik gelişme gibi yansız teknolojik gelişme durumunda da eş ürün eğrisi içe doğru kayarak orijine daha yakın bir konuma gelmektedir. Şekilde bu durum denge noktasının E'den E₁ noktasına gelmesi ile gösterilmiştir. Buna göre yeni denge düzeyi olan E₁ noktasında 10 birim X malı 3 birim emek ve 3 birim sermaye kullanılarak üretilmektedir (Cherunilam, 2006: 200; Kumar, 2008: 188).

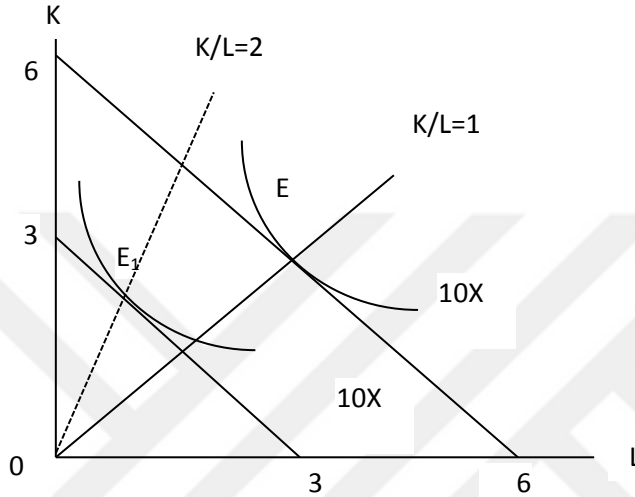
Şekil 2.7. Sapmasız (Yansız) Teknolojik Gelişme

Kaynak: Cherunilam, 2006: 200

2.3.2.2. Emek Tasarrufu Sağlayan Teknolojik Gelişmeler (Sermaye yoğun)

Şekil 2.8'de emek tasarrufu sağlayan teknolojik gelişme durumu gösterilmektedir. Bu tür bir teknolojik gelişme emek sermaye oranının 1'den 2'ye yükselmesine (K/L=2) neden olmaktadır. Yeni denge noktası olan E₁ noktası, 10 birim X malının, nispi faktör fiyatlarının sabit olduğu varsayımı altında 2 birim K, 1 birim L ile üretildiğini temsil etmektedir. Teknolojik gelişme meydana geldiğinde üretim

faktörlerinin birbirinin yerine ikame edilmesinin nedeni, üretim faktörlerinin marjinal verimlilik–maliyet oranlarındaki değişmedir. Emek tasarrufu sağlayan teknolojik gelişme durumunda E_1 noktasında sermayenin marjinal verimliliğinin faize oranı (MPK/r), emeğin marjinal verimliliğinin ücrete oranını (MPL/w) aşmaktadır. Bu nedenle X malı üretiminde L yerine K ikame edilmektedir (Cherunilam, 2006: 200).

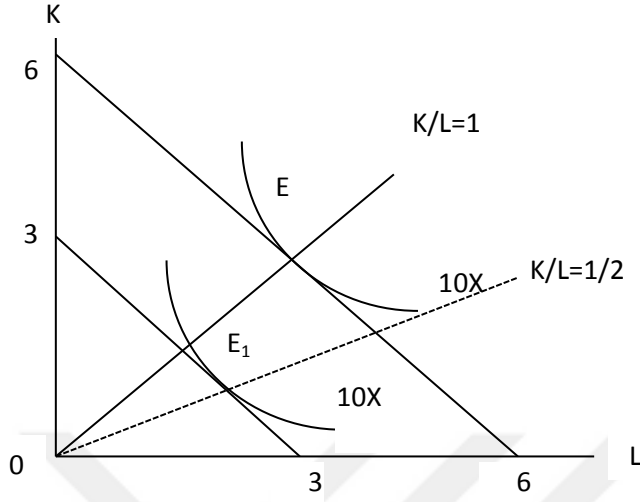
Şekil 2.8. Emek Tasarrufu Sağlayan Teknolojik Gelişmeler
Kaynak: Cherunilam, 2006: 200

2.3.2.3. Sermaye Tasarrufu Sağlayan Teknolojik Gelişmeler (Emek yoğun)

Şekil 2.9’da sermaye tasarrufu sağlayan teknolojik gelişmeler gösterilmektedir. Şekilde bu tip bir teknolojik gelişme, sermaye emek oranınının 1’den 0.5’e ($K/L=1/2$) düşmesine neden olmaktadır. Nispi faktör fiyatlarının sabit olduğu durumda 10 birim X malı, yeni denge noktası E_1 ’de 1 birim K ve 2 birim L ile üretilmektedir (Cherunilam, 2006: 200).

Sermaye tasarrufu sağlayan teknolojik gelişme durumunda, emeğin verimliliğindeki artış, sermayenin verimliliğindeki artıştan oransal olarak daha fazladır. Bu nedenle üretimde K yerine L ikame edilmektedir ve faktör fiyatları (w/r) sabit iken, sermaye/emek (K/L) oranı küçülmektedir. Emeğin marjinal verimliliği sermayeye göre daha fazla yükselmektedir. Üretimde kullanılan sermaye miktarı azalacağı için üretim maliyetlerinde düşüş yaşanmaktadır. Dolayısıyla bu tip teknolojik gelişmeye

sermaye tasarrufu sağlayan teknolojik gelişme denilmektedir (Karluk, 2013: 213; Salvatore, 2014: 184).

Şekil 2.9. Sermaye Tasarrufu Sağlayan Teknolojik Gelişmeler

Kaynak: Kaynak: Cherunilam, 2006: 200

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İHRACATA DAYALI BÜYÜME:

AMPİRİK ÇERÇEVE

Türkiye ekonomisi için İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’nin geçerliliğinin sektörel olarak incelendiği çalışmanın ampirik kısmına geçilmeden önce, 1923 yılından 2015 yılına kadar olan süreçte Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler dış ticaret çerçevesinde ele alınacaktır. Daha sonra çalışmanın amaç ve kısıtlarına değinilecektir. İhracat büyüme ilişkisini ele alan çalışmaların incelenmesinin ardından ise uygulama ilgili bölüme geçilecektir.

3.1. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi

Türkiye’de dış ticaretin gelişimi; 1923-1980, 1981-1999 ve 2000-2015 dönemi olmak üzere üç alt dönem halinde incelenecektir. Bu alt başlıklarda söz konusu dönemlerde uygulanan dış ticaret politikalarına yer verilecektir. Ancak dış ticaret verileri açısından özellikle ihracat verilerine odaklanılacaktır.

3.1.1. 1923-1980 Dönemi

Türkiye’nin ekonomi politikalarının şekillenmesinde; 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi büyük önem arz etmektedir. Sanayici, çiftçi, tüccar ve işçi olmak üzere farklı sınıf temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşen bu kongrede alınan bazı kararlar şu şekildedir (Durmuş ve Aydemir, 2016: 158-159; Yücel, 2015: 21):

- İhracatın teşvik edilmesi ve lüks ithalattan kaçınılması
- Yerli üretimin geliştirilmesi
- Sanayinin gümrük vergileriyle korunması ve sanayi için üretilecek ithal mallara muafiyet sağlanması
- Yeni bir gümrük tarifesinin hazırlanması
- Yabancı sermaye girişine izin verilmesi
- Tütün tarımı ve ticaretinin serbestleşmesi
- Aşar vergisinin kaldırılıp yerine yeni bir verginin getirilmesi
- Üreticilerin korunması
- Hammaddesi yurt içinde yetiştirilen sanayi dalları kurulması ve sanayinin teşvik edilmesi
- Milli Türk endüstrisinin oluşturulması
- Tekelciliğe karşı mücadele edilmesi
- Kömür üretiminin dış rekabetten korunması

29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı devletinden sinai mallar ithal edip; tarımsal ürünler ihraç eden ve yaşanan savaşlar neticesinde üretimde gerileme yaşamış bir ekonomi devralmıştır. 1923-1929 yılları arasında uygulanan iktisat politikaları liberal eğilimdedir. Bu dönemde 6 Ağustos 1924 tarihinde yürürlüğe giren Lozan Barış antlaşması gereği beş yıllığına gümrük politikalarında yapılan kısıtlamalar, ülkenin dış ticaretinde açık vermesine neden olmuştur. Söz konusu dönemde ekonominin tarımsal ürün ve hammadde ihracatçısı; sinai mamul ithalatçısı konumu devam etmiştir. (Somel, 2004: 8-9).

1929 yılında Amerika’da başlayan ve etkileri tüm dünyaya yayılan Dünya Ekonomik Buhranı (Büyük Buhran) Türkiye ekonomisinin de dış ticareti üzerinde bazı olumsuz gelişmelere neden olmuştur. Bu dönemde gümrük tarifelerinin artacağı düşüncesiyle aşırı ithalat yapılmış ve tarım ürünlerinin fiyatlarında yaşanan ciddi düşüşler ihracat gelirinin önemli miktarda azalmasına yol açmıştır. Dolayısıyla 1929 yılında dış ticaret açığı büyümüş ve Türk Lirasında (TL) değer kayıpları yaşanmıştır. Ayrıca Lozan Barış Anlaşması’nın hükümleri gereği, Osmanlı’dan devralınan borçların ilk ödeme tarihi gelmiştir (Yücel, 2015: 31). Bu koşullar altında, 1930 yılı başında

Büyük Buhran'a karşı bazı önlemler alınmıştır. Söz konusu önlemler; kamu harcamalarını kamu gelirlerine uygun olarak dengelemek ve ithalata sınırlamalar getirerek, dış ticaretin fazla vermesini sağlamaktır (Özçelik ve Tuncer, 2007: 259-260). Bu dönemde dünya ekonomisinde ortaya çıkan gelişmeler, Türkiye'nin ihrac ettiği tarımsal mal ve ham maddeden oluşan birincil mallara olan talebi arttırmış, gelişmiş ülkelerdeki rekabet ve fiyat düşüşleri ile ithalatın maliyetini düşürmüştür. Dolayısıyla Türkiye 1930-1937 yılları arasında sürekli olarak dış ticaret fazlası vermiştir (Köse, 2004: 172).

1930-1939 yılları liberal politikalardan devletçilik anlayışına geçiş yapılan dönemdir. 1933 yılında hazırlanan Birinci Sanayi Kalkınma Planı, 1934 yılında yürürlüğe girerek 1934-1938 yılları arasında uygulanmıştır. Bu plan çerçevesinde Türkiye'nin ihracat politikası, az sayıda tarım ürününe dayanan ihracat mallarının çeşitliliğinin artırılması olarak belirlenmiştir. Bu noktadan hareketle, 15 yıl içerisinde mamul maddeler ihracatının artırılmasına yönelik yatırımların öncelik kazanması kararlaştırılmıştır. 1938-1943 döneminde uygulanmak üzere; 1936 yılında İkinci Sanayi Planı ilan edilmiştir. Bu yeni planla birlikte yatırım ve ara mallarının üretimine büyük önem verilmiştir (DPT, 1963: 40).

1939-1945 dönemi İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllardır. Türkiye savaşa katılmamasına rağmen savaşa hazırlıklı olma gereksiniminin ekonomik yükü ve dış ticarete diğer ülkelerle olan ilişkilerin zarar görmesi ülke ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Emek dahil olmak üzere ekonomik kaynakların büyük bir kısmının orduya ayrılması ve dış ticaret olanaklarının ortadan kalkması, ulusal piyasada darlık yaşanmasına yol açmıştır (DPT, 1963: 10).

1946-1953 yılları arasında devletçi planlı sanayileşme stratejisinden uzaklaşarak liberal politikaların uygulanması yönünde bir eğilim yaşanmıştır. 1946 yılında Türkiye ekonomisi dış ticaret fazlası vermesine rağmen dolar kurunu 1.30 liradan 2.80 liraya çıkararak bir devalüasyon gerçekleştirmiştir. Bu devalüasyon ile birlikte Türk lirası 115,4 oranında değer kaybetmiştir. Bununla birlikte gümrük vergisi dışında ithalatı kontrol eden kısıtlamaları azaltmaya başlamıştır. Bu gelişmelerle paralel olarak 1947 yılında ihracatta ciddi bir artış yaşanmazken; ithalattaki ciddi

artış dış ticaret açığı yaşanmasına neden olmuştur (Somel, 2004: 10; Kepenek, 2012: 118).

Savaş sonrası dönemde, 1948-1951 yılları arasında ABD destekli ekonomik yardım programı uygulanmıştır. Türkiye'nin de taraf olduğu bu program Marshall Planı olarak adlandırılmaktadır. Marshall Planı; İkinci dünya savaşı sonrası savaştan zarar gören Avrupa ülkelerinin yeniden inşa edilmesi amacıyla ortaya atılan bir ekonomik yardım programıdır. Türkiye, savaşa katılmadığı gerekçesiyle ilk etapta programa dahil edilmemiştir. Daha sonra Türk hükümetinin bireysel olarak ABD'ye başvurması neticesinde Türkiye planda yer almıştır. Türkiye'nin Marshall Planı kapsamında aldığı yardımların %60'lık kısmı tarım sektöründe kullanılmıştır. Bu dönemde tarımda kullanılan teknoloji ve malzeme kalitesinin yükselmesi tarımsal üretimi arttırmıştır. Dolayısıyla Türkiye, dünyanın önde gelen buğday üreticilerinden biri olmuştur. Bu olumlu gelişmeye rağmen; tarımsal makinaların yurtdışından satın alınması ve bu aletlerin bakım ve yedek parça maliyetleri dış ticareti olumsuz etkilemiştir. Marshall Planı'nın bir gereği olarak yardımların karayollarının iyileştirilmesi amacıyla da kullanılması öngörülmüştür. Karayollarının ulaşımının iyileştirilmesiyle birlikte ithal otomobil, otobüs gibi kara taşıtlarına olan talep artmıştır. Bu artış da beraberinde petrol ihtiyacını getirmiştir (Ertem, 2009: 395).

1954-1961 yılları tekrar dış ticarete kontrollün uygulanmaya başladığı yıllardır. Bu dönemde Milli Korunma Kanunu yürürlüğe girmiş, piyasa ve fiyat kontrolleri uygulanmış ve ithal ikameci yatırımlar arttırılmıştır. Hükümetin ithalatı kontrol altına almaya yönelik uyguladığı politikalar dış ticaret açığının azalmasına neden olmuştur (Somel, 2004: 10). Bu dönemde yaşanan önemli bir gelişme Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasında 28 Eylül 1959 tarihinde başlayan ve on oturumdan oluşan görüşmelerdir. Bu görüşmeler neticesinde Avrupa Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) arasında Gümrük Birliği'ne dayanan üç dönemli bir ortaklık anlaşması yapılması ve Türkiye'ye 175 milyon ECU'luk³⁵ yardım verilmesi konusunda 20 Haziran 1963'te anlaşma sağlanmıştır. 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması ile Gümrük Birliği esasına dayanan bir ortaklık kurulmuştur. Anlaşmaya göre taraflar arasında Gümrük Birliği'ne geçiş; hazırlık, geçiş ve son aşama olmak

³⁵ ECU: Avrupa Birliği tek para birimidir.

üzere üç farklı aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar için farklı süre tanımlamaları yapılmıştır. Hazırlık aşamasının süresi beş yıl olarak belirlenmiş, geçiş süresinin 12 yıldan uzun sürmemesi öngörülmüştür. Son aşamaya ise Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girişinden (1964) itibaren en az 17 yıl (1981) ve en çok 22 yıl (1986) sonra ulaşılması planlanmıştır (Bozkurt, Özcan ve Köktaş, 2011: 373-377)³⁶.

1961-1979 dönemi, planlı ithal ikameci sanayileşmenin yaşandığı yıllar olmuştur. Söz konusu periyotta, 1963-1967 döneminde Birinci Beş Yıllık Kalkınma; 1968-1972 döneminde İkinci Beş yıllık Kalkınma Planı, 1973-1977 döneminde ise Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda %7'lik bir büyüme öngörülmüştür. Uzun dönem büyüme hedefi tarım ve sanayi arasında dengeli bir gelişme esasına dayanmaktadır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli büyümesi görüşünden vazgeçilmiştir. Bu planda ekonomideki sürükleyici sektörün sanayi sektörü olması öngörülmüştür. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise sanayi üretiminde ara ve yatırım malları üretimine öncelik verilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede; dayanıklı tüketim, ara ve yatırım malları sanayilerinin kurulmasına öncelik verilmiştir. Bu alanlara yönelik sanayiler artmıştır. Bu politikaların temel hedefi, kurulan yerli sanayilerin belirli bir olgunluğa ulaşmaya kadar gümrük vergileri ve ithalat kotaları gibi çeşitli korumacı politikalarla dış rekabetten korunması olmuştur. Bu bağlamda üretim önceliği yurt içi pazarlara verilmiştir. Söz konusu üretim artışları ile yurt içi talep artışları arasında zorunlu bir denge öngörülmüştür. Söz konusu sanayilerde öncelikle ithal edilen parçaların montajı ile başlanmış, zamanla yerli parçaların oranları arttırılmıştır. Buna rağmen önemli parçaların temininde ve üretim teknolojisinde dışa bağımlılık devam etmiştir. Özellikle yatırım mallarında ve teknolojik temelli bazı girdiler yönünden dışa bağımlılık devam ettiğinden, ithal ikameci sanayileşme ile birlikte ithalat ihtiyacı azalmamış ve dış ticaret dengesinde olumlu bir gelişme yaşanmamıştır. Buna rağmen 1970'lerin sonuna doğru Türkiye ithal ikameci sanayileşme politikaları

³⁶Ankara Anlaşması'nın devamı niteliğinde olan Katma Protokol Anlaşması 22 Temmuz 1971 yılında imzalanmış ve 1 Ocak 1973 yılında yürürlüğe girmiştir. Katma Protokol, Ankara Anlaşması'nda alınan kararlar doğrultusunda Gümrük Birliği'nin aşamalı olarak gerçekleştirilmesini, üretim faktörlerinin serbest dolaşımını ve çeşitli politikaların yakınlaştırılmasını içermektedir.

doğrultusunda tüketim ve ara malları sanayisi lehine bir dönüşüm yaşamıştır.1970'lerin son çeyreğine gelindiğinde tarımın GSYH içindeki payı azalırken; imalat sanayinin payı artmıştır (Somel, 2004: 11; Köse, 2004: 169, Kepenek, 2012: 145-151).

Özetle, 1960 yılından itibaren ağırlıklı olarak ithal ikameci politikalara yer verilmiştir. Bu dönemde ithal yasakları, uygulanan kur politikasının bir sonucu olarak yurtiçi fiyatların yurt dışı fiyat artışının üzerinde seyretmesi ve miktar kısıtlamaları gibi politikalar ihracatı olumsuz etkilemiştir. İthal ikameci yapı ağırlıklı olarak ithal ham maddelere bağlı olduğu için 1972-1974 dönemindeki petrol krizi ticaret hadlerinin kötüleşmesine neden olmuştur. Bir diğer ifadeyle, 1970'li yıllarda, uluslararası piyasada yaşanan arz şokları, ihracatının büyük bir kısmı ithalata bağımlı olan Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir. 1977 yılından sonra ithalatın gerektiği zaman ve miktarda yapılamaması sonucu arz açısından önemli sorunlar yaşanmıştır. 1979'da yaşanan ikinci petrol krizi bu sorunların artmasına yol açmıştır (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013: 56; TCMB, 2002: 5).

1979-1983 yılları arasında Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya koyulmuştur. Bu plan diğer üç kalkınma planının uzantısı şeklindedir. Planda büyüme hızının yılda ortalama % 8.2 olması hedeflenmiştir. Diğer planlardan farklı olarak madencilik ve enerji üretimine öncelik verilmiştir. Madencilik üretiminin yılda ortalama %16 artması planlanmıştır. Tarım ve sanayi ve hizmetler sektörünün hedeflenen ortalama yıllık büyüme hızları sırasıyla % 5.3, % 9.9 ve % 8.5 olarak belirlenmiştir (Kepenek, 2012: 152-153).

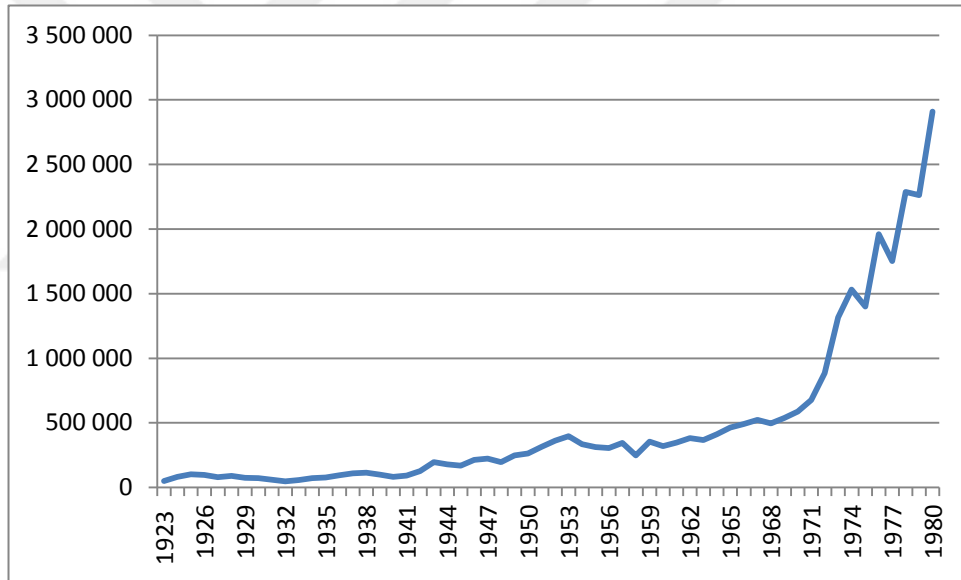
Tablo 3.1. 1923-1980 İhracat Verileri (Bin ABD Doları)

Yıllar	İhracat	Değişim (%)	Yıllar	İhracat	Değişim (%)
1923	50 790	-	1952	362 914	15,5
1924	82 435	62,3	1953	396 061	9,1
1925	102 700	24,6	1954	334 924	-15,4
1926	96 437	-6,1	1955	313 346	-6,4
1927	80 749	-16,3	1956	304 990	-2,7
1928	88 278	9,3	1957	345 217	13,2
1929	74 827	-15,2	1958	247 271	-28,4
1930	71 380	-4,6	1959	353 799	43,1
1931	60 226	-15,6	1960	320 731	-9,3
1932	47 972	-20,3	1961	346 740	8,1
1933	58 065	21,0	1962	381 197	9,9
1934	73 007	25,7	1963	368 087	-3,4
1935	76 232	4,4	1964	410 771	11,6
1936	93 670	22,9	1965	463 738	12,9
1937	109 225	16,6	1966	490 508	5,8
1938	115 019	5,3	1967	522 334	6,5
1939	99 647	-13,4	1968	496 419	-5,0
1940	80 904	-18,8	1969	536 834	8,1
1941	91 056	12,5	1970	588 476	9,6
1942	126 115	38,5	1971	676 602	15,0
1943	196 734	56,0	1972	884 969	30,8
1944	177 952	-9,5	1973	1 317 083	48,8
1945	168 264	-5,4	1974	1 532 182	16,3
1946	214 580	27,5	1975	1 401 075	-8,6
1947	223 301	4,1	1976	1 960 214	39,9
1948	196 799	-11,9	1977	1 753 026	-10,6
1949	247 825	25,9	1978	2 288 163	30,5
1950	263 424	6,3	1979	2 261 195	-1,2
1951	314 082	19,2	1980	2 910 122	28,7

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri (Erişim: 07.10.2016)

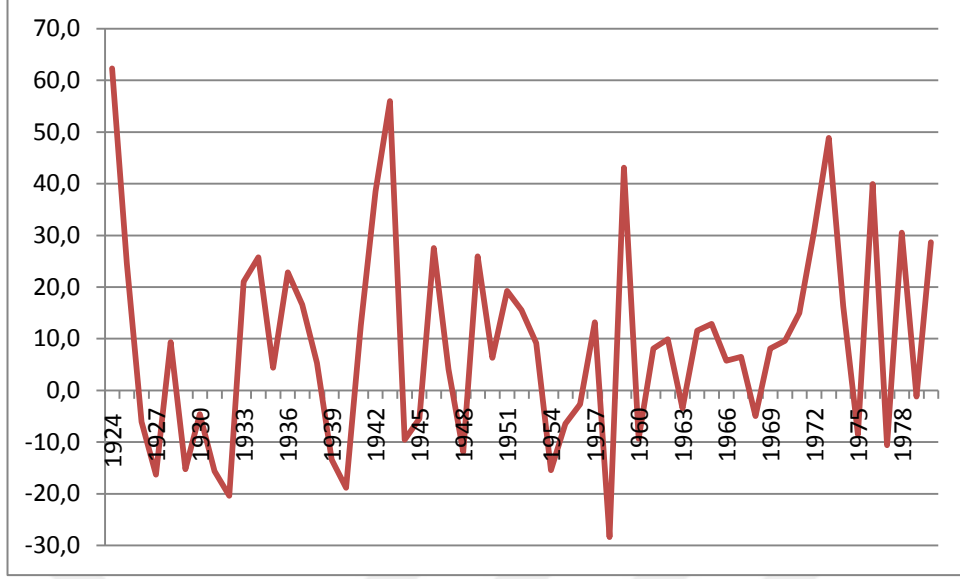
Tablo 3.1.'de 1923-1980 dönemine ilişkin ihracat verileri ve ihracattaki yüzde değişim gösterilmektedir. Tablo 3.1.'de yer alan veriler, Grafik 3.1. ve 3.2.'de grafiksel olarak sunulmuştur. Cumhuriyet'in ilk üç yılında uygulanan liberal politikaların etkisiyle ihracat rakamlarında kesintisiz bir artış yaşanmıştır. 1926 yılından itibaren yaşanan küresel kriz sebebiyle; 1926-1932 dönemlerinde ihracatta sürekli düşüşler gözlemlenmiştir. 1933-1938 yılları arasında ise ihracat değerlerinde sürekli bir yükseliş yaşanmıştır. 1939-1945 yılları arasında ihracat değerlerinde istikrarlı bir artış ya da düşüş yoktur. Bu dönemde en yüksek ihracat değerine 1943 yılında rastlanmaktadır. 1946 yılında yapılan devalüasyonla birlikte ihracat bir önceki yıla göre % 27.5 artmıştır. Liberal politikaların uygulandığı 1946-1953 döneminde, 1948 yılı hariç ihracat değerlerinde artış olduğu görülmektedir. İhracat, Marshall yardımlarının uygulanmaya başladığı 1948 yılında ise bir önceki yıla göre

yaklaşık %11 azalmıştır. 1954-1961 yılları ithal ikameci politikaların uygulandığı yıllardır. 1954 yılında ihracatta bir önceki yıla göre yaklaşık olarak %15'lik bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüş eğilimi 1957 yılına kadar devam etmiştir. 1957 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %13.5'lik bir artış yaşanmıştır. Söz konusu artış istikrarlı olamamış, 1958 yılında ihracatta %28'lik bir düşüş yaşanmıştır. 1959 yılına gelindiğinde ihracatın toparlandığı ve %43'lük bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir. İthal ikameci politikaların uygulanmaya devam ettiği 1961-1980 yılları arasında ihracat genel olarak artma eğiliminde olmakla birlikte, 1963, 1968, 1975, 1977 ve 1979 yıllarında bir önceki yıla göre düşüşler yaşanmıştır. 1973-1974 petrol şoklarının olduğu ve 1978 krizinin yaşandığı yıllarda ihracattaki artış göze çarpmaktadır.

Grafik 3.1. 1923-1980 Dönemi İhracat (Bin ABD Doları)

Kaynak TÜİK verileri ile hazırlanmıştır.

Grafik 3.2. 1923-1980 Döneminde İhracattaki Yüzde Değişim

Kaynak: TÜİK verileri ile hazırlanmıştır.

Tablo 3.2.'de 1963-1981 döneminde sektörlerin toplam ihracat içinde payları yüzde (%) olarak gösterilmektedir. 1963 yılında toplam ihracat içinde en fazla paya sahip olan sektör %77,2'lik bir oranla tarım sektörüdür. Tarım sektörünü sırasıyla %19,8'lik payla sanayi ve %3,0'lık bir payla madencilik sektörleri takip etmektedir. 1963-1980 dönemi incelendiğinde, tarım sektörünün toplam ihracat içindeki payının 1975, 1976 ve 1978 yılları haricinde düşüş gösterdiği gözlemlenmektedir. Buna rağmen 1980 yılına gelindiğinde, tarım sektörü toplam ihracat içinde en yüksek paya sahip olan sektör olma özelliğini korumaktadır. Madencilik sektörünün incelenen dönemdeki payları değişkenlik göstermektedir. Genel olarak artma ya da azalma trendinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte, 1963 yılında toplam ihracat içinde %3,0 olan payını 1980 yılında %6,6'ya çıkarmıştır. Sanayi sektörü de madencilik sektörü gibi, incelenen dönemde istikrarlı bir trend yakalayamamakla birlikte 1980 yılında toplam ihracat içindeki payını %36,6 düzeyine yükseltmiştir.

Tablo 3.2. Toplam İhracat içinde Sektörlerin Payları (%): 1963-1980

Yıllar	Tarım	Madencilik	Sanayi	Diğerleri
1963	77,2	3,0	19,8	0,0
1964	75,9	3,6	20,4	0,0
1965	75,9	4,5	19,6	0,0
1966	77,3	4,7	17,9	0,0
1967	80,5	4,0	15,5	0,0
1968	81,9	5,2	12,9	0,0
1969	72,4	5,9	21,2	0,6
1970	72,8	6,6	20,0	0,6
1971	70,4	5,5	23,6	0,5
1972	66,5	3,8	29,4	0,4
1973	61,5	3,0	35,0	0,5
1974	54,2	5,1	40,0	0,6
1975	55,5	7,5	36,2	0,8
1976	63,1	5,6	30,7	0,6
1977	58,0	7,2	33,9	0,9
1978	66,2	5,4	27,8	0,5
1979	57,8	5,9	35,8	0,5
1980	56,0	6,6	36,6	0,9

Kaynak: TÜİK İstatistiki Göstergeler (2013)

3.1.2. 1981-1999 Dönemi

24 Ocak 1980 Kararları ile Türkiye dışa açılma, yapısal uyum ve ihracata dayalı büyüme kavramlarını temel alan liberal bir politika uygulamaya başlamıştır. Söz konusu kararlar çerçevesinde alınan ilk tedbirler: devalüasyonlarla esnek bir kur sisteminin hayata geçirilmesi, teşvik ve sübvansiyonlarla ihracatın canlandırılması, iç talebin daraltılması, fiyat kontrollerinin ve temel mallara yapılan sübvansiyonların kaldırılması olmuştur. Bu dönemde düşük faizli krediler, vergi iadeleri ve gümrüksüz girdi sağlama gibi çeşitli sübvansiyon politikaları ve doğrudan ihracat teşvikleri ağırlıklı olarak uygulanan politikalarlardır. 1981 yılına gelindiğinde kotalar kaldırılmış ve gümrük vergileri önemli oranda azaltılarak çeşitli mallara uygulanan gümrük vergisi oranları arasındaki farklılıklar azaltılmaya çalışılmıştır. Bu yılda dışa açılma politikasının bir gereği olarak ithalata yönelik kısıtlamalar 1984 yılından itibaren aşamalı olarak kaldırılmıştır. Aynı yıl I. ve II. Liberilizasyon listeleri yürürlükten kaldırılarak dış ticarete serbestleşme süreci başlatılmıştır (Somel, 2004: 12; Köse, 2004, 172; Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 55).

20 Ocak kararları ile üç temel amaç hedeflenmiştir. Bunlardan ilki enflasyonun aşağıya çekilmesi, ikincisi piyasa ekonomisini harekete geçirmek, üçüncüsü ise ekonomiyi dışa açık hale getirerek döviz gelirlerini arttırmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda devletin ekonomideki rolünün azaltılması, ithal ikamesine dayalı sanayileşme yerine ihracata dayalı bir sanayileşme stratejisinin benimsenmesi ve bu stratejiye yönelik yapısal önlemlerin alınması gibi iktisat politikaları uygulanmaya başlanmıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 54-55).

1980'li yıllarda uygulanan ekonomi politikalarının temelini dışa açık bir ekonomi oluşturmaktadır. İhracata dayalı bu yeni ekonomi politikasının uygulandığı ilk yıllarda öncelikle dış dengenin yeniden kurulması ve dış borçların düzenli bir şekilde ödenmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte bu dönemdeki ihracatı artırmaya dayalı politikalar büyük oranlarda sanayi ürünleri ihracatına yönelik gerçekleşmiştir (Faysal, 2000: 52). 1980 yılında toplam ihracat içinde en büyük paya sahip olan sektör tarım sektörü iken; 1981 yılından itibaren sanayi sektörünün payı giderek artmaya başlamıştır. 1985-1989 yılları arasında Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmıştır. Planın temel amaçları arasında ihracat artışının teşvik edilmesi, tarımsal gelişme potansiyelini dikkate alan ve milli savunma gerekleri gözetilen bir sistem içinde sanayi üretiminin artırılması yer almaktadır. Bu çerçevede, tarım sektörü ihracatının toplam ihracat içindeki payının 1984 yılında %15.4'ten 1989 yılında %14.4'e düşeceği öngörülmüştür. Madencilik sektörü ihracatının ortalama % 8.4 artması hedeflenmiştir (DPT, 1984: 1-15).

1980'li yıllarda ihracata dayalı büyüme kapsamında uygulanan politikalar, devalüasyonla ulusal paranın değerinin düşürülmesi; ihracata doğrudan parasal destek sağlanması ve iç talebin düşürülmesi olarak sıralanabilir. Bu bağlamda 1980 sonrası yaşanan ihracat artışı üretim kapasitesini artırmaya yönelik olmamıştır. İmalat sanayisindeki katma değer ve yatırım artışı ihracat artışının gerisinde kalmıştır. 1980'lerin sonuna kadar, 1980 öncesinden teslim alınan sanayi kapasitesinin daha etkin kullanımı ve ihracat fiyatlarının düşürülmesi yoluyla ihracat artışı sağlanmıştır. Özetle, bu dönemde sanayi tabanlı üretimi arttırmaktan ziyade ihracat artışına odaklanılmıştır (Yentürk: 2004: 71).

1990'ların ilk yıllarında yaşanan bazı ekonomik ve siyasi gelişmeler, 1994 Krizine zemin hazırlamıştır. 1990 yılında Körfez Krizi'nin ortaya çıkması ve 1991 yılında erken seçimlerin yaşanması sebebiyle daha önce kısıtlı sayıda mala uygulanan alım desteklerinin genişletilmesi ve kamu kesiminin ücretlerine ciddi oranlarda zam yapılması Merkez Bankası üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Bu çerçevede para politikalarının genişlemesiyle sonuçlanan gelişmeler; döviz kurlarının ve faiz oranlarının yükselmesine ve kamu harcamalarının artmasına neden olmuştur (Karabıçak, 2000: 57). Kamunun finansman problemi nedeniyle, 1990'lı yıllarda TL'nin değer kazanmasına olanak tanıyan politikaların uygulanması, ithalattaki artışın sürmesine ve ihracatta durgunluk yaşanmasına yol açmıştır. 1990'larda reel olarak işgücü maliyetinin artması ve döviz rejimi politikalarının ihracatın lehine olmaması sebebiyle, ihracattaki artış 1980'lerdeki ihracat artışı ile kıyaslandığında yaklaşık olarak yarıya düşmüştür (TCMB, 2002: 21).

Tüm bu süreçlerin bir sonucu olarak Türkiye 1994 Nisan ayında bir ekonomik kriz yaşamıştır. Bu krizin etkilerini bertaraf etmek amacıyla 5 Nisan Kararları alınmıştır. 5 Nisan Kararları'nın temel amacı: (i) enflasyonun hızlı bir şekilde düşürülmesi, (ii) ihracatın artırılıp ithalatın azaltılması, (iii) kamu gelirlerinin artırılıp kamu harcamalarının azaltılması, (iv) dış borçların sınırlandırılması, (v) özelleştirme, tarım ve sosyal güvenlik alanlarında reformlar gerçekleştirilmesidir (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 123).

6 Mart 1995 tarihinde 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı ile Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin son döneminin gerçekleştirilmesi yönünde karara varılmıştır. 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla Gümrük Birliği yürürlüğe girmiştir. Gümrük Birliği'nin bu son aşamasına yönelik bazı şartlar düzenlenmiştir. Gümrük Birliği'ni etkileyecek koşullar şu şekildedir (Bozkurt, Özcan ve Köktaş, 2011: 395):

- Türkiye ya da AB'de üretilen ya da üçüncü ülkelerden gelen tarım dışındaki ürünler herhangi bir Gümrük vergisine tabi olmadan Topluluk üyesi devletler ve Türkiye arasında alınıp satılacaktır. Gümrük vergileri karşılıklı olarak sonlandırılacaktır. Ayrıca ithalata ve ihracata yönelik hem eş etkili vergilendirme yapılmayacak hem de miktar kısıtlaması kaldırılacaktır.

- Türkiye, rekabet kurallarıyla ilgili mevzuatın Topluluk mevzuatı ile uyumlaştırılmasını ve etkin olarak uygulanmasını sağlayacaktır.
- İşlenmiş tarım ürünlerinde karşılıklı ve üç aşamalı olarak gümrük sıfırlanacaktır.
- Türkiye, fikri, sınai mülkiyet ve patent hakları konusunda üç yıl içinde Topluluk mevzuatına uyacaktır.
- Türkiye devlet tekellerinin iki yıl içinde kaldırılması konusunda Topluluk ile uyumlu hareket edecektir.
- Sınai işbirliği, ulaşım, tarım, çevre, bilgisayar, bilim, adalet, kültür gibi konularda işbirliği yapılacak ve Türkiye AB imkanlarından yararlanacaktır.

Yukarıda da değinildiği gibi, 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla AB'den sanayi malları ithalatında gümrük vergileri sıfırlanmış ve üçüncü ülkeler için uygulanacak vergiler AB'nin belirlediği Ortak Gümrük Tarifesi seviyesine çekilmiştir. Bu çerçevede, üçüncü ülkelere sanayi malı ihracatında %10,97 olan ağırlıklandırılmış koruma oranı %5.8 oranına düşürülmüştür. AB ülkelerinden sanayi malı ihracatında yaklaşık %5 düzeyinde olan koruma kaldırılmıştır. Bu uygulamayla birlikte 15.550 ürünün gümrük vergileri kaldırılmıştır. Tarım ürünleri, Gümrük Birliği uygulamasının dışında tutulmuştur.³⁷ Demir-çelik ve otomotiv sektöründe gümrükler kademeli olarak kaldırılırken, tarıma dayalı işlenmiş sanayi ürünlerinde koruma devam etmiştir. Ayrıca madencilik ürünleri, doğal gaz, uçak benini, kozmetik ve temizlik ürünleri, tıp araç gereçleri, otomotiv ürünleri ve dayanıklı tüketim mallarından beyaz eşya ürünlerinde gümrükler AB ülkelerine karşı sonlandırılmıştır (Karluk, 2002: 636).

1995 yılında yaşanan bir diğer önemli gelişme ise erken seçimlerdir. Erken seçimlere gidilmesi sebebiyle ekonomide uygulanan genişletici para ve maliye politikaları sonucu, ithalat ihracattan daha hızlı artmıştır. Dolayısıyla dış ticaret açığı yükselmeye başlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde TL yabancı paralar karşısında

³⁷ Gümrük Birliği uygulaması sadece sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamaktadır. Yani klasik tarım ürünleri kapsam dışı bırakılmıştır. İşlenmiş tarım ürünleri, hububat, süt ve şeker gibi temel tarım ürünlerinin ilk işleme aşamasından daha ileri seviyede işlenmiş olarak ticarete konu olduğu ürünlerdir. Dolayısıyla hem tarım hem de sanayi payları ile ele alınan ürünlerdir. Gümrük Birliği ile birlikte Türkiye işlenmiş tarım ürünlerinde sanayi paylarındaki korumayı kabul ederek, üçüncü ülkelere AB'nin sanayi vergisini uygulamayı onaylamıştır. 25 Nisan 1997 tarihinde tarım ürünleri ile ilgili iki yeni protokol kabul edilmiştir (Karluk, 2002:664-667).

değer kaybetmeye başlamıştır. 1996 yılında Gümrük Birliği Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle ithalat ve ihracatta artış yaşanmıştır. Ancak ihracatta meydana gelen artış ithalattaki kadar olmamıştır. Dolayısıyla dış ticaret açığı artmaya devam etmiştir. Bu dönemde özellikle tüketim malları ithalatı artmıştır (Uzay, 2002: 188).

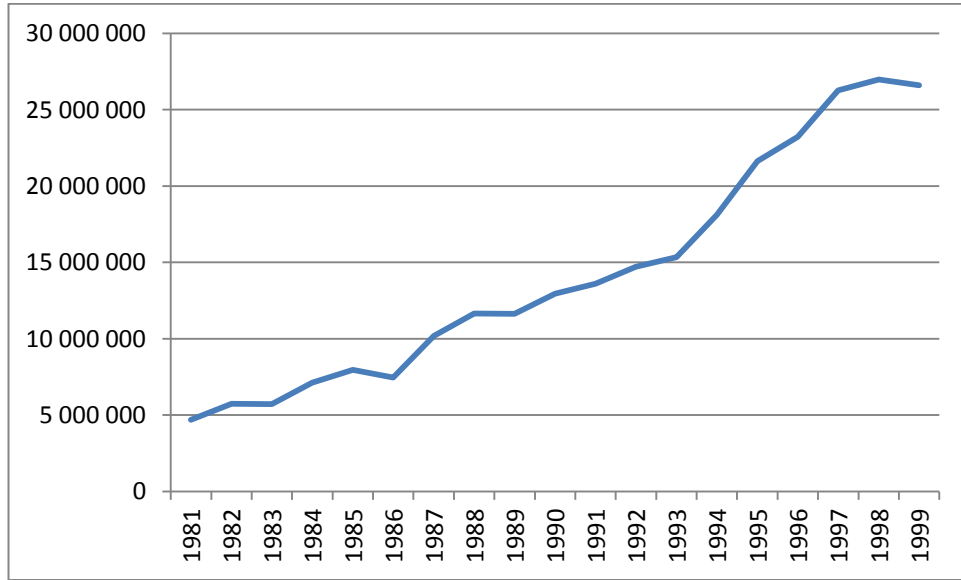
1997 Asya ve 1998 Rusya krizlerinin olumsuz etkileri Türkiye'ye de yansımıştır. Bu bağlamda, 1998 yılından itibaren ulusal mal piyasalarında talep daralması yaşanmıştır. Özellikle Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahip Rusya'daki krizden kaynaklanan ihracat talebindeki azalma ve yaşanan güvensizlik ortamına bağlı olarak kısa vadeli sıcak para girişlerinin faiz arbitrajına duyarlılığını kaybetmesi gibi nedenler Türkiye'yi krize sürüklemiştir (Yeldan, 2004: 212). 1999 yılında krize sürüklenen Türkiye'de, Marmara'da Ağustos ayında büyük kayıplara yol açan bir deprem yaşanmıştır. Depremin Türkiye'nin ihracatında en yüksek paya sahip sektör olan imalat sanayi kesiminin ağırlıklı olarak bulunduğu bölgede yaşanması, üretim düşüşlerine yol açmıştır. İhracat, bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Bu dönemde uygulanan enflasyonla mücadele politikaları ve deprem nedeniyle yaşanan üretim düşüşleri büyümenin düşmesine yol açarak dış ticaret açığının azalmasına neden olmuştur (Uzay, 2002: 188).

Tablo 3.3. 1981-1999 Dönemi İhracat Verileri (Bin ABD Doları)

Yıllar	İhracat	Değişim (%)
1981	4 702 934	61,6
1982	5 745 973	22,2
1983	5 727 834	-0,3
1984	7 133 604	24,5
1985	7 958 010	11,6
1986	7 456 726	-6,3
1987	10 190 049	36,7
1988	11 662 024	14,4
1989	11 624 692	-0,3
1990	12 959 288	11,5
1991	13 593 462	4,9
1992	14 714 629	8,2
1993	15 345 067	4,3
1994	18 105 872	18,0
1995	21 637 041	19,5
1996	23 224 465	7,3
1997	26 261 072	13,1
1998	26 973 952	2,7
1999	26 587 225	-1,4

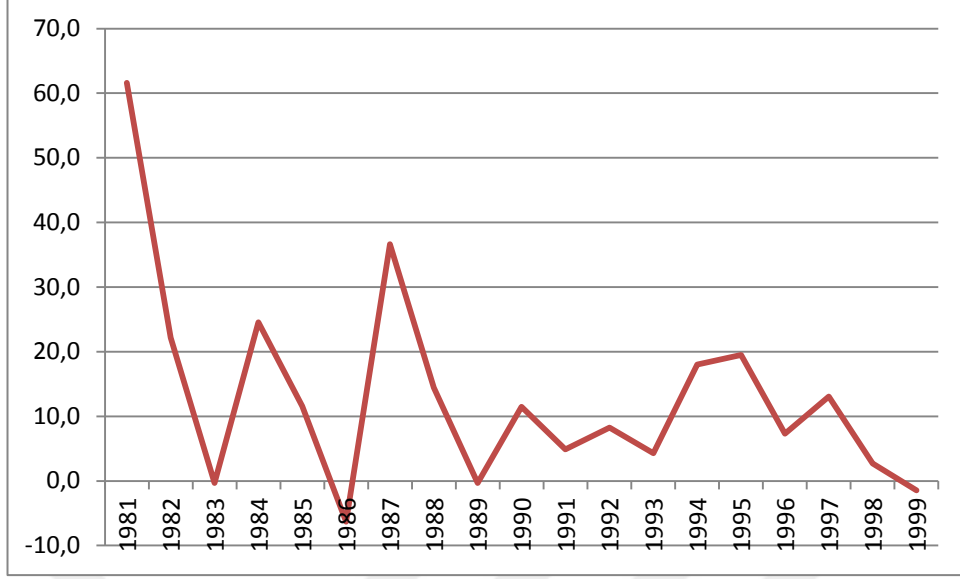
Kaynak: TUIK, Dış Ticaret İstatistikleri (Erişim: 07.10.2016)

Tablo 3.3.'de 1981-1999 dönemine ilişkin ihracat verileri ve ihracattaki yüzde değişme gösterilmektedir. Grafik 3.3. ve 3.4.'de ise Tablo 3.3.'deki verilerin grafiksel gösterimi yer almaktadır. 1980 yılında uygulanmaya başlanan ihracata dayalı büyüme politikaları etkisini göstermiştir. Dolayısıyla ihracat 1990 yılına kadar genel olarak artma eğilimi içinde olmuştur. 1990 yılı ihracat rakamları, 1981 yılı ihracat rakamlarının yaklaşık dört katıdır. 1990-1993 yılları arasında ihracatta artış yaşanmakla birlikte artış oranlarında azalma görülmektedir. Bu sonuçta, 1990'lı yıllarla birlikte dünya ekonomisinde yaşanan bazı olumsuz gelişmeler, Körfez Savaşı, yüksek enflasyon gibi 1994 ekonomik krizine zemin hazırlayan faktörlerin etkisi büyüktür. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz kapsamında alınan 5 Nisan Kararları ile birlikte bazı tedbir programları uygulanmaya başlamıştır. Bu bağlamda gerçekleştirilen devalüasyon sonucu ulusal para değer kaybetmiştir. İhraç mallarının ucuzlamasına neden olan bu durum 1994 yılında ihracatta bir önceki yıla göre yüksek bir artış yaşanmasına yol açmıştır. 5 Nisan Kararları ile alınan tedbirler etkisini göstermeye devam etmiş 1995-1996 yıllarında ihracat değerlerindeki artış sürmüştür. 1997 yılından itibaren yaşanan Asya ve Rusya krizleri Türkiye'de etkisini göstermiş ve ihracat artışında yavaşlama gözlemlenmiştir.

Grafik 3.3. 1981-1999 Dönemi İhracat (Bin ABD Doları)

Kaynak TÜİK verileri ile hazırlanmıştır.

Grafik 3.4. 1981-1999 Döneminde İhracattaki Yüzde Değişim

Kaynak: TÜİK verileri ile hazırlanmıştır.

Tablo 3.4.'de 1981-1999 döneminde toplam ihracat içinde sektörlerin payları yüzde (%) olarak gösterilmektedir. 1980 yılından itibaren ihracata dayalı büyüme stratejisinin benimsenmesiyle birlikte, sanayi sektörüne ağırlık veren bir büyüme hedeflenmiştir. 1981 yılından itibaren toplam ihracat içinde tarım sektörünün payının çoğu yılda düşme eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. 1981 yılı itibariyle %46,2 olan oran, 1999 yılında %7,7'ye düşmüştür. Sanayi sektörü açısından ise tam tersi bir durum mevcuttur. Söz konusu dönemde sanayi sektörünün toplam ihracat içindeki payı genellikle artma eğiliminde olmuştur. 1981 yılında toplam ihracat içindeki payı %48,8 olan sanayi sektöründe, bu oran 1999 yılında %90 olarak gerçekleşmiştir. 1981-1999 dönemi ele alındığında; madencilik sektörünün ve diğer sektörlerin toplam ihracat içindeki paylarının nispi olarak oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 3.4. Toplam İhracat içinde Sektörlerin Payları: 1981-1999

Yıllar	Tarım	Madencilik	Sanayi	Diğerleri
1981	46,2	4,1	48,8	0,8
1982	36,2	3,0	60,0	0,7
1983	32,1	3,3	64,0	0,6
1984	23,7	3,4	72,2	0,7
1985	20,8	3,0	76,0	0,2
1986	23,9	3,3	72,3	0,5
1987	17,5	2,7	79,3	0,4
1988	19,6	3,1	76,9	0,4
1989	15,8	3,5	79,9	0,8
1990	15,6	2,5	81,1	0,8
1991	17,4	2,1	79,7	0,8
1992	13,1	1,8	84,5	0,7
1993	13,5	1,5	84,4	0,6
1994	11,2	1,5	86,6	0,8
1995	8,5	1,8	89,0	0,7
1996	9,3	1,6	88,4	0,8
1997	9,0	1,5	88,8	0,7
1998	8,7	1,3	89,2	0,7
1999	7,7	1,4	90,1	0,7

Kaynak: TÜİK İstatistiki Göstergeler (2013)

3.1.3. 2000-2015 Dönemi

2000 yılında, son yirmi yılın en yüksek dış ticaret açığı yaşanmıştır. 1999 yılında uygulanan politikalar neticesinde TL'nin aşırı değerlenmesi; ithalatın artmasına neden olmuştur. İthalatın ihracattan daha fazla artışı bu süreç de dış ticaret açığının artmasına yol açmıştır (Uzay, 2002: 188). 2001 yılında ülke yeni bir krize sürüklenmiştir. 2001 krizinden çıkış olarak ekonomiyi güçlendirme programları kapsamında bir dizi önlem alınmıştır. 2001 yılında ekonomi %7.5 oranında küçülmüştür. Alınan tedbirlerle birlikte ekonomide 2002 yılında %7.7'lik bir büyüme gerçekleşmiştir. Söz konusu büyüme, büyük ölçüde ihracattaki artışla sağlanmıştır. Bu dönemdeki ihracat artışının nedeni, TL'nin değer kazanmasına rağmen iç talebin yetersiz olması sebebiyle ihracatçı sektörlerin rekabetçi güçlerini korumak için üretim maliyetlerini düşürmek zorunda kalmasıdır. 2003 yılında mal ve hizmet ihracatında yaşanan yüksek artış ve iç talepteki canlanma, büyümenin temel belirleyicisi olmuştur. Tarım sektörü katma değerinde düşüş yaşanmasına rağmen sanayi, ulaştırma ve ticaret sektörlerindeki katma değer yüksek olması etkili olmuştur. 2004 yılına gelindiğinde de büyümenin kaynakları arasında özel sabit sermaye yatırımları, özel tüketim ve ihracat yer almaktadır. 2005 TL'nin değer

kazanmaya devam etmesi, doların uluslararası piyasalarda değer kaybetmesi ve işgücü verimliliğindeki artış hızının düşmesi sebebiyle ihracatçı sektörlerin maliyetlerinin artması gibi unsurlar ihracatın artış hızının düşmesine neden olmuştur (Özeren, 2012: 4-7).

2008 yılında ABD emlak borsasında ortaya çıkan kriz küresel boyuta taşınmıştır. Türkiye ekonomisinin 2008 küresel krizinin olumsuz etkilerinden nispi olarak daha az etkilenmesinde rol oynayan en önemli kalem ihracattır. Arz ve talep koşullarında küresel krizin yol açtığı olumsuz tabloya rağmen yılın ilk çeyrek döneminde ihracatta artış yaşanmıştır. Yılın son çeyreğine gelindiğinde, krizin etkisiyle hem temel ticaret ortaklarımızın ekonomilerinde yaşanan durgunluğun yol açtığı dış talepteki daralma hem de ulusal piyasalarda yaşanan talep düşüşleri ihracatı olumsuz etkilemiştir. Bu koşullara rağmen, ihracat fiyatlarının yüksek olması, ihracatın yarıdan fazlasının AB ülkelerine Euro cinsinden yapılması ve Euro/Dolar paritesinin Euro lehine gelişmiş olması ihracatı olumlu etkilemiştir. Dolayısıyla ihracat gelirlerinde %23'lük bir artış yaşanmıştır (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2008: 21).

Türkiye'de kaliteli ve sürdürülebilir büyümenin kaynağı net ihracata dayalı büyüme olarak ele alındığından, 2012 yılından beri bu çerçevede bir büyüme sağlamak amacıyla "ekonomide dengelenme" politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Söz konusu politikalar özellikle 2012 ve 2014 yıllarında daha etkin olmuştur. 2013 yılında ise tam olarak etkin olamamıştır. Bu durumun nedeni, önemli ticaret partnerleri arasında yer alan Yakın ve Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracatın düşmesidir. İhracattaki düşüş büyük ölçüde altın ihracatındaki düşüşten kaynaklanmıştır. Bu dönemde, Avrupa, Asya ve Afrika pazarlarında ihracat artışı yaşanmakla birlikte, Ortadoğu'ya olan altın ihracatındaki düşüş toplam ihracatta negatif büyümeye neden olmuştur. 2014 yılı verilerine göre, bu yıldaki büyümenin büyük oranda ihracat sayesinde gerçekleştiği görülmektedir (Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2014: 73; Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2015: 30).

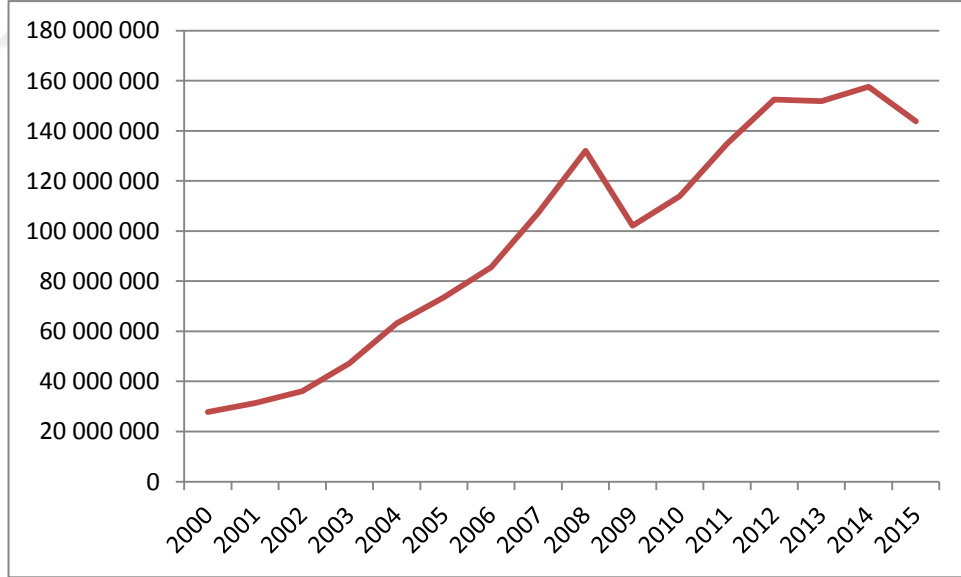
2015 yılında %4 büyüyen Türkiye ekonomisinde ihracatın büyümeye katkısı negatif olmuştur. Bu durumun başlıca nedenleri: (i) Irak, Rusya ve Suriye gibi komşu ülkelerde yaşanan jeopolitik problemler, (ii) Euro/Dolar paritesindeki gerileme, (iii)

Euro bölgesinde yer alan ekonomilerde yaşanan yapısal sorunlar ve istikrarlı büyüme sağlanamaması olarak sıralanabilir (TOBB, 2015: 23).

Tablo 3.5. 2000-2015 Dönemi İhracat Verileri (Bin ABD Doları)

Yıllar	İhracat	Değişim (%)
2000	27 774 906	4,5
2001	31 334 216	12,8
2002	36 059 089	15,1
2003	47 252 836	31,0
2004	63 167 153	33,7
2005	73 476 408	16,3
2006	85 534 676	16,4
2007	107 271 750	25,4
2008	132 027 196	23,1
2009	102 142 613	-22,6
2010	113 883 219	11,5
2011	134 906 869	18,5
2012	152 461 737	13,0
2013	151 802 637	-0,4
2014	157 610 158	3,8
2015	143 838 871	-8,7

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri (Erişim: 07.10.2016)

Grafik 3.5. 2000-2015 Dönemi İhracat (Bin ABD Doları)

Kaynak TÜİK verileri ile hazırlanmıştır.

Grafik 3.6. 2000-2015 Döneminde İhracattaki Yüzde Değişim

Kaynak: TÜİK verileri ile hazırlanmıştır.

Tablo 3.5.'de 2000-2015 dönemine ait ihracat verileri gösterilmektedir. Grafik 3.5. ve 3.6. ise, Tablo 3.5.'deki verilerin grafiksel gösterimi yer almaktadır. Tabloya göre, 2000-2008 döneminde ihracatta sürekli bir artış yaşanmıştır. Küresel finansal krizin yaşandığı 2008 yılında periyodun en yüksek ihracat rakamlarına ulaşılmıştır. 2009 yılında ihracatta bir önceki döneme göre yaklaşık %23'lük bir düşüş yaşanmıştır. 2010-2012 yılları arasında ihracat rakamları yükselmiştir. 2013-2015 döneminde ise sadece 2014 yılında ihracatta bir önceki döneme göre artış yaşanmıştır.

Tablo 3.6. 2000-2015 Dönemi Sektörlere göre İhracat Verileri (Bin ABD Doları)³⁸

	Tarım ve Ormancılık	Balıkçılık	Madencilik ve Taşocakçılığı	İmalat Sanayi	Elektrik, Gaz ve Su	Toptan ve Perakende Ticaret	Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	Diğer Sosyal ve Kişisel Hizmetler
2000	1659092	24506	400269	25517540	20386	136408	403	16302
2001	1976410	29745	348652	28826014	20487	127495	1276	4137
2002	1754287	51419	387193	33701646	15841	147246	55	1400
2003	2120690	80746	469089	44378429	20093	182738	81	970
2004	2541777	103118	649237	59579116	60173	230758	1354	1619
2005	3328814	139500	810241	68813408	103449	279812	258	926
2006	3480539	130858	1146326	80246109	123593	405435	425	1390
2007	3725213	158252	1660895	101081873	168839	473923	1399	1356
2008	3936711	240330	2155150	125187659	73324	430465	1882	1675
2009	4347483	188990	1682915	95449246	139740	330550	1248	2440
2010	4934710	156014	2687124	105466686	181375	451656	2037	3617
2011	5166596	186017	2805449	125962537	148789	631901	583	4997
2012	5188858	190340	3160765	143193911	190211	534800	544	2307
2013	5653323	258177	3879449	141358199	28970	605984	3422	15113
2014	6029749	346537	3406108	147059418	88884	672861	2556	4043
2015	5 756 733	368235	2798896	134394879	73861	445351	1967	4145

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, (Erişim Tarihi: 10.11.2016)

Tablo 3.6.'da 2000-2015 döneminde ihracatın ekonomik faaliyetlere göre gelişimi gösterilmektedir. Bu dönemde ihracat değeri en yüksek olan ilk dört sektör değişiklik göstermemiştir. Bu sektörler; (i) imalat sanayi, (ii) madencilik ve taşocakçılığı, (iii) tarım ve ormancılık ve (iv) toptan ve perakende ticaret sektörleridir. Gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri ile diğer sosyal ve kişisel hizmetler sektörleri ise ihracat payı en düşük sektörler olmuştur. 2000 yılı verileri ele alındığında; sektörel ihracat içinde en yüksek paya sahip olan ilk üç sektörün sırasıyla imalat sanayi; tarım ve ormancılık; madencilik ve taş ocakçılığı olduğu görülmektedir. 2001'de ihracat değeri açısından ilk üç sektörün yeri değişmemiştir. Bir önceki yıla göre yüzde değişim oranları incelendiğinde, en fazla artışın balıkçılık sektöründe gerçekleştiği görülmektedir. Balıkçılık sektörünü sırasıyla; %19'luk artışla tarımcılık ve ormancılık sektörü; %13'lük artışla imalat sanayi sektörü takip etmiştir. Madencilik sektöründe ise %13'lük düşüş yaşanmıştır. Toplam ihracattaki yüzde artışın en yüksek olduğu yıllar 2003 ve 2004 olmuştur. 2003 yılında, diğer kişisel ve sosyal hizmetler sektörü dışındaki tüm sektörlerde ihracat artışı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla toplam ihracatta %31'lik bir artış yaşanmıştır. 2004 yılında tüm sektörlerde yaşanan artış, toplam ihracatta %33'lük bir artışa neden olmuştur. Bu yılda en fazla artış yaşanan sektör %57'lik artışla balıkçılık sektörü olmuştur.

³⁸Çalışmanın analiz periyodu 2000-2015 dönemini kapsadığı için; bu döneme ilişkin ihracat verileri analizde kullanıldığı şekliyle ISIC Rev. 3'e göre verilmiştir.

2005 ve 2006 yıllarında toplam ihracat değerinde %16'lık artış gerçekleşmiştir. 2005 yılında gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri ile diğer sosyal ve kişisel hizmetler sektörü hariç tüm sektörlerde artış yaşanmakla birlikte, artış hızlarında düşüşler yaşanmıştır. Tarım ve ormancılık ile balıkçılık sektörü bir önceki döneme göre ihracat değerlerini en çok arttıran iki sektör olmuştur. 2006 yılında ise balıkçılık ihracatında düşüş yaşanırken, tarım ve ormancılık ihracatı artış hızında yavaşlama gözlemlenmiştir. Madencilik ve taşocakçılığı ile toptan perakende ticaret ihracat değerlerinde ise sırasıyla %41 ve %44'lük bir artış yaşanmıştır.

2007 ve 2008 yılları toplam ihracat değerinde artış yaşanmıştır. 2009 yılında toplam ihracatta bir önceki yıla göre yaklaşık %23 oranında bir düşüş yaşanmıştır. İhracat katkısı büyük olan ilk dört sektör içinden sadece tarımcılık ve ormancılık sektörü ihracat değerini arttırmıştır.

2010, 2011 ve 2012 yılları toplam ihracatın artış yaşadığı dönemler olmuştur. 2013 yılı itibariyle ihracatın %93.1'lik kısmını imalat sanayi ihracatı oluşturmaktadır. İmalat sanayi ihracatının toplam ihracat içindeki payında bir önceki yıla göre 0.8 puanlık bir düşüş yaşanmıştır. Tablodan da görüldüğü üzere söz konusu yılda ihracat değerinde %1.2 oranında bir azalma ortaya çıkmıştır. İhracat hacmi açısından ikinci sırada yer alan tarım ve ormancılık sektöründe yaklaşık %9 oranında bir artış yaşanmıştır. Sektör, toplam ihracat içindeki payını 0.3 puan yükseltmiştir. Bununla birlikte, madencilik ve taşocakçılığı sektörü toplam ihracat içindeki payını en fazla arttıran sektör olmuştur. Söz konusu dönemde ihracat değerini yaklaşık %22.8 oranında arttırmıştır (TİM: 2014: 45).

2015 yılı toplam ihracatta bir önceki döneme göre yaklaşık %9'luk bir düşüş yaşanmıştır. Toptan ve perakende ticaret ile madencilik ve taşocakçılığı sektörleri, ihracat değeri en yüksek ilk dört sektör arasında bir önceki yıla göre ihracat değerinde en fazla düşüş yaşayan sektörler olmuştur. İhracat içindeki payı en yüksek sektör olan imalat sanayi sektöründe ise yaklaşık %9'luk bir düşüş yaşanmıştır.

3.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin temelleri Merkantilist döneme kadar uzanmakla birlikte, bu ilişkinin sistematik olarak ele alınması Adam Smith ve David Ricardo'nun dış ticaret teorilerine dayanmaktadır. Bu alandaki ampirik çalışmalar ise göreceli olarak daha yenidir. Söz konusu ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalar 1970'li yıllarla ilgi odağı olmaya başlamıştır (Kravis, 1970; Michaely, 1977; Balassa, 1978; Heller ve Porter, 1978; Krueger, 1978; Williamson, 1978; Fajana, 1979; Tyler, 1981; Balassa, 1981; Balassa, 1982; Feder, 1982; Salvatore, 1983; Kavoussi, 1984; Balassa, 1985; Jung ve Marshall, 1985; Ram, 1985; Darrat, 1986; Chow, 1987; Hsiao, 1987; Ram, 1987, Bhagwati, 1988).

Bu çalışmanın amacı, 2000-2015 döneminde Türkiye'de ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğinin sektörel olarak analiz edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda, panel zaman serilerine ait heterojen katsayıları tahmin etmek için geliştirilen panel regresyon ve zaman serisi metodolojilerinden faydalanılacaktır.

İktisat alanında yapılan ampirik çalışmalarda karşılaşılan en temel sorun, bazı değişkenlere ilişkin sağlıklı veri temininin zorluğudur. Özellikle araştırma, mikro düzeyde yapılması planlanan bir çalışma ise verilerin elde edilmesi daha da güçtür. Bu nedenle mikro bazda yapılan çalışma sayısı, makro bazda yapılan çalışma sayısının çok gerisinde kalmaktadır. Makro boyutta yapılan çalışmalar, ihracat potansiyeli farklı olan sektörlerin olası etkilerini ayrıştırmamakta ve toplamın yanlılığı (aggregation bias) problemine neden olabilmektedir. Toplamın yanlılığı sorunu mevcutken elde edilen bulguların tutarlı ve sağlıklı olma ihtimali azalmaktadır. Bu nedenle daha tutarlı sonuçların elde edilmesinde mikro boyutta yapılan çalışmaların önemi artmaktadır. İhracat-büyüme literatürü incelendiğinde, makro boyutta yapılan çalışma sayısı oldukça fazla iken; sektörel verilerle yapılan çalışma sayısının ise sınırlı olduğu gözle çarpılmaktadır. İhracat büyüme ilişkisini ele alan mevcut sektörel çalışmalarda ise incelenen sektör sayısının dar kapsamlı olduğu dikkat çekmektedir. Söz konusu durum Türkiye için yapılan çalışmalarda da geçerliliğini korumaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel motivasyonu, Türkiye'de

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerliliğini kapsamlı bir sektör analizi yaparak ele alan bilginiz dahilindeki ilk çalışma olmasındır.

Bu özgünlüğünün dışında, çalışmanın mevcut literatüre yöntem açısından da katkı yapması beklenmektedir. Bu katkı, ampirik ilişkileri açıklamada kullanılan metodoloji ile ilgilidir. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni inceleyen ampirik çalışmalar genel olarak “zaman serisi metodolojisinde kullanılan Granger nedensellik analizi” ile “panel nedensellik yaklaşımı” çerçevesinde ele alınmıştır (örneğin, bkz: Shan ve Shun, 1998a; Panas ve Vamvoukas 2002; Jin, 2002; Şimşek, 2003; Balaguer ve Cantavella-Jordá (2004); Kónya, 2004; Karagöl ve Serel, 2005; Love ve Chandra, 2005; Mamun ve Nath, 2005; Awokuse, 2008; Züngün ve Dilber, 2010; Kızılgöl, 2006; Tekin, 2012; Dritsaki, 2013; Lim ve Ho, 2013; Taş, 2013; Hye, Wizarat ve Lau, 2013; Gökmenoğlu, Şehnaz ve Taşpınar, 2015; Topallı ve Alagöz, 2015). Bu bağlamda çalışmada katsayı tahminine dayanan zaman serisi regresyon ve panel regresyon yaklaşımları kullanılacaktır. Çalışmada iki farklı metodolojinin kullanılmasıyla, Türkiye’de sektörel ihracata dayalı büyüme ile ilgi elde edilen bulguların, kullanılan metodolojiye göre değişiklik gösterip göstermediğinin karşılaştırılması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, farklı metodolojilerden elde edilen bulguların tutarlılık gösterip göstermediği değerlendirilmiş olacaktır.

Yukarıda sıralanan amaç ve katkılar doğrultusunda, bu çalışmada cevap aranan sorular iki hipotez altında toplanabilir. Bunlardan ilki, “makro bazda olduğu gibi mikro bazda da ihracatın büyümeyi etkileyeceği”dir. Bu etkiler, ilgili sektörün üretim ve ihracat potansiyeline göre değişebileceği için kurulan ikinci hipotez ise “ihracat hacmini daha fazla arttıran sektörlerin ekonomik büyümeye katkısının daha fazla olacağı”dır.

3.3. Çalışmanın Kısıtları

Bu çalışmada sektörel ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri analiz edileceğinden, kapsam açısından karşılaşılan ilk kısıt çalışmanın kapsadığı sektörler ile ilgilidir. Sektör seçimi yapılırken TÜİK tarafından belirlenen Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması [ISIC-International (Standard Industrial

Classification)] 3. Revizyon (Rev. 3) resmi istatistikleri göz önüne alınarak, sektörel ihracat verisi yayımlanan sekiz sektör analize dahil edilmiştir.

Çalışmada ikinci kısıtla üretim fonksiyonunun belirlenmesi aşamasında karşılaşılmıştır. Bu kısıt aynı zamanda kontrol değişkenlerinin belirlenmesi olarak da ifade edilebilir. Uygulamalı iktisat literatüründe, herhangi bir açıklayıcı değişkenin GSYH ya da büyüme üzerindeki etkisini analiz eden çalışmalar çoğunlukla Neoklasik üretim fonksiyonu kullanmaktadır. Bu doğrultuda genellikle modele kontrol değişkeni olarak emek, sermaye ve teknoloji değişkenleri dahil edilmektedir. Bu çalışmada da kontrol değişkenleri belirlenirken, ampirik literatürle uyumlu olarak Neoklasik bir üretim fonksiyonu kullanılmıştır. Zaman serisi ekonometrisindeki optimal gözlem sayısına ulaşmak için, analiz periyodu çeyreklik veri toplanarak derlenmiştir. Bu noktada, emek ve sermaye değişkenleri için çeyreklik veri temini belli bir aralık için mümkünken; teknoloji değişkenini temsil etmesi açısından literatürde kullanılan patent başvuruları, araştırma geliştirme harcamaları gibi değişkenler için makul bir aralıkta çeyreklik veri temini mümkün değildir. Bu bakımdan, sektörel ihracatın büyüme üzerindeki etkileri analiz edilirken kapsam açısından yapılan ikinci sınırlandırma, modele kontrol değişkeni olarak sadece emek ve fiziki sermaye değişkenlerinin dahil edilmesidir.

Kapsam açısından karşılaşılan bu iki sınırlandırmanın haricinde, yöntem ve zaman açısından da birer sınırlandırma yapılmıştır. Yöntem açısından yapılan sınırlandırma, aslında literatürde bilginiz dahilindeki çalışmalarla kıyaslandığında bir çeşitlilik oluşturmaktadır. Zira bu çalışmada sektörel ihracatın ekonomik büyümeye katkısı, ekonometrinin iki farklı alanı olan zaman serisi ve panel veri tekniklerinin eşzamanlı olarak uygulanması ile ölçülecektir. Çalışmada, paneli oluşturan birimler arasındaki heterojenliği dikkate alan panel veri regresyon tekniklerinin yanı sıra zaman serisi regresyon teknikleri de kullanılacaktır. Zaman açısından yapılan sınırlama ise analizin 2000-2015 dönemini kapsamasıdır. Sektörel ihracat, büyüme ve fiziki sermaye değişkenlerine ait çeyreklik veriler 1998 yılına kadar uzansa da, emek değişkenine ait çeyreklik veri temini 2000 yılı itibariyle elde edilebilmektedir. Tüm değişkenler için tutarlı ve ortak bir veri seti oluşturmak amacıyla çalışmada analiz periyodu 2000-2015 dönemi ile sınırlandırılmıştır.

3.4. Literatür Taraması

Uluslararası büyüme literatüründe, ihracatın büyüme üzerindeki rolü sıkça araştırılan konular arasında yer almaktadır. İhracat ile büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar; kullanılan yöntem, ele alınan dönem ve incelenen ülke ya da ülke grupları açısından birbirinden farklılaşmaktadır. Bu başlık altında, literatürdeki çalışmalar makro ve mikro düzeyde olmak üzere iki alt başlık altında incelenecektir. Her alt başlık altında incelenen ülke ve ülke gruplarına göre ayrı bir sınıflandırma daha yapılacaktır.

3.4.1. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini Makro Açıdan Ele Alan Çalışmalar

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerliliğini inceleyen çalışmaların büyük bir kısmında hipotez, toplam ihracat değişkeni kullanılarak makro boyutta ele alınmaktadır. Elde edilen bulgular, kullanılan yöntem ve incelenen ülke ya da ülke grubuna göre farklılık göstermektedir.

3.4.1.1. Tek Ülkeli Çalışmalar

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerliliğini farklı ülkeler açısından ele alan çalışmaların bazıları tek bir ülke için söz konusu hipotezi ele almaktadır. 1895-1992 dönemini kapsayan verilerle Thornton (1996), ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini Meksika için araştırmıştır. Eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizinin kullanıldığı çalışma bulgularına göre, uzun dönemde Meksika'da ihracattan büyümeye doğru anlamlı ve pozitif bir Granger nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Toda and Yamamoto tarafından geliştirilen nedensellik testini kullanarak Shan ve Sun (1998b), Çin'de ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi aylık veriler kullanarak araştırmışlardır. Elde edilen bulgular, 1987-1996 döneminde Çin'de iki değişken arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermiştir.

Dhawan ve Biswal (1999); Reel GDP, reel ihracat ve dış ticaret hadleri arasındaki ilişkiyi dikkate alarak İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin 1961-1993 döneminde Hindistan'da geçerli olup olmadığını araştırmışlardır. Vektör Otoregresif (VAR) tekniğinin kullanıldığı araştırmanın bulgularına göre, hem kısa hem de uzun dönemde GSYH ve dış ticarettten ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. İhracattan GSYH'ya doğru nedensel bir ilişki ise kısa dönemde ortaya çıkan bir olgudur. Bir başka deyişle, söz konusu dönemde Hindistan'da İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi kısa dönemde geçerlidir.

Avustralya için İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerliliğini araştıran Moosa (1999), 1900-1993 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanarak eşbütünleşme ve nedensellik analizlerinden faydalanmıştır. Ampirik bulgulara göre, Avustralya ekonomisinde incelenen dönemde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi geçerli değildir.

Shan ve Sun (1999) ABD için İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olup olmadığını Toda and Yamamoto tarafından geliştirilen nedensellik yaklaşımını kullanarak inceledikleri çalışmalarında, ihracat ve büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Balaguer ve Cantavella-Jordá (2001), İspanya'da 1901-1999 dönemine ilişkin yıllık verilerle reel gelir ve reel ihracat arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmalarından karmaşık bulgular elde etmişlerdir. Söz konusu dönemde İspanya ekonomisinde yaşanan önemli gelişmeler analiz bulgularının farklılaşmasına neden olmuştur. Çalışmada ekonomik liberalizasyon dönemi boyunca İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi geçerli iken, otarşik ve korumacı periyotlarda ne kısa ne de uzun dönemde hipotezin geçerli olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Tüm periyot bir bütün olarak ele alındığında ise, iki değişken arasında gelirden ihracata doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Hatemi-J (2002) "bootstrap" yaklaşımını kullanarak Japonya'da ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini 1960-1999 dönemi için araştırmıştır. Analiz bulgularına göre, ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Panas ve Vamvoukas (2002) ihracatla büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi, Hata Düzeltme modelini ve Granger nedensellik tekniklerini kullanarak Yunan ekonomisi için incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin Yunan ekonomisi için geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Diğer taraftan uzun dönemde hasıla büyümesinden ihracat performansına doğru güçlü ve istikrarlı bir nedenselliğin olduğuna dair kanıtlar elde edilmiştir.

Toda ve Yamamoto tarafından geliştirilen uyarlanmış VAR ve Yönlendirilmiş Çevrimsiz Çizge [Directed acyclic graphs (DAG)] nedensel modelleme tekniklerini kullanarak Awokuse (2005), Japonya'da reel ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Analiz bulguları iki değişken arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.

Yunanistan'da 1960-2011 döneminde ekonomik büyüme, ihracat ve devlet borçları arasındaki ilişkiyi araştıran Dritsaki (2013), Vektör Hata Düzeltme Modeli'ni ve Granger nedensellik yaklaşımını kullanmıştır. Analiz bulguları, bu değişkenler arasında hem kısa hem de uzun dönemli bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Nedensellik analizi bulgularına göre, kısa dönemde ihracattan büyümeye, büyümeden de devlet borçlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusu iken; ihracat ve devlet borçları arasında herhangi bir nedensel ilişki yoktur.

Abual-Foul (2004), Ürdün'de İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerliliğini araştırdığı çalışmasında 1976-1997 dönemini incelemiştir. VAR ve Hata Düzeltme Modeli'nden [Error Correction Model (ECM)] elde ettiği bulgular, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin Ürdün için geçerli olduğunu ortaya koymuştur.

Gökmenoğlu vd. (2015), Kosta Rika için İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni test ettikleri çalışmalarında Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik tekniklerini kullanarak 1980-2013 dönemini incelemişlerdir. Eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre, ihracat ve reel GSYH arasında uzun dönem bir ilişki söz konusudur. Nedensellik analizi ise ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Bir başka deyişle, söz konusu dönemde Kosta Rika'da İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi geçerli değildir.

Tiwari ve Ludwing (2014)'in Hindistan'da İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerliliğinin zamanla değişip değişmediğini 1960-2011 döneminde incelemişlerdir. Ampirik bulgular, uzun dönemde 1997-2009; kısa dönemde ise 1998–2003 periyodunda ihracatın anlamlı bir şekilde ekonomik büyümeye yol açtığını göstermektedir.

3.4.1.2. Çok Ülkeli Çalışmalar

Uluslararası büyüme literatüründe İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni makro düzeyde ele alan çoklu ülke örneklemelerini içeren çalışma sayısı oldukça fazla olmakla birlikte, elde edilen bulgular çeşitlilik göstermektedir. Sharma, Norris ve Cheung (1991); Almanya, İtalya, Japonya, ABD ve İngiltere'den oluşan beş sanayileşmiş ülke için 1960-1987 döneminde ihracat, büyüme ve faktör girdileri (sermaye-emek) arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. VAR tekniğinin kullanıldığı çalışmada; Almanya, İtalya ve Japonya'da İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır

Kónya (2004), 25 OECD ülkesi için “ihracata dayalı büyüme” ve “büyüme ihracatı teşvik eder” hipotezlerini Granger nedensellik analizi ile araştırmıştır. Çalışmada Macaristan, Kore ve Meksika hariç tüm ülkelerde 1960-1997 dönemine ilişkin veriler kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular karmaşıktır. Lüksemburg ve Hollanda'da ihracat ve büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilemezken; İzlanda'da ihracattan büyümeye; Kanada, Japonya ve Kore'de ise büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, İsveç ve İngiltere'de ihracat ve büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu ortaya çıkmıştır. Kesinlik derecesi daha düşük olmakla birlikte; Danimarka, Fransa, Yunanistan, Macaristan ve Norveç'te değişkenler arasında ilişki tespit edilemezken; Avustralya, Avusturya ve İrlanda'da ihracattan büyümeye doğru; Finlandiya, Portekiz ve ABD'de ise büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Awokuse (2008), dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişkiyi Arjantin, Kolombiya ve Peru örneğinde değerlendirmiştir. Granger nedensellik analizinden elde edilen

bulgular, ihracata dayalı büyüme hipotezinin incelenen üç ülkede de geçerli olmadığını göstermiştir. Etki tepki analizi sonuçlarına bakıldığında ise, Arjantin ve Peru'da İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğuna dair bulgular elde edilmiştir.

Awokuse ve Christopoulos (2009); Kanada, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD'den oluşan beş sanayileşmiş ülke için ihracat büyüme arasındaki ilişkiyi doğrusal olmayan nedensellik ilişkisi çerçevesinde yeniden incelemiştir. "Doğrusal Olmayan Yumuşak Geçişli Otoresif [Nonlinear smooth transition autoregressive (STAR)]" modeli sonuçlarına göre; İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Kanada, İtalya, İngiltere ve ABD için desteklenirken; Japonya ve İtalya için büyüme ihracata yol açar hipotezi geçerlidir.

Ağayev (2011), on iki eski Sovyet Birliği üyesi ülkede ihracatla büyüme arasındaki ilişkiyi panel eşbütünleşme ve nedensellik analizleri ile incelenmiştir. Elde edilen ampirik bulgular, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin bu on iki geçiş ekonomisinde geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Söz konusu ülkelerde, ilişkinin yönü büyümeden ihracata doğrudur.

Tang, Lai ve Öztürk (2015), Asya Kaplanı olarak anılan dört ülke için ihracat-büyüme hipotezini araştırdıkları çalışmalarında eş bütünleşme ve nedensellik analizlerini kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, dört ülkede de ihracat ve GSYH arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur. Nedensellik testi sonuçları, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin dört ekonomide de analiz periyotlarına göre istikrarlı olmadığını göstermektedir.

Ee (2016) seçilmiş Sahra Altı Afrika ülkelerinde (Botsvana, Ekvator Ginesi, Morityus) ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini 1885-2014 dönemi için ele almışlardır. Çalışmada panel eşbütünleşme yöntemleri kullanılmıştır. Analiz bulguları, ihracat ve büyüme arasında uzun dönem bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte ihracatın büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuca göre, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi üç ülkede de geçerlidir.

3.4.1.3. Türkiye Örneğinde Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de ihracatla büyüme arasındaki ilişkiyi makro açıdan inceleyen çalışma sayısı oldukça fazladır. Söz konusu çalışmaların büyük bir çoğunluğunu nedensellik bağlamında incelenen çalışmalar oluşturmaktadır. Hatemi-J ve Irandoust (2000), Türkiye’nin de aralarında bulunduğu beş ülke (Yunanistan, Meksika, İrlanda, Portekiz) için İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’ni, Toda Yamamoto tarafından nedensellik testine bağlı olarak geliştirilen VAR modeli ile analiz etmiştir. Analiz sonuçları İrlanda, Meksika ve Portekiz için ihracat ile büyüme arasında uzun dönem bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Meksika ve İrlanda’da ilişkinin yönü ihracattan büyümeye doğru iken; Portekiz’de büyümeden ihracata doğrudur. Yunanistan ve Türkiye için ise bu iki değişken arasında nedensel bir ilişkinin bulunmadığı gözlemlenmiştir.

Eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizlerini kullanarak Şimşek (2003), Türkiye’de İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’nin geçerliliğini incelemiştir. Çalışmada, büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’nin desteklenmediği ortaya çıkmıştır.

Demirhan (2005), 1990:1-2004:1 dönemine ilişkin verilerle Türkiye’de ihracatla büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelediği çalışmasında, Vektör Hata Düzeltme Modeli [Vector Error Correction Model (VECM)] ve eşbütünleşme analizini kullanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ithalat, ihracat ve büyüme arasında uzun dönem bir denge ilişkisi vardır. Nedensellik analizi, ihracattan büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır.

1923-2004 yıllarını içeren kapsamlı veri seti ile Erdoğan (2006), Türkiye’de ihracat artışı ile büyüme arasındaki nedensel ve uzun dönem ilişkiyi değerlendirmiştir. Elde edilen ampirik bulgular, iki değişken arasında uzun dönem bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, %10 anlamlılık düzeyinde ihracat ve büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu gözlemlenmiştir.

1928-2006 döneminde Savaş (2010), Türkiye’de ekonomik büyüme, beşeri sermaye ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisini eşbütünleşme ve hata düzeltme metodunu kullanılarak araştırmıştır. Elde edilen bulgular, söz konusu dönemde hem ihracata dayalı içsel büyüme modelinin hem de beşeri sermayeye dayalı içsel büyüme modelinin Türkiye için geçerli olduğunu göstermiştir.

1960-2004 döneminde Türkiye’de ihracat, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen Şimşek ve Kadılar (2010), analiz için eşbütünleşme ve Granger nedensellik yöntemlerini tercih etmiştir. Elde edilen bulgular, ihracat ve beşeri sermayedeki artışın uzun dönemde büyümeyi desteklediğini göstermektedir.

Tıraşoğlu (2012), 1998-2011 döneminde aylık verilerle İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’nin geçerliliğini test ettiği çalışmada, hem klasik hem de yapısal kırılmayı dikkate alan eşbütünleşme ve nedensellik testleri kullanılmıştır. Her iki eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, ihracat ile büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Nedensellik analiz bulguları ise, ihracat ile büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ortaya çıkarmıştır.

Taş (2013), Türkiye’de 1980 öncesi ve sonrası dönemde ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, 1962-1981 ve 1982-2010 olmak üzere iki farklı dönem ele alınmıştır. Granger nedensellik analizi bulgularına göre, ilk dönemde Türkiye’de ithalata dayalı büyüme; ikinci dönemde ise ihracata dayalı büyüme stratejisi geçerlidir.

Johansen eşbütünleşme yöntemini kullanarak Özcan ve Özçelebi (2013) İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’nin Türkiye için geçerliliğini 2005:1-2011:1 dönemi için incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’nin geçerliliğini destekler niteliktedir.

1990-2011 dönemine ait üçer aylık veriler kullanarak Uçan ve Koçak (2014), Türkiye’de ihracat, ithalat ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizde, Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizinden yararlanılmıştır.

Eşbütünleşme analizine göre, değişkenler arasında uzun dönem bir ilişki söz konusudur. Granger nedensellik analizi bulguları, ithalatla büyüme arasında çift yönlü, ihracattan büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur.

1998-2013 dönemine ilişkin aylık verilerle Korkmaz (2014), Türkiye’de ihracatla büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Toda ve Yamamoto nedensellik analizi bulguları, Türkiye’de söz konusu dönemde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’nin geçerli olduğunu kanıtlamıştır.

Türkiye için Korkmaz ve Aydın (2015), dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik bağlamında araştırdıkları çalışmalarında, 2002-2014 dönemine ilişkin aylık veriler kullanılmıştır. VAR yönteminin kullanıldığı çalışma bulgularına göre, ihracat ile büyüme arasında herhangi bir ilişki tespit edilemezken, ithalat ile büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.

Özgür (2015), 1980:1-2014:4 döneminde Türkiye’de ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü ve İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’nin geçerliliğini araştırdığı çalışmasında, Dağıtılmış Gecikmeli Otoresif Modelini [Autoregressive Distributed Lag Model (ARDL)] kullanmıştır. Elde edilen ampirik bulgulara göre, kısa dönemde ihracat ve büyüme arasında herhangi bir ilişki yoktur. Uzun dönemde ise ihracattan büyümeye doğru zayıf bir ilişki tespit edilmiştir.

Topallı ve Alagöz (2015), Türkiye’nin de aralarında bulunduğu on bir gelişmekte olan ülke için 1976-2014 döneminde ihracat, ithalat ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada panel eşbütünleşme, Dinamik “Görünürde İlişkisiz Regresyon Modeli [Seemingly Unrelated Regressions (SUR)]” ve panel nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Dinamik SUR modelinden elde edilen bulgular, ihracattaki %1’lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0.24 oranında pozitif etkilediğini göstermektedir. Bununla birlikte, nedensellik analizi sonuçları ihracatla büyüme arasında uzun dönemde çift yönlü bir nedenselliğin olduğunu ispatlamıştır.

Yıldırım (2015), 1997:1-2013:4 dönemine ilişkin verilerle, ihracat, ithalat ve sanayi üretimi arasındaki nedensellik ilişkisi çerçevesinde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin Türkiye için geçerliliğini simetrik ve simetrik olmayan nedensellik analizi testleri yardımıyla araştırmıştır. Asimetrik nedensellik analizinden elde edilen bulgular, bu üç değişken arasındaki ilişkilerin asimetrik olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, ihracatta ortaya çıkan pozitif ve negatif şokların büyüme üzerindeki etkisinin farklılaştığını göstermektedir. Bununla birlikte, ihracatla sanayi üretimi arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada uzun Dönemde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi desteklenmemiştir.

3.4.2. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini Mikro Açıdan Ele Alan Çalışmalar

Büyüme literatürü incelendiğinde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni sektörel ihracat ve ihracatın bileşenleri açısından ele alan çalışma sayısının nispi olarak daha az olduğu dikkat çekmektedir. Sektörel ihracatın araştırıldığı çalışmalarda ise, incelenen sektör sayısı oldukça kısıtlıdır.

3.4.2.1. Tek Ülkeli Çalışmalar

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni sektörel açıdan ele alan çalışmalar göreceli olarak daha azdır. Eşbütünleşme ve nedensellik analizlerini kullanarak Ghatak, Milner ve Utkulu (1997), Malezya'da 1955-1990 döneminde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerliliğini araştırmıştır. Elde edilen bulgular, toplam ihracat verileri dikkate alındığında Malezya'da söz konusu dönemde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, çalışmada imalat sanayi sektörünün büyümenin itici gücü olduğu tespit edilmiştir.

Tayvan için İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni araştıran Biswal ve Dhawan (1998), Engle Granger eşbütünleşme ve hata düzeltme yaklaşımlarından faydalanmıştır. Eşbütünleşme analizi, toplam ihracat ile GSYH arasında uzun dönem bir denge ilişkisi olduğunu kanıtlamıştır. Bununla birlikte, bu iki değişken arasında 1960-1990 dönemi boyunca çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğuna dair kanıtlar elde edilmiştir. Hipotez; sanayi malı ihracatı ve GSYH açısından ele alındığında, iki

değişkenin uzun dönem bir denge ilişkisine sahip olduğu ve GSHY'dan sanayi malı ihracatına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Sanayi malı ihracatından GSYH'ya doğru daha zayıf bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Henneberry ve Khan (2000)'nın, Pakistan için tarım ve imalat sektörleri ihracatı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, tarımsal ürün ihracatının büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Tarımsal ürün ihracatı katsayısının, sanayi sektörü ihracatı katsayısından daha küçük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Sentsho (2000), 1976-2007 dönemine ait yıllık verilerle İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerliliğini Botswana madencilik sektörü için araştırmıştır. Zaman serisi metodolojisinin kullanıldığı çalışmada, madencilik sektörüne dayalı birincil mal ihracatının büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

1965-1996 yılına ait verilerle Khalafalla ve Webb (2001), Malezya'da ihracat büyüme ilişkisini VAR tekniğini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmada kullanılan ticaret verileri birincil mal ve sanayi ihracatı olarak ikiye ayrılmaktadır. Nedensellik analizi hem tüm döneme hem de alt iki döneme uygulamıştır. Bu dönemlerden ilki ithal ikameci politikanın önem kazandığı 1965-1980, ikinci ise ihracata dayalı büyüme hipotezinin uygulandığı 1981-1996 dönemidir. Elde edilen bulgular, 1965-1996 ve 1965-1980 dönemlerinde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni desteklerken, 1981-1996 döneminde büyümenin ihracata neden olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra birincil mal ihracatının ekonomik büyüme üzerinde sanayi sektörü ihracatından daha güçlü bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

1992-1999 döneminde Slovenya'da İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni hem sektörel hem de toplam düzeyde inceleyen Bekö (2003), nedensellik analizinden faydalanmıştır. Analiz bulguları, toplam ihracatla büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. On üç farklı imalat sektörüne ait ihracat verileri dikkate alınarak yapılan ihracat büyüme nedensellik analizine göre, bu sektörlerden yedisinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, sektörlerden

sadece ikisinde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğu gözlemlenmiştir.

Hachicha (2003), Tunus için ihracat ile büyüme arasındaki dinamikleri eş zamanlı Hata Düzeltme Modeli ile analiz etmiştir. Çalışmadan, ihracatla büyüme arasında pozitif ve anlamlı ilişkinin olduğuna dair bulgular elde edilmiştir. Bu iki değişken arasındaki söz konusu ilişki, büyük ölçüde sanayi sektörü ihracatı tarafından yönlendirilmektedir.

Hossain ve Karunaratne (2004) Bangladeş'te İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerliliğini araştırmışlardır. 1974–1999 dönemine ait üçer aylık verilerin kullanıldığı çalışmada, VECM modelinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular, hem kısa hem de uzun dönemde toplam ve imalat sanayi ihracatının büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Cuerasma ve Wörz (2005), 45 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede 1981-1997 dönemine ait yıllık veriler kullanarak İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerliliğini imalat sanayi örneğinde araştırmıştır. Çalışmada imalat sanayi sektörü alt sektörlere ayrılmıştır. Panel veri analizinden elde edilen bulgular, yüksek teknoloji imalat sanayi ihracatının GSYH üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Herzer, Nowak-Lehman ve Siliverstovs (2006), yıllık veriler kullanarak İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin Şili için geçerli olup olmadığını incelemişlerdir. Sanayi ve birincil mal ihracatının verimlilik aracılığıyla büyümeyi etkileyip etkilemediğinin araştırıldığı çalışmada, Toda Yamamoto yaklaşımından faydalanılmıştır. Ampirik bulgular, sanayi malı ihracatından büyümeye doğru tek yönlü bir Granger nedenselliğinin olduğunu göstermiştir. Bu bulgu İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni destekler niteliktedir. Bu durumun aksine, birincil mal ihracatı göz önüne alındığında İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi desteklenmemektedir.

1997-2008 dönemine ait verilerle Duc ve Tram (2011), Vietnam balıkçılık sektörü ihracatı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve VECM analizleri aracılığıyla araştırmışlardır. Analiz bulguları, balıkçılık sektörü ihracatının Vietnam'ın uzun dönem büyümesi üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Uzun dönem tahminlerine göre, balık ihracatının iki katına çıkması GSYH'yı %7 arttırmaktadır. Diğer taraftan, GSYH'daki %10'luk bir artış, balık ihracatının %5.2 artmasına neden olmaktadır.

1969-2005 dönemi için Sjarif vd. (2011), Endonezya'da balıkçılık sektörü ihracatı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, eşbütünleşme analizini ve ECM yöntemini kullanmıştır. Analiz bulgularına göre, değişkenler arasında uzun dönem bir ilişki söz konusudur. İlişki nedensellik açısından ele alındığında, iki değişken arasında uzun dönemde çift yönlü bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Cipamba (2012), Güney Afrika'da İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni araştırdığı çalışmada eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizlerinden faydalanmıştır. Toplam ihracat verileri kullanılarak yapılan analiz sonucunda; uzun dönemde toplam ihracat ile GSYH birlikte hareket etmektedir. Bununla birlikte iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi çift yönlüdür. Sektörel düzeyde (tarımsal, imalat ve madencilik ihracatı), ihracat ile büyüme arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi söz konusudur. Ayrıca, hasıla üzerinde en büyük pozitif etkiye imalat sektöründeki ihracatın neden olduğu tespit edilmiştir. Sektörel Granger nedensellik bulgularına göre, uzun dönemde imalat sektörü ihracatından GSHY'ya doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusu iken, kısa dönemde hem imalat hem de madencilik sektörü ihracatından GSYH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Fakat Toda-Yamamoto Granger nedensellik analizi kısa dönemde sadece imalat sektörü ihracatından büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisini doğrulamıştır.

ARDL ve ECM yöntemlerini kullanarak Debnath vd. (2014), Hindistan'da 1981–2012 döneminde ihracat ve ihracata bağlı olmayan GSYH arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Elde edilen bulgular, makro düzeyde ihracatın ihracat yapılmayan sektörün çıktısı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Mal ve hizmet

sektörü incelendiğinde, mal ve hizmet sektörü ihracatı ile ihracata bağlı olmayan GSYH arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu bulgulara göre, çalışma hem makro hem de mikro düzeyde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni desteklememektedir.

Sahoo vd. (2014); Hindistan'da 1981-2010 döneminde madencilik sektörü ihracatı, endüstriyel üretim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi çok değişkenli eşbütünleşme tekniği ve Granger nedensellik analizi yardımıyla araştırmışlardır. Granger nedensellik analizi, ekonomik büyümeden ve endüstriyel üretimden madencilik sektörü ihracatına doğru uzun dönem bir nedensellik ilişkisi olduğunu doğrulamıştır.

1980-2013 dönemine ait verilerle Bangladeş'te tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin ekonomik büyümeye katkısını araştırdığı çalışmasında Uddin (2015), eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizinden faydalanmıştır. Eşbütünleşme analizi bulguları, üç sektörde ekonomik büyüme ile pozitif ve anlamlı doğrusal bir ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Granger nedensellik analizinden elde edilen bulgular, tarım sektörü ile GSYH arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

3.4.2.2. Çok Ülkeli Çalışmalar

Sektörel ihracat büyüme ilişkisini inceleyen çoğu çalışmada olduğu gibi, çok ülkeli örneklem grubunu içeren bu kapsamdaki çalışmaların büyük bir kısmında söz konusu ilişki az sayıda sektörün yer aldığı bir veri seti ile incelenmiştir. Ukpolo (1994), sekiz Afrika ülkesinde 1969-1988 dönemi için ihracat ve büyüme ilişkisi sektörel olarak incelemiştir. Çalışmada ihracat, imalat sanayi ihracatı ve imalat sanayi ihracatı dışındaki ihracat olarak ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, imalat sanayi dışındaki ihracattan büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermiştir.

Abu-Qarn ve Abu-Bader (2004), dokuz MENA³⁹ ülkesi için üç değişkenli Vektör Otoregresif ve Hata Düzeltme modellerini kullanarak İhracata Dayalı Büyüme

³⁹ MENA ülkeleri; Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden oluşmaktadır. Çalışmada yer alan ülkeler; Cezayir, Mısır, İran, İsrail, Ürdün, Fas, Sudan, Tunus ve Türkiye'dir.

Hipotezi'ni incelemişlerdir. Toplam ihracat verileri dikkate alınarak yapılan analiz sonuçlarına göre, neredeyse tüm ülkelerde hipotez reddedilmiştir. Sadece sanayi ihracatı göz önüne alındığıdaysa, toplam mal ihracatı içinde sanayi malı ihracatının nispi olarak düşük olduğu ülkelerde, değişkenler arasında bir ilişki tespit edilemezken; sanayi ihracatının toplam mal ihracatı içinde yüzdesinin nispi olarak büyük olduğu ülkelerde değişkenler arasında çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Sanayi ihracatı/toplam mal ihracatı oranının en yüksek olduğu iki ülke olan İsrail ve Türkiye'de sanayi ihracatından büyümeye doğru tek yönlü bir nedensel ilişkisi tespit edilmiştir.

Alam (2003), İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni Brezilya ve Meksika'da üretim fonksiyonu çerçevesinde incelediği çalışmasında Meksika için 1959-1990; Brezilya için 1955-1990 dönemini ele almıştır. Uzun dönem parametrelerinin tahmininde Johansen, ARDL ve Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler [Fully Modified Least Squares (FMOLS)] olmak üzere üç farklı teknik kullanılmıştır. Sanayi sektörü ihracatına ilişkin verilerin kullanıldığı çalışmada, ihracata dayalı büyüme hipotezinin varlığını destekleyen herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır.

Parida ve Sahoo (2007); Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Sri Lanka'dan oluşan dört Güney Asya ülkesinde ihracata ve sanayi ihracatına dayalı büyüme hipotezini Pedroni Panel Eşbütünleşme tekniğini kullanarak incelemiştir. 1980-2012 dönemini kapsayan analiz bulgularına göre, hem ihracata dayalı büyüme hem de sanayi ihracatına dayalı büyüme hipotezi geçerlidir.

Yirmi iki gelişmekte olan ülke için Kılavuz ve Topcu (2012), 1998-2006 dönemini içeren verilerle yüksek ve düşük teknolojlili sanayi sektörü ihracatı ve ithalatının büyüme üzerindeki etkilerini panel veri analizi ile araştırmışlardır. Elde edilen ampirik bulgular, yüksek teknolojlili sanayi malı ihracatının büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermiştir.

Türkiye'nin de aralarında bulunduğu beş Güney Kafkas ülkesi için Chang, Berdiev ve Lee (2013), 1990-2009 dönemini kapsayan verilerle enerji ihracatı ve küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, daha fazla enerji ihracatı ve küreselleşme büyümeyi artırmaktadır.

Bununla birlikte enerji ihracatındaki artış artan ekonomik ve politik entegrasyon dönemlerinde büyüme oranlarının artmasına yol açmaktadır.

Sheridan (2014), gelişmekte olan ülkelerin sanayi malı ihracatından daha fazla gelir elde ettiklerine dair kanıtlar olduğu halde, neden hala birincil mal ihracatının temel ihracat gelir kaynağı olduğu sorusuna cevap aramıştır. 1970-2009 dönemi için ülkelerin yatay kesit verileri ile yaptığı analizde, ekonomik büyümeyi sürdürmek için artan sanayi malı ihracatının önemli olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişkinin geçerli olabilmesi için ülkelerin kalkınma seviyesi sınırına ulaşması gerekmektedir. Analiz bulguları, birincil mal ihracatından sanayi malı ihracatına geçişin faydalı olabilmesi için ülkenin minimum beşeri sermaye düzeyine ulaşması gerektiğini ortaya koymuştur.

Granger nedensellik analizini kullanarak Kang (2015), tarımsal ihracat ile büyüme arasındaki ilişkiyi pirinç ihraç eden önemli ülkeler (Tayland, Vietnam, Hindistan ve Pakistan) kapsamında ele almıştır. Modelde ihracat; tarımsal olmayan ihracat, tarımsal ihracat (pirinç ihracatı hariç) ve pirinç ihracatı olmak üzere üç farklı formda yer almaktadır. Araştırma sonucuna göre, söz konusu dört ülkede de pirinç ihracatı büyümenin nedenidir.

3.4.2.3. Türkiye Örneğinde Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’ni, sektörel olarak inceleyen çalışmaların büyük çoğunluğunda ilişki nedensellik bağlamında incelenmiştir. Ayrıca ele alınan sektörler kapsam açısından oldukça dardır. Çiftçioğlu ve Nekhili (2005), 1987:1-2004:1 döneminde Türkiye’de İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’nin geçerliliğini inceledikleri çalışmalarında, ihracat gelirlerindeki büyüme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. İhracat değişkeni olarak ihracatın GSYH içerisindeki payı kullanıldığında ise, büyüme ile arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Bununla birlikte madenciliğin hasıla içindeki payından büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.

1989:1-2003: 04 dönemine ilişkin verilerle Kurt ve Terzi (2007), Türkiye’de imalat sanayi ihracatı, ithalatı, çalışılan saat başına göre verimlilik artışı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR modeli, Varyans Ayrıştırması ve Etki Tepki analizlerini kullanarak araştırmıştır. Elde edilen bulgular, sanayi malı ihracatından ithalata ve ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir.

Eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi kullanarak Yapraklı (2007), 1970-2005 döneminde ihracatla büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini toplam ve sektörel ihracat çerçevesinde araştırmıştır. Analiz bulgularına göre, toplam ihracat ve sanayi ihracatından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bunun yanı sıra, tarım ve madencilik ihracatı ile büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu bağlamda, toplam ihracat ve sanayi ihracatı dikkate alındığında İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’nin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Züngün ve Dilber (2010), 1980 sonrası dönemde Türkiye’de ihracata dayalı büyümenin imalat sanayi ihracatı üzerindeki etkisini incelemiştir. Johansen Eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizlerinin kullanıldığı çalışmada, hem toplam ihracattan hem de imalat sanayi ihracatından sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Sandalcılar (2012), 1987-2007 dönemini kapsayan çalışmasında Türkiye’de ihracatla büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’nin geçerliliğini araştırmıştır. Çalışmada toplam ihracat, tarımsal ve tarım dışı ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi yapılmıştır. Analiz bulguları, Türkiye’de İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’nin hem kısa hem de uzun dönemde geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Ancak tarım sektöründe İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’nin geçerliliği ölçülememiştir.

Türkiye için Güneş ve Karaalp (2012), 2002-2012 dönemine ait aylık verilerle ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi toplam sanayi sektörü ve Türkiye’den ihraç edilen ilk on ürün çerçevesinde incelemiştir. Granger nedensellik

analizinin kullanıldığı çalışmadan elde edilen bulgular, uzun dönemde temel metaller, kimyasal ürünler ve yarı mamul metal ürünler dikkate alındığında, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğunu kanıtlamıştır. Elektrikli makineler ve ekipmanlar için hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bununla birlikte kimyasal ürünler açısından kısa dönemde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğuna dair bulgulara ulaşılmıştır. Sanayi sektörü genel olarak değerlendirildiğinde, uzun dönemde sanayi sektörü için İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğu; kısa dönemde ise iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

1980-2010 dönemine ilişkin verilerle Türkiye'de ihracat-büyüme ilişkisini sektörel olarak inceleyen Akbulut ve Terzi (2013), çalışmalarında eşbütünleşme, Granger nedensellik ve VAR modellerinden yararlanmıştır. Granger nedensellik analizine göre, büyümeden tarım ihracatına doğru tek yönlü, sanayi ihracatı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Önder ve Hatırlı (2014), Türkiye'de İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni imalat sanayi ihracatı kapsamında incelemiştir. 1994-2009 dönemini kapsayan çalışmada eşanlı modelleme yaklaşımı (üç aşamalı en küçük kareler yöntemi) kullanılmıştır. Analiz bulgularına göre; ihracatla büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizlerini kullanarak Kaya ve Hüseyini (2015), Türkiye'de ihracatın sektörel yapısının ve ülkelere dağılımının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. İhracatla büyüme ilişkisinin sektörel ihracat açısından ele alındığı çalışmada, katma değeri yüksek (sermaye yoğun) sanayi ürünleri ihracatının büyüme üzerindeki pozitif etkisinin, emek yoğun sanayi ürünleri ihracatının büyüme üzerindeki pozitif etkisinden daha büyük olduğu tespit edilmiştir. Granger nedensellik analizi bulguları, ihracat ve ithalattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu ispatlamıştır.

3.5. Model ve Veri

Bu çalışmada, Neoklasik üretim fonksiyonunu dış ticaretle genişleten teoriyle ve bu alandaki ampirik literatürle uyumlu olarak (örneğin bkz: Feder, 1982; Baldwin, 1992; Ben-David ve Loewy, 2003; Gundlach, 2007; Parida ve Sahoo, 2007; Awokuse, 2008; Kristjanpoller ve Olson, 2014; vd), ekonomik büyüme (y) fiziksel sermayenin (k), emeğin (l) ve ihracatın (x) bir fonksiyonu olarak tanımlanmıştır.

$$y = f(k, l, x) \quad (3.1)$$

Denklem (3.1)'de ihracat değişkeni (i) tarım ve ormancılık, (ii) balıkçılık, (iii) madencilik ve taşocakçılığı, (iv) imalat sanayi, (v) elektrik, gaz ve su, (vi) toptan ve perakende ticaret, (vii) gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri ve (viii) diğer sosyal toplumsal ve kişisel hizmetler olmak üzere sekiz ayrı sektörün ihracat verilerinden oluşmaktadır⁴⁰. Bu sınıflandırma, denklem (3.1)'de verilen fonksiyonun hem panel veri metodolojisinden hem de zaman serisi metodolojisinden faydalanılarak tahmin edilmesine imkan tanımaktadır. Denklem (3.1)'deki fonksiyon cebirsel olarak panel veri formatında açılacak olursa:

$$y_{i,t} = \beta_{1i}k_{it} + \beta_{2i}l_{it} + \beta_{3i}x_{it} + v_i + \varepsilon_{it} \quad (3.2)$$

⁴⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması (ISIC-International (Standard Industrial Classification) 3. Revizyon (Rev. 3) resmi istatistiklerinde toplam ihracat verileri belirtilen 8 sektörün toplanmasıyla hesaplanmaktadır. Bu istatistiklerde tarım ve ormancılık sektörü ihracat verileri (i) tarım ve hayvancılık (ii) ormancılık ve tomrukçuluk şeklinde sınıflanan alt birimlerin toplanmasıyla elde edilmektedir. Madencilik ve taş ocakçılığı sektörü ihracat verileri (i) maden kömürü, linyit ve turb, (ii) ham petrol ve doğalgaz, (iii) metal cevherleri ve (iv) taş ocakçılığı ve diğer madencilik şeklinde sınıflanan alt birimlerin toplanmasıyla elde edilmektedir. İmalat sektörü ihracat verileri (i) gıda ürünleri ve içecek, (ii) tütün ürünleri, (iii) tekstil ürünleri, (iv) giyim eşyası (v) dabaklanmış deri, bavul, el çantası, sarıya ve ayakkabı, (vi) ağaç ve mantar ürünleri (mobilya hariç; hasır ve benzeri örülerek yapılan maddeler), (vii) kağıt ve kağıt ürünleri, (viii) basım ve yayım; plan, kaset vb., (ix) kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar, (x) kimyasal madde ürünler, (xi) plastik ve kauçuk ürünler, (xii) metalik olmayan diğer mineral ürünler, (xiii) ana metal sanayi, (xiv) metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç), (xv) başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat, (xvi) büro, muhasebe ve bilgi işleme makineleri, (xvii) başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar, (xviii) radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları, (xix) tıbbi aletler; hassas optik aletler ve saat, (xx) motorlu kara taşıtı ve römorklar, (xxi) diğer ulaşım araçları, (xxii) mobilya ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer ürünler şeklinde sınıflanan alt birimlerin toplanmasıyla elde edilmektedir. Diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler verileri (i) eğlence, kültür ve sporla ilgili faaliyetler ve (ii) diğer hizmet faaliyetleri şeklinde sınıflanan alt birimlerin toplanmasıyla elde edilmektedir. Bu sektörler dışında kalan diğer sektörlerde TÜİK herhangi bir alt sektör ayırımına gitmemektedir.

olarak yazılabilir. Burada i indisi sektörleri ($i=1, \dots, 8$), t indisi ise zaman periyodunu ($t=2000:Q1, \dots, 2015:Q4$), v terimi sektör spesifik değişkeni, ϵ terimi ise rastsal hata terimini temsil etmektedir.

Ayrıca, denklem (3.1)'deki fonksiyon cebirsel olarak zaman serisi formatında açılacak olursa:

$$y_t = \beta_1 k_t + \beta_2 l_t + \beta_3 x_t + \epsilon_t \quad (3.3)$$

şeklinde yazılabilir. Denklem (3.2) ve denklem (3.3)'de yer alan spesifikasyonlarda tahmin metodolojisi farklı olmasına rağmen aynı değişkenlerin eğim katsayıları aynı simgeyle ($\beta_1, \beta_2, \beta_3$) gösterilmiştir. Bu durumun nedeni, tahmin edilen katsayıların beklenen işaretlerinin aynı olmasıdır. β_1 sermaye değişkenine ait eğim katsayısıdır ve sermayedeki 1 birimlik artışın büyüme üzerindeki etkisini ölçmektedir. β_2 emek değişkenine ait eğim katsayısıdır ve emekteki bir birimlik artışın büyüme üzerindeki etkisini ölçmektedir. β_3 ise ihracat değişkenine ait eğim katsayısıdır ve ihracattaki 1 birimlik artışın büyüme üzerindeki etkisini ölçmektedir. Sermaye ve emeği büyümenin temel dinamiği olarak ele alan Neoklask üretim fonksiyonuna göre üretim, sermaye ve emek arttıkça artmaktadır. Bundan dolayı, hem denklem (3.2) hem de denklem (3.3)'de sermaye ve emek değişkenlerine ait tahmin edilen katsayıların (β_1, β_2) pozitif olması beklenmektedir. β_3 ise odak değişkenimiz olan ihracatın katsayısıdır. Teoride değinilen iktisadi büyüme modellerine göre ihracat arttıkça büyüme artmaktadır. Bu kapsamda tahmin edilen β_3 katsayısının da pozitif olması beklenmektedir. Ayrıca bu beklenti, literatürdeki ampirik çalışmaların bir çoğu tarafından da desteklenmektedir (bknz: başlık 3.4: literatür taraması).

Çalışmada sektörel ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırılması amacıyla 2000-2015 dönemini kapsayan çeyreklik veriler kullanılmıştır. Analizin zaman periyodu 2000 yılının birinci çeyreğinden başlayıp 2015 yılının son çeyreğiyle sınırlandırılmıştır (2000:Q1-2015:Q4). Büyüme değişkeni, 1998 sabit fiyatlarıyla harcama yöntemine göre GSYH tarafından temsil edilmektedir. Sermaye değişkeni olarak 1998 sabit fiyatlarıyla harcama yöntemine göre Gayri Safi Sabit

Sermaye Oluşumu kullanılmıştır. Emek değişkeni 15 yaş üzeri işgücü sayısı olarak ölçülmüştür. İhracat değişkeni ise ISIC. 3. Revizeye göre sektörel ihracat verilerinden oluşmaktadır.⁴¹

Modelde yer alan tüm değişkenlere ait veriler TÜİK veri tabanından elde edilmiştir. Ayrıca, tüm değişkenler doğal logaritmik olarak modele dahil edilmiştir. Bu dönüşüm, parametre tahmini sonrasında elde edilen katsayıların esneklik olarak yorumlanabilmesini sağlamaktadır.

3.6. Metodoloji ve Bulgular

Bu başlıkta öncelikle kullanılan ampirik teknikler tanıtılacak, daha sonra ilgili teknikler uygulanarak elde edilen bulgular sunulacaktır. Analiz yapılırken hem panel veriye hem de zaman serisine ait teknikler ayrı ayrı ele alınacaktır.

3.6.1. Birim Kök Analizi

Ekonometrik uygulamalarda, modeldeki değişkenler arasındaki herhangi bir ilişkiyi test etmeden evvel serilerin birim kök içerip içermediği araştırılmalıdır. Granger ve Newbold (1974), birim kök içeren değişkenlerle analiz yapılmasıyla elde edilen sonuçların sahte ve tutarsız olabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle modeldeki değişkenlerin bütünleşme derecesinin belirlenmesi, yapılacak analize ışık tutması açısından son derece önemli bir aşamadır.

3.6.1.1. Birim Kök Analizi: Panel Veri Yaklaşımı

Panel veri ekonometrisinde yaygın olarak kullanılan birim kök testleri Levin, Lin ve Chu (LLC, 2002) ve Im, Pesaran ve Shin (IPS, 2003) testleridir. Levin, Lin ve Chu (2002), sabit etkilerin paneli oluşturan her bir yatay kesit için heterojen olabileceği, ancak paneldeki tüm yatay kesitlerin homojen katsayıya sahip olduğu varsayımı

⁴¹ Büyüme ve sermaye değişkenlerinin aksine, sektörel ihracat verileri Amerikan doları cinsinden toplanmıştır. Tutarlı bir analiz yapabilmek için ihracat verileri de Türk Lirasına çevrilmiştir. Bunun için, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından derlenen günlük Amerikan doları alış kurları (çeyreklik frekans) kullanılmıştır. Kur verisi kaynaklı olası bir kırılmanın önlenmesi amacıyla, TCMB tarafından Yeni Türk Lirası (YTL) dönüşümü yapılmış seriler kullanılmıştır.

altında geliştirdikleri test ile serilerin birim kök içerip içermediğini test etmektedirler. LLC testi, “H₀: seri birim kök içermektedir (seri durağan değildir)” şeklinde kurulan boş hipoteze karşı “H_A: seri birim kök içermemektedir (seri durağandır)” şeklinde kurulan alternatif hipotezin testi ile sınılanır. Standart normal dağılım gösteren bir test istatistiğine sahip LCC testinin matematiksel notasyonu aşağıdaki gibidir:

$$\Delta y_{i,t} = \rho^* y_{i,t-1} + \sum_{L=1}^{\rho} \delta_{iL} \Delta y_{i,t-L} + z_{i,t} \gamma + \varepsilon_{i,t} \quad (3.4)$$

Im, Peseran ve Shin (2003) ise, LLC kök testinden hareketle ($p^* = p-1=0$), paneldeki tüm yatay kesitlerin homojen değil, heterojen katsayılı olabileceği varsayımına ($p_1=p_2=p_n=p_i$) dayanan bir test istatistiği ile H₀: seri birim kök içermektedir (seri durağan değildir)” şeklinde kurulan boş hipotezi “H_A: seri birim kök içermemektedir (seri durağandır)” alternatif hipotezine karşı sınınamaktadır. IPS testinin matematiksel notasyonu aşağıdaki gibidir:

$$\Delta y_{i,t} = \rho^* y_{i,t-1} + \sum_{L=1}^{\rho_i} \delta_{iL} \Delta y_{i,t-L} + z_{i,t} \gamma + \varepsilon_{i,t} \quad (3.5)$$

Tablo 3.7. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	LLC	IPS
y	2.038	4.249
k	-2.216**	5.531
l	6.190	6.750
x	-5.012***	-3.833***
Δy	-90.646***	-81.646***
Δk	-10.036***	-14.412***
Δl	-16.187***	-28.798***

Not: Δ fark operatörünü temsil etmektedir.

Tahminler sabit terim içermektedir.

LLC testinde spektral tahminler Newey-West kullanılarak yapılmıştır.

LLC testinde bant genişliği Bartlett kernel'e göre seçilmiştir.

Maksimum gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre 4 olarak belirlenmiştir.

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 3.7, sistemdeki değişkenler için LLC ve IPS panel birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Her iki testten elde edilen bulgular neticesinde büyüme ve emek değişkenlerin düzey değerleri için serilerin birim kök içerdiğini ifade eden boş hipotez %10 anlamlılık seviyesinde reddedilememektedir. Bu değişkenlerin birinci farkları alındığında ise boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir.

Sermaye değişkeni için LLC ve IPS değişkenleri farklı sonuçlar üretmektedir. LLC testi, sermaye değişkeninin düzey değerlerinde boş hipotezin %5 anlamlılık seviyesinde reddedilebileceğini; buna karşı IPS testi boş hipotezin ancak sermaye değişkeninin birinci farkı alındığında reddedilebileceğini göstermektedir. İhracat değişkeni için boş hipotezin hem LLC hem de IPS testinde elde bulgular neticesinde %1 anlamlılık seviyesinde reddedilebileceği ve ihracat değişkeninin düzey durağan olduğu görülmektedir.

3.6.1.2. Birim Kök Analizi: Zaman Serisi Yaklaşımı

Zaman serisi ekonometrisinde yaygın olarak kullanılan birim kök testleri Dickey-Fuller (DF, 1979), Genişletilmiş (Augmented) Dickey-Fuller (ADF, 1981) ve Phillips-Peron (PP, 1988) testleridir. DF testinin güncellenmiş versiyonu olan ADF testi zaman serilerinin gecikme farklarını modele ekleyerek bir parametre düzeltme işlemi uygulamaktadır. “H₀: seri birim kök içermektedir (γ=0)” şeklinde kurulan boş hipotez, “H_A: seri birim kök içermemektedir (γ≠0)” alternatif hipotezine karşı sınanır. ADF testinin matematiksel notasyonu aşağıdaki gibidir:

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.6)$$

Tablo 3.8. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Sektör	y	k	l	x	Δy	Δk	Δl	Δx
1	-0.757	-1.897	0.298	-1.912	-3.791***	-4.687***	-3.237**	-4.274***
2	-0.757	-1.897	0.298	-2.120	-3.791***	-4.687***	-3.237**	-8.233***
3	-0.757	-1.897	0.298	-2.081	-3.791***	-4.687***	-3.237**	-9.895***
4	-0.757	-1.897	0.298	-2.097	-3.791***	-4.687***	-3.237**	-10.255***
5	-0.757	-1.897	0.298	-2.042	-3.791***	-4.687***	-3.237**	-9.142***
6	-0.757	-1.897	0.298	-2.137	-3.791***	-4.687***	-3.237**	-10.658***
7	-0.757	-1.897	0.298	-2.033	-3.791***	-4.687***	-3.237**	-9.044***
8	-0.757	-1.897	0.298	-2.078	-3.791***	-4.687***	-3.237**	-9.838***

Not: Tahminler sabit terim içermektedir.

Maksimum gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre 4 olarak belirlenmiştir.

%1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine ait kritik değerler sırasıyla -3.548, -2.912 ve -2.594'tür.

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

ADF testinden farklı olarak PP testi ise hata terimlerinin daha zayıf derecede bağımlı olmasına ve heteorjen bir biçimde dağılmasına imkan tanımaktadır. ADF testinin aksine, hata terimlerindeki otokorelasyon sorunu ile gecikmeli fark değişkenlerini

eklemeden parametrik olmayan bir istatistiki yöntem ile çözmektedir⁴². Denklem (3.6)'da sunulan ilişki üzerinden “ H_0 : seri birim kök içermektedir ($\gamma=0$)” şeklinde kurulan boş hipotez, “ H_A : seri birim kök içermemektedir ($\gamma \neq 0$)” alternatif hipotezine karşı sınanır.

Tablo 3.9. PP Birim Kök Testi Sonuçları

Sektör	y	k	l	x	Δy	Δk	Δl	Δx
1	-2.030	-1.281	-1.781	-2.150	-12.633***	-10.616***	-10.324***	-14.963***
2	-2.030	-1.281	-1.781	-2.019	-12.633***	-10.616***	-10.324***	-9.894***
3	-2.030	-1.281	-1.781	-2.359	-12.633***	-10.616***	-10.324***	-15.245***
4	-2.030	-1.281	-1.781	-2.310	-12.633***	-10.616***	-10.324***	-10.192***
5	-2.030	-1.281	-1.781	-2.211	-12.633***	-10.616***	-10.324***	-17.721***
6	-2.030	-1.281	-1.781	-2.362	-12.633***	-10.616***	-10.324***	-15.299***
7	-2.030	-1.281	-1.781	-2.400	-12.633***	-10.616***	-10.324***	-41.288***
8	-2.030	-1.281	-1.781	-2.511	-12.633***	-10.616***	-10.324***	-40.624***

Not: Tahminler sabit terim içermektedir.

Spektral tahmin yöntemi Barlett-kernel olarak belirlenmiştir.

Bant genişliği Newey-West'e göre seçilmiştir.

%1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine ait kritik değerler sırasıyla -3.538, -2.908 ve -2.591'dir.

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 3.8. ve Tablo 3.9. sırasıyla ADF ve PP testlerine ait birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Hem ADF hem de PP testinden elde edilen sonuçlar gerek sektörler gerekse tüm değişkenlerin seviye ve birinci fark değerleri kapsamında homojen sonuçlar ortaya koymaktadır. Değişkenlerin seviye değerleri için, serilerin birim kök içerdiği şeklinde kurulan boş hipotez %10 anlamlılık düzeyinde reddedilememektedir. Buna karşın, değişkenlerin birinci farklarında boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilebilmektedir. Buna göre, serilerin birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri ispatlanmış ve her sektörde sistemdeki tüm değişkenlerin I(1) düzeyinden entegre olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

⁴² PP testinin matematiksel notasyonu ADF testiyle aynı olduğundan aynı denklem tekrar raporlanmamıştır.

3.6.2. Regresyon Analizi

Bu başlıkta, iki ayrı ekonometrik yaklaşıma (panel veri ve zaman serisi) ait katsayı tahmin teknikleri kullanılarak sektörel ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi tespit edilecektir.

3.6.2.1. Regresyon Analizi: Panel Veri Yaklaşımı

Modeldeki değişkenlerin bir kısmının fark durağan bir kısmının ise seviye durağan olması standart panel regresyon teknikleri ile analiz yapılmasını mümkün kılmamaktadır. Bu durumda parametre tahmini, heterojen panel zaman serisi tahmincileri kullanarak yapılabilmektedir. Heterojen panel zaman serileri tahmincilerinin en büyük avantajı modeldeki değişkenlerin $I(0)$ ya da $I(1)$ dereceden bütünleşik olmasının önemli olmaması ve dolayısıyla değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadığının araştırılmasının gerekli olmamasıdır (örneğin, bkz: Chudik vd., 2011; Kapetanios vd., 2011; Pesaran ve Tosetti, 2011; Sadorsky, 2014; vd.). Panel veri ekonometrisinde son dönemde geliştirilen heterojen katsayılı panel zaman serileri yaklaşımında Ortalama Grup tahmincileri kullanılmaktadır. Bu tahminciler: Pesaran ve Smith (1995) tarafından geliştirilen Ortalama Grup (MG-Mean Group) tahmincisi, Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (Common Correlated Effects Mean Group-CCEMG) tahmincisi ve Eberhardt and Bond, 2009; Eberhardt and Teal, 2010; Bond and Eberhardt, 2013 tarafından geliştirilen Genişletilmiş Ortalama Grup (Augmented Mean Group-AMG) tahmincileridir. Bu üç yöntemde denklem (3.2)'de verilen eşitliği tahmin etmektedir. Üç yöntemde temel prensip olarak eğim katsayılarının ve hata varyanslarının paneli oluşturan yatay kesitlere göre değişebilmesine izin vermektedir. Bunun için öncelikle grup-spesifik regresyonu tahmin edip, daha sonra tahmin edilen katsayıların paneli oluşturan birimler üzerine ortalamalarını dağıtmaktadır. Eberhardt (2012) CCEMG ve AMG tahmincilerinin makro paneller için daha uygun olduğunu ileri sürmektedir. Çalışmamız mikro bir paneli kapsadığından, bu çalışmada denklem (3.2)'deki parametrelerin tahmini Pesaran ve Smith (1995) tarafından geliştirilen MG tahmincisi ile yapılacaktır. Yalnız, denklem (3.2)'de sunulan ilişki statik bir panel veri modeline aittir. Bu çalışmada ise denklem (3.2)'nin dinamik versiyonu olan

denklem (3.7) tahmin edilecektir. Dinamik modellerin statik modellerden daha kullanışlı olmasının sebebi, dinamik modellerden elde edilen katsayıların kısa ve uzun dönemli esneklikler hesaplamada kullanılması ve bu esnekliklerin politika çıkarımında faydalı bilgiler sunmasıdır.

$$y_{i,t} = \beta_{iy}y_{i,t-1} + \beta_{2ik}k_{it} + \beta_{3il}l_{it} + \beta_{4ix}x_{it} + v_i + \varepsilon_{it} \quad (3.7)$$

Tablo 3.10. MG Tahmircisi Sonuçları

Birim	y(-1)	k	l	x
Havuzlanmış Panel	0.270***	0.409***	0.607***	0.041***
Tarım ve Ormancılık	0.450***	0.385***	0.430***	0.084***
Balıkçılık	0.263***	0.427***	0.689***	0.022***
Madencilik ve Taş ocakçılığı	0.279***	0.308***	0.348***	0.084***
İmalat Sanayi	0.291***	0.366***	0.516***	0.072***
Elektrik, Gaz ve Su	0.217***	0.433***	0.799***	0.018***
Toptan ve Perakende Ticaret	0.237***	0.420***	0.648***	0.035*
Gayrimenkul, Kiralama ve İş Faaliyetleri	0.220***	0.462***	0.738***	0.004
Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmetler	0.200***	0.471***	0.691***	0.008

Not: Tahminler sabit terim içermektedir.

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 3.10, hem havuzlanmış panel hem de sektörlere ait MG tahmircisi sonuçlarını göstermektedir. Havuzlanmış panelde gecikmeli büyüme değişkeni katsayısı 0.270 olarak tahmin edilmiştir ve %1 seviyesinde anlamlıdır. Havuzlanmış panelde sermaye, emek ve ihracat değişkenlerine ilişkin katsayılar sırasıyla 0.409, 0.607 ve 0.041 olarak bulunmuştur ve %1 seviyesinde anlamlı oldukları tahmin edilmiştir. Tarım ve ormancılık sektöründe; gecikmeli büyüme, sermaye, emek ve ihracat değişkeni katsayılarının hepsi %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır ve sırasıyla 0.450, 0.385, 0.430 ve 0.084 değerine sahiptir. Balıkçılık sektörü için, gecikmeli büyüme değişkeni 0.263; sermaye değişkeni 0.427; emek değişkeni 0.689 ve ihracat değişkeni 0.022 olarak tahmin edilmiştir ve tüm katsayılar %1 düzeyinde anlamlıdır. Benzer şekilde imalat sanayi sektöründe tüm değişkenler %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Söz konusu sektörde gecikmeli büyüme katsayısı 0.291; sermaye katsayısı 0.366; emek katsayısı 0.516 ve ihracat katsayısı 0.072 olarak hesaplanmıştır. Elektrik, gaz ve su sektöründe, %1 düzeyinde anlamlı olan gecikmeli büyüme, sermaye, emek ve ihracat değişkenlerine ilişkin katsayılar sırasıyla 0.217, 0.433, 0.799 ve 0.018 olarak tahmin edilmiştir. Toptan ve perakende ticaret sektörü için %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olan gecikmeli büyüme, sermaye ve emek

katsayıları sırasıyla 0.237, 0.420 ve 0.648 olarak hesaplanmıştır. Bu sektördeki ihracat katsayısı ise 0.035 olarak tahmin edilmiş olup %10 seviyesinde anlamlıdır. Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri sektörüne ilişkin gecikmeli büyüme, sermaye ve emek katsayıları sırasıyla 0.220, 0.462 ve 0.738 olarak tahmin edilmiş olup %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı iken, 0.004 olarak tahmin edilen ihracat katsayısı %10 düzeyinde dahi anlamsızdır. Diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektöründe ise, gecikmeli büyüme katsayısı 0.200, sermaye katsayısı 0.471 ve emek katsayısı ise 0.691 olarak tahmin edilmiştir ve üç değişkene ilişkin katsayılar da %1 düzeyinde anlamlıdır. İhracat değişkenine ilişkin katsayısı 0.008 olarak hesaplanırsa da %10 düzeyinde anlamsızdır.

3.6.2.2. Regresyon Analizi: Zaman Serisi Yaklaşımı

Zaman serisi birim kök analizi neticesinde modeldeki tüm değişkenlerin birinci farklarında durağan olduğunun ortaya konması, değişkenler arasında olası uzun dönemli ilişkinin incelenmesine imkan tanımaktadır. Zaman serisi yöntemleri arasında en sık kullanılan eşbütünleşme yöntemleri Engle-Granger (1987) ve Johansen (1988) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testleridir. Ancak Engle-Granger yöntemi sistemde sadece bir bağımlı ve bir bağımsız değişken olması durumunda hata terimi duranlığının test edilmesi suretiyle çalışmaktadır. Bu nedenle çalışmada Johansen (1988) tarafından geliştirilen ve Maksimum Eigen Value ve Trace istatistiklerine dayanan yöntem kullanılacaktır. Ayrıca bu yöntem, sadece hata terimi üzerinden geliştirilmediğinden, Engle-Granger yönteminde mevcut olan temel sorunlara karşı da daha dayanıklıdır. Johansen testinin matematiksel notasyonu aşağıdaki gibidir:

$$y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_i y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.8)$$

Tablo 3.11. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Sektör	Kontegre Vektör Sayısı	Eigenvalue	Trace İstatistiği	Maksimum Eigen İstatistiği
1	Sıfır	0.393558	64.85905***	29.50860**
	En Çok 1	0.285445	35.35045**	19.82961*
	En Çok 2	0.220227	15.52084**	14.68015**
	En Çok 3	0.014148	0.840691	0.840691
2	Sıfır	0.409051	51.36404**	31.03549**
	En Çok 1	0.188985	20.32855	12.35868
	En Çok 2	0.121229	7.969875	7.624648
	En Çok 3	0.005834	0.345227	0.345227
3	Sıfır	0.420030	53.67301**	32.14198**
	En Çok 1	0.226661	21.53103	15.16522
	En Çok 2	0.102236	6.365809	6.363065
	En Çok 3	0.000011	0.002744	0.002744
4	Sıfır	0.543853	78.30202***	46.31143***
	En Çok 1	0.272848	31.99059**	18.79856
	En Çok 2	0.197243	13.19203	12.96249
	En Çok 3	0.003883	0.229545	0.229545
5	Sıfır	0.404667	53.71781**	30.59944**
	En Çok 1	0.251576	23.11838	17.09731
	En Çok 2	0.092521	6.021061	5.728037
	En Çok 3	0.004954	0.293024	0.293024
6	Sıfır	0.317712	50.51805**	25.55588*
	En Çok 1	0.254629	27.96217*	17.33851
	En Çok 2	0.160556	10.62366	10.32589
	En Çok 3	0.005034	0.297778	0.297778
7	Sıfır	0.380454	49.34895**	28.24735**
	En Çok 1	0.226179	21.10161	15.12844
	En Çok 2	0.092466	5.973161	5.724446
	En Çok 3	0.004207	0.248715	0.248715
8	Sıfır	0.340309	50.31885**	25.12591*
	En Çok 1	0.278162	25.77584	19.23130*
	En Çok 2	0.101442	6.544533	6.442349
	En Çok 3	0.001730	0.102184	0.102184

Not: Tahminler sabit terim içermektedir.

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 3.11. Johansen eşbütünleşme testi sonuçlarını göstermektedir. Buna göre, “değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklinde kurulan boş hipotez %10 anlamlılık düzeyinde reddedilerek, tüm sektörlerde incelenen değişkenler arasında en az bir adet eşbütünleşme vektörü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri kanıtlandıktan sonra, modeldeki bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki uzun dönemde olası etkilerinin şiddet ve yönü regresyon analizi ile test edilebilir. Bunun için denklem (3.3)’de verilen eşitliğin zaman serisi regresyon analiz yöntemleriyle

tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu analiz için çalışmada Pedroni (2000 ve 2001) tarafından geliştirilen Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler (FMOLS-Fully Modified Ordinary Least Squares) ve Dinamik En Küçük Kareler (DOLS-Dynamic Ordinary Least Squares) tahmincileri kullanılacaktır.

Tablo 3.12. FMOLS ve DOLS Tahmincisi Sonuçları

Sektör	FMOLS			DOLS		
	k	l	x	k	l	x
Tarım ve Ormanlık	0.447***	0.620***	0.035**	0.398***	0.383***	0.078***
Balıkçılık	0.451***	0.666***	0.019***	0.479***	0.567***	0.013**
Madencilik ve Taş ocakçılığı	0.333***	0.397***	0.075***	0.344***	0.349***	0.074***
İmalat Sanayi	0.388***	0.539***	0.059***	0.438***	0.521***	0.033*
Elektrik, Gaz ve Su	0.439***	0.784***	0.021***	0.473***	0.645***	0.015*
Toptan ve Perakende Ticaret	0.425***	0.603***	0.039**	0.444***	0.470***	0.039*
Gayrimenkul, Kiralama ve İş Faaliyetleri	0.477***	0.706***	0.006	0.457***	0.539***	0.020***
Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmetler	0.491***	0.666***	0.007	0.504***	0.517***	0.012

Not: Tahminler sabit terim içermektedir.

DOLS testinde gecikme ve öncül değerleri Schwarz Bilgi Kriterine göre maksimum 4 olarak girilmiştir.

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 3.12. FMOLS ve DOLS tahmincilerinden elde edilen uzun dönem katsayılarını göstermektedir. Genel olarak, her iki tahminciden elde değişkenler arasında oldukça tutarlı sonuçlar ortaya koymaktadır. Buna göre;

- (i) *Tarım ve ormanlık sektöründe;* fiziksel sermaye girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.398 ile %0.447 aralığında; emek girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.383 ile %0.620 aralığında artırmaktadır. İhracatta meydana gelen %1'lik artış ise ekonomik büyümeyi %0.035 ile %0.078 aralığında artırmaktadır.
- (ii) *Balıkçılık sektöründe;* fiziksel sermaye girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.451 ile %0.479 aralığında artırmaktadır. Emek girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ise ekonomik büyümeyi %0.567 ile %0.666 aralığında artırmaktadır. İhracatta meydana gelen %1'lik artış ise ekonomik büyümeyi %0.013 ile %0.019 aralığında artırmaktadır.

- (iii) *Madencilik ve taş ocakçılığı sektöründe*; fiziksel sermaye girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.333 ile %0.344 aralığında; emek girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.349 ile %0.397 aralığında artırmaktadır. İhracatta meydana gelen %1'lik artış ise ekonomik büyümeyi %0.074 ile %0.075 aralığında artırmaktadır.
- (iv) *İmalat sanayi sektöründe*; fiziksel sermaye girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.388 ile %0.438 aralığında; emek girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.521 ile %0.539 aralığında artırmaktadır. İhracatta meydana gelen %1'lik artış ise ekonomik büyümeyi %0.033 ile %0.059 aralığında artırmaktadır.
- (v) *Elektrik, gaz ve su sektöründe*; fiziksel sermaye girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.439 ile %0.473 aralığında; emek girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.645 ile %0.784 aralığında artırmaktadır. İhracatta meydana gelen %1'lik artış ise ekonomik büyümeyi %0.015 ile %0.021 aralığında artırmaktadır.
- (vi) *Toptan ve perakende ticaret sektöründe*; fiziksel sermaye girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.425 ile %0.444 aralığında; emek girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.470 ile %0.603 aralığında artırmaktadır. İhracatta meydana gelen %1'lik artış ise ekonomik büyümeyi %0.039 artırmaktadır.
- (vii) *Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri sektöründe*; fiziksel sermaye girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.457 ile %0.477 aralığında; emek girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.539 ile %0.706 aralığında artırmaktadır. FMOLS tahmincisinden elde edilen sonuçlar, gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri sektöründe yapılan ihracatın ekonomik büyümeyi %10 düzeyinde anlamlılık düzeyinde dahi etkilemediğini ortaya koymaktadır. Buna göre DOLS tahmincisinden elde edilen katsayı göz önüne alınarak ihracatta meydana gelen %1'lik artış ise ekonomik büyümeyi %0.020 artırdığı söylenebilir.
- (viii) *Diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektöründe*; fiziksel sermaye girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.491 ile

%0.504 aralığında; emek girdisinde ortaya çıkan %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.517 ile %0.666 aralığında artırmaktadır. Bu sektörde hem FMOLS hem de DOLS tahmincilerinden elde edilen bulgular ihracatta meydana gelen değişikliklerin ekonomik büyümeyi %10 anlamlılık düzeyinde dahi etkilemediğine işaret etmektedir.

Zaman serisi regresyon analizinden elde edilen bu bulgular; gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri sektörü ile diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektörü dışındaki tüm sektörlerde ihracattaki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi arttıracakını göstermektedir.

3.7. Tartışmalar ve Politika Çıkarımları

Tablo 3.10.'da sunulan ortalama grup (MG) tahmincisinden elde edilen bulgulara göre, hem havuzlanmış panelde hem de tüm sektörlerde gecikmeli büyüme değişkeninin tahmin edilen katsayısı pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bulgu, cari dönemdeki büyümenin bir önceki dönemin büyümesinden anlamlı olarak etkilendiğini ortaya koymaktadır. Tablo 3.10'da, tarım ve ormancılık sektörü dışındaki diğer sektörlerin katsayıları tutarlı bir dağılım (0.200-0.291 aralığında) gösterirken; tarım ve ormancılık sektöründeki gecikmeli büyüme değişkeninin tahmin edilen katsayısı 0.450 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, büyümenin bir önceki dönemin büyümesinden en fazla etkilendiği sektörün tarım ve ormancılık sektörü olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 3.13. Büyüme Esneklikleri

Birim	Kısa Dönem			Uzun Dönem		
	k	l	x	k	l	x
Havuzlanmış Panel	0.409	0.607	0.041	0.560	0.831	0.056
Tarım ve Ormancılık	0.385	0.430	0.084	0.700	0.781	0.152
Balıkçılık	0.427	0.689	0.022	0.579	0.934	0.029
Madencilik ve Taşocakçılığı	0.308	0.348	0.084	0.427	0.482	0.116
İmalat Sanayi	0.366	0.516	0.072	0.516	0.727	0.101
Elektrik, Gaz ve Su	0.433	0.799	0.018	0.553	1.020	0.022
Toptan ve Perakende Ticaret	0.420	0.648	0.035	0.550	0.849	0.045
Gayrimenkul, Kiralama ve İş Faaliyetleri	0.462	0.738	0.004	0.592	0.946	0.005
Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmetler	0.471	0.691	0.008	0.588	0.863	0.010

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır.

Sermaye, emek ve ihracat katsayılarının yorumlanmasına geçmeden önce, MG tahmincisinden elde edilen bulgular kullanılarak kısa ve uzun dönem esneklikler hesaplanabilir. Buna göre, Tablo 3.13.'de gösterilen MG tahmincisinden elde edilen katsayılar doğrudan kısa dönemli esneklik olarak yorumlanabilirken; yine bu tablodaki verilerden uzun dönemli esneklikler de hesaplanabilmektedir. Tablo 3.13, MG tahmincisi sonuçlarına göre hesaplanan kısa ve uzun dönemli büyüme esnekliklerini yansıtmaktadır. Buna göre kısa dönemde sermaye esnekliği 0.308 ile 0.471 aralığında değişmektedir. Havuzlanmış panelde kısa dönemli sermaye esnekliği 0.409'dur. Bu bulgu, Neoklasik üretim fonksiyonu, Arrow (1962)'un Yaparak Öğrenme Modeli, Lucas (1988)'in Beşeri Sermaye Modeli ve Rivera-Bartiz ve Romer (1991a)'in Ar&Ge'ye Dayalı Büyüme Modeli ile uyumlu olarak, sermaye oranı arttıkça büyümenin de artacağına işaret etmektedir. Ayrıca, kısa dönemde büyümenin sermaye esnekliğinin en fazla olduğu sektör diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektörü olurken; en az olduğu sektör ise madencilik ve taş ocakçılığı olmuştur. Uzun dönemli sermaye esnekliği ise 0.427 ile 0.700 aralığında değişmektedir. Havuzlanmış panelde uzun dönemli sermaye esnekliği 0.560 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu, teorik ve ampirik literatürle uyumlu olarak uzun dönemde sermaye girdisindeki artışların büyümeyi artıracığını ifade etmektedir. Ayrıca, uzun dönemde büyümenin sermaye esnekliğinin en fazla olduğu sektör tarım ve ormancılık sektörü olurken; en az olduğu sektör ise yine madencilik ve taş ocakçılığı olmuştur. Bu sonuçlara göre, hem kısa hem de uzun dönemde büyümenin sermaye esnekliğinin en az olduğu sektör madencilik ve taş ocakçılığıdır. Bu durumun temel nedeni, bu sektördeki üretimin emek, sermaye gibi girdilerden ziyade yer altı kaynaklarına bağımlı olmasıdır. Sermaye duyarlılığı yüksek olan kişisel ve sosyal hizmetler sektöründeki sermaye artışı kısa dönemde büyümeyi diğer sektörlerle kıyasla en fazla artırırken; uzun dönemde ise tarım ve ormancılık sektöründeki sermaye girdisinin artırılması büyümeyi daha fazla arttırmaktadır.

Tablo 3.13.'e göre kısa dönemde emek esnekliği 0.348 ile 0.799 aralığında değişmektedir. Havuzlanmış panelde kısa dönemli sermaye esnekliği 0.607'dur. Bu bulgu, Neoklasik üretim fonksiyonu, Arrow (1962)'un Yaparak Öğrenme Modeli, Lucas (1988)'in Beşeri Sermaye Modeli ve Rivera-Bartiz ve Romer (1991a)'in

Ar&Ge'ye dayalı Büyüme Modeli Neoklasik üretim fonksiyonu ve bu fonksiyonu kullanan tüm ampirik çalışmalar ile uyumlu olarak emek miktarı arttıkça büyümenin de artacağına işaret etmektedir. Ayrıca, kısa dönemde büyümenin emek esnekliğinin en fazla olduğu sektör elektrik, gaz ve su sektörü olurken; en az olduğu sektör ise madencilik ve taş ocakçılığı olmuştur. Uzun dönemli emek esnekliği ise 0.482 ile 1.020 aralığında değişmektedir. Havuzlanmış panelde uzun dönemli emek esnekliği 0.831 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu, teorik ve ampirik literatürle uyumlu olarak uzun dönemde emek girdisindeki artışların büyümeyi artıracaklarını ifade etmektedir. Ayrıca, kısa dönemde olduğu gibi uzun dönemde de büyümenin emek esnekliğinin en fazla olduğu sektör elektrik, gaz ve su sektörü olurken; en az olduğu sektör ise madencilik ve taş ocakçılığı olmuştur. Sermaye girdisinde olduğu gibi, emek girdisinde de hem kısa hem de uzun dönemde emek esnekliğinin en az olduğu sektör madencilik ve taş ocakçılığı olmuştur. Büyümeye en fazla elektrik, gaz ve su sektöründeki işgücü artışı katkı sağlamaktadır.

Türkiye'de ihracatın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği yönündeki ampirik kanıt MG tahmincisinden havuzlanmış panel için elde edilen bulguyla sağlanmaktadır. Bu bulgu, makro bazda Türkiye ekonomisinde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre kısa dönemde Türkiye'de büyümenin ihracat esnekliği 0.041 olarak hesaplanmıştır ki bu katsayı ihracattaki %1'lik artışın büyümeyi %0.041 artıracaklarını göstermektedir. Kısa dönemde büyümenin sektörel ihracat esneklikleri ise; tarım ve ormancılık sektörünün 0.084, balıkçılık sektörünün 0.022, madencilik ve taş ocakçılığı 0.084, imalat sanayi 0.072, elektrik gaz ve su 0.018, toptan ve perakende ticaret 0.035 olarak hesaplanmıştır. Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri sektörü ile diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektöründe de büyümenin ihracat esnekliği pozitif bulursa da, ihracat değişkeninin tahmin edilen katsayıları bu sektörlerde %10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolayısıyla bu iki sektörde büyümenin kısa dönemde ihracata duyarlı olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

MG tahmincisinden elde edilen bulgular, makro bazda ihracatın uzun dönemde de ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğine işaret etmektedir. Bu bulgu, makro bazda Türkiye ekonomisinde uzun dönemde de ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli

olduğuna işaret etmektedir. Buna göre uzun dönemde Türkiye’de büyümenin ihracat esnekliği 0.056 olarak hesaplanmıştır. Yani ihracattaki %1’lik artış büyümeyi %0.056 arttırmaktadır. Uzun dönemde büyümenin sektörel ihracat esneklikleri ise; tarım ve ormancılık sektörün 0.152, balıkçılık sektörünün 0.029, madencilik ve taş ocakçılığı 0.116, imalat sanayi 0.101, elektrik gaz ve su 0.022, toptan ve perakende ticaret 0.045 olarak tespit edilmiştir. Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri sektörü ile diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektöründe de büyümenin ihracat esnekliği pozitif bulunsa da, ihracatın değişkeninin tahmin edilen katsayıları bu sektörlerde %10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolayısıyla kısa dönemli analizde olduğu gibi bu iki sektörde büyümenin uzun dönemde de ihracata duyarlı olmadığı tespit edilmiştir.

Panel veri ekonometrisinden elde edilen kısa ve uzun dönemli esneklik katsayıları bir takım önemli bilgiler sunmaktadır. Bunlardan ilki; tüm sektörlerde sermaye, emek ve ihracat değişkenleri için hesaplanan uzun dönemli esneklik katsayılarının, kısa dönemli esneklik katsayılarından büyük olmasıdır. Bu bulgu ayrıca makro bazda da tüm değişkenler için geçerlidir. Buna göre, teorik ve ampirik literatürle uyumlu olarak, sermaye ve emek girdilerindeki 1 birimlik artış uzun dönemde büyümeyi kısa dönemden daha fazla arttırmaktadır. Benzer şekilde, ihracat hacminde meydana gelecek artışlar uzun dönemde ekonomik faaliyetin daha fazla artmasına sebep olmaktadır. İkincisi; büyüme sürecinde emeğin pozitif katkısının sermayenin pozitif katkısından daha büyük olmasıdır. Bu bulgu, hem havuzlanmış panel ve tüm sektörler için hem de kısa ve uzun dönem için ayrı ayrı geçerlidir. Hatta, havuzlanmış panel de dahil olmak üzere; balıkçılık, elektrik gaz ve su, toptan ve perakende ticaret gibi bazı sektörlerde emeğin kısa dönemli büyüme katkısı, sermayenin uzun dönemli katkısından daha büyüktür. Gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri sektörü ile diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektöründe de bu durum geçerli olmasına rağmen katsayıların anlamsızlığı nedeniyle bu şekilde bir yorum yapılamamaktadır. Benzer şekilde, imalat sanayinde emeğin kısa dönemli büyüme katkısı, sermayenin uzun dönemli katkısına eşittir. Tüm bu bulgular, Türkiye ekonomisinde üretim girdilerinden emeğin sermayeye oranla daha verimli olduğunu göstermektedir.

Zaman serisi yöntemlerinden elde edilen katsayılar, sektörel olarak panel veri yönteminden elde edilen katsayıların tutarlılığının sınanmasına yardımcı olmaktadır. Buna göre hem FMOLS hem de DOLS tahmincilerinden elde edilen katsayılara göre tüm sektörlerde sermaye değişkeninin katsayısı %1 seviyesinde anlamlı ve pozitiftir. FMOLS tahmincisinden elde edilen sonuçlara göre sermaye girdisindeki %1'lik artış büyümeyi %0.33-0.49 aralığında artırırken; DOLS tahmincisinden elde edilen sonuçlara göre sermaye girdisindeki %1'lik artış büyümeyi %0.34-0.50 aralığında artırmaktadır. Her iki tahminciye göre de sermayenin büyümeyi en fazla arttığı sektör diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektörü iken; en az arttırdığı sektör ise madencilik ve taş ocakçılığı sektörüdür. Bu bulgular, MG tahmincisi sonuçlarına göre hesaplanan büyümenin sermaye esnekliği ile ilgili sonuçlarla oldukça tutarlıdır.

Emek değişkeni için hem FMOLS hem de DOLS tahmincilerinden elde edilen katsayılar, tüm sektörlerde emek değişkeninin katsayısının %1 seviyesinde anlamlı ve pozitif olduğuna işaret etmektedir. FMOLS tahmincisinden elde edilen sonuçlara göre emek girdisindeki %1'lik artış büyümeyi %0.39-0.78 aralığında artırırken; DOLS tahmincisinden elde edilen sonuçlara göre emek girdisindeki %1'lik artış büyümeyi %0.34-0.64 aralığında artırmaktadır. Her iki tahminciye göre de emeğin büyümeyi en fazla arttırdığı sektör elektrik, gaz ve su sektörü iken; en az arttırdığı sektör ise madencilik ve taş ocakçılığı sektörüdür. Bu bulgular, MG tahmincisi sonuçlarına göre hesaplanan büyümenin sermaye esnekliği ile ilgili sonuçlarla birebir tutarlıdır.

Tablo 3.14. Yöntemlere göre Sektörel İhracat Esneklikleri Kıyaslaması

Birim	Panel Veri		Zaman Serisi	
	Kısa Dönem	Uzun Dönem	FMOLS	DOLS
Tarım ve Ormancılık	0.084	0.152	0.035**	0.078***
Balıkçılık	0.022	0.029	0.019***	0.013**
Madencilik ve Taşocakçılığı	0.084	0.116	0.075***	0.074***
İmalat Sanayi	0.072	0.101	0.059***	0.033*
Elektrik, Gaz ve Su	0.018	0.022	0.021***	0.015*
Toptan ve Perakende Ticaret	0.035	0.045	0.039**	0.039*
Gayrimenkul, Kiralama ve İş Faaliyetleri	0.004	0.005	0.006	0.020***
Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmetler	0.008	0.010	0.007	0.012

Kaynak: Tarafımızdan düzenlenmiştir.

Sektörel ihracatın büyüme üzerindeki etkileri zaman serisi analizi kullanılarak incelendiğinde, panel veri metodolojisinde olduğu gibi mikro bazda ihracata-dayalı büyüme hipotezinin birçok sektörde geçerli olduğu sonucu elde edilmektedir.⁴³ FMOLS tahmincisinden elde edilen bulgulara göre: (i) tarım ve ormancılık sektörü ihracatındaki %1'lik artış büyüme %0.03, (ii) balıkçılık sektörü ihracatındaki %1'lik artış büyüme %0.01, (iii) madencilik ve taş ocakçılığı sektörü ihracatındaki %1'lik artış büyüme %0.07, (iv) imalat sanayi ihracatındaki %1'lik artış büyüme %0.05, (v) elektrik, gaz ve su sektörü ihracatındaki %1'lik artış büyüme %0.02, (vi) toptan ve perakende ticaret sektörü ihracatındaki %1'lik artış büyüme %0.03 artırırken; gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri sektörü ile diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektöründe, ihracat büyüme anlamlı olarak etkilememektedir. Diğer taraftan, DOLS tahmincisinden elde edilen bulgulara göre; (i) tarım ve ormancılık sektörü ihracatındaki %1'lik artış büyüme %0.07, (ii) balıkçılık sektörü ihracatındaki %1'lik artış büyüme %0.01, (iii) madencilik ve taş ocakçılığı sektörü ihracatındaki %1'lik artış büyüme %0.07, (iv) imalat sanayi ihracatındaki %1'lik artış büyüme %0.03, (v) elektrik, gaz ve su sektörü ihracatındaki %1'lik artış büyüme %0.01, (vi) toptan ve perakende ticaret sektörü ihracatındaki %1'lik artış büyüme %0.03, (vii) gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri sektörü ihracatındaki %1'lik artış büyüme %0.02 artırırken; diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektöründe ihracat büyüme anlamlı olarak etkilememektedir.

Uygulamalı iktisat literatüründe en çok tartışılan konulardan biri, elde edilen bulguların test tekniğine göre değişkenlik gösterip göstermediğidir. Literatür bu açıdan incelendiğinde, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni test eden çalışmalarda genellikle tek bir yöntem kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu noktadan hareketle, çalışmanın temel motivasyonlarından biri de elde edilen bulguların farklı ampirik metodolojilere göre değişken olup olmadığının ortaya konmasıdır. Hem panel veri hem de zaman serisi yöntemlerinden elde edilen katsayılar; sırasıyla tarım ve ormancılık, madencilik ve taş ocakçılığı ile imalat sanayine ait ihracat değerlerinin büyüme en fazla katkı sağlayan sektörler olduğunu ortaya koymaktadır. İmalat sanayi, sektörel ihracat kompozisyonunun en geniş ürün yelpazesine dolayısıyla da en yüksek ihracat hacmine sahip sektördür. Bu potansiyeli göz önüne alındığında

⁴³ Tablo 3.14, sektörel ihracat esnekliklerini yöntem bazlı karşılaştırma yaparak göstermektedir.

imalat sanayinin bu sıralamada en üstte yer alması beklenebilir. Ancak, çalışmada yapılan analizin bir esneklik analizi (üretimde meydana gelen değişimlerin sektörel ihracatta meydana gelen değişimlere ne denli duyarlı olduğu) olması sebebiyle bulgular oldukça anlamlıdır. Zira tarım ve madencilik sektörleri analiz periyodundaki birçok dönemde ihracattaki payını en çok arttıran sektörler olarak öne çıkmaktadır⁴⁴. Bununla birlikte, Türkiye ekonomisinde 1980 yapısal dönüşümü sonrasında tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı azalsa da, sektörün son dönemlerde AB pazarı başta olmak üzere çeşitli pazarlarda önemli bir tedarikçi konumunda bulunması bu bulgunun en önemli göstergelerindedir. Ek olarak, özellikle 2000-2008 döneminde ormancılık sektörü ihracatının yedi kat büyüyüp, dünya ticaretindeki payını dört katına çıkarması⁴⁵ da tarım ve ormancılık sektörünün neden kısa ve uzun dönemli büyümeye bu denli yüksek katkı yaptığını açıklar niteliktedir. Özellikle madencilik ve taş ocakçılığı sektörü, katma değer yaratma açısından kapasitesini en çok geliştiren sektör konumunda yer almaktadır. Ayrıca, toplumların hammadde ihtiyacını sağlayan başlıca sektörler tarım ve madencilik sektörleridir⁴⁶. Tüm bu bilgiler ışığında üç sektörün etkileşimi ve ekonomideki önemi, bu üç sektörün farklı yöntemlerden elde edilen bulgulara göre büyümeye katkısının en yüksek sektörler olduğunu açıklamaktadır.

Ampirik bulgular büyüme katkısı açısından toptan ve perakende ticaret sektörü ihracatının da önemli olduğuna işaret etmektedir⁴⁷. Bu durum, 2008 küresel krizi öncesinde sektörün reel ekonomiye yaptığı katkılardaki nispi artışlardan kaynaklanmaktadır. Özellikle 2003-2007 döneminde sektörün ticaret hacmi reel

⁴⁴ Bu yorum, her yıl sonunda Türkiye İhracatçılar Meclisi tarafından hazırlanan Yıllık Ekonomi ve Dış Ticaret Raporlarından derlenerek yapılmıştır.

⁴⁵ Bu yorum Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (BAKA, 2012) tarafından yayınlanan Orman ve Orman Ürünleri Sektör Raporundan yararlanılarak yapılmıştır.

⁴⁶ Bu yorum Ernst&Young tarafından 2011 yılında hazırlanan Dünyada ve Türkiye’de Madencilik Sektörü çalışmasına dayanarak yapılmıştır. Yorumda, madencilik ve taş ocakçılığı sektörü içinde madencilik sektörünün görece ağırlığı nedeniyle madencilik sektörü dikkate alınmıştır. Kalkınma Bakanlığı 2016 Madencilik Sektörü raporuna göre; çeşitlilik bakımından dünyanın zengin ülkelerinden biri olan ülkemizde bor başta olmak üzere krom, bakır, çinko cevherleri gibi maden ihracatının ön planda olduğu birçok ürün grubu yer almaktadır.

⁴⁷ Her ne kadar arkasında kalan sektörle arasındaki katsayı farkı çok olmasa da, FMOLS ve DOLS tahmincilerinden elde edilen bulgulara göre toptan ve perakende ticaret sektörü ihracatının büyümeye katkısı üçüncü sırada yer almaktadır. Sektör, panel veri tahmincisinden elde edilen bulgular dikkate alındığında ise dördüncü sırada yer almaktadır (bkz: Tablo 3.13).

olarak %5,2 büyürken, sektörün yarattığı katma değer ise reel olarak %9,3 artmıştır⁴⁸.

Çalışmadan elde edilen mikro bulgular, ulusal ve uluslararası literatürden elde edilen bulgular ile oldukça tutarlıdır. Buna göre imalat sanayi için elde edilen bulgular, sektörde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin Türkiye için geçerli olduğunu raporlayan Abu-Quarn ve Abu-Bader (2004), Kurt ve Terzi (2007), Yapraklı (2007), Züngün ve Dilber (2010), Akbulut ve Terzi (2013), Önder ve Hatırlı (2014) ile paraleldir. Ayrıca bulgular: Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Sri Lanka'da imalat sanayi için İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğu sonucuna varan Parida ve Sahoo (2007)'nin; Mısır, İran, İsrail, Ürdün, Fas ve Tunus'da imalat sanayi için İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğunu raporlayan Abu-Quarn ve Abu-Bader (2004)'in; Malezya'da imalat sanayi için İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğunu ifade eden Ghatak, Milner ve Utkulu (1997)'nin; Şili imalat sanayi için İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğunu raporlayan Herzer, Nowak-Lehman ve Siliverstovs (2006)'nin; Pakistan imalat sanayi için İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğunu raporlayan Hennebery ve Khan (2000)'in; 45 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede imalat sanayi için İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğunu raporlayan Cuaresma ve Wörz (2005)'ün bulgularıyla tutarlıdır.

Bu çalışmada balıkçılık sektöründe İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğuna dair elde edilen ampirik bulgular aynı hipotezi Endonezya için doğrulayan Sjarif (2011) ve Vietnam için doğrulayan Duc ve Tram (2011)'in sonuçları ile tutarlıdır. Türkiye'de tarım sektöründe İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğunu raporlayan Yapraklı (2007) ile Pakistan'da tarım sektörü için bu hipotezin geçerli olduğunu raporlayan Hennebery ve Khan (2000)'in sonuçları, bu çalışmanın bulguları ile aynıdır. Son olarak, Türkiye'de madencilik sektöründe İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'nin geçerli olduğunu raporlayan çalışmalardan Çiftçioğlu ve Nekhili (2005)'nin ve Botswana'da madencilik sektöründe bu hipotezi doğrulayan Sentsho (2000)'nin bulguları bu çalışmada elde edilen bulgularla örtüşmektedir.

⁴⁸Yorum yapılırken kullanılan veriler T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014) tarafından hazırlanan Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Ticaret Hizmetlerinin Geliştirilmesine Yönelik Özel İhtisas Komisyon Raporu'ndan derlenmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye’de İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi sektörler itibariyle analiz edilmiştir. Bu çerçevede iki hipotez öne sürülmüştür. Birincisi, “makro bazda olduğu gibi mikro bazda da ihracatın büyümeyi etkileyeceği”dir. Bu etkiler, ilgili sektörün ihracat ve üretim potansiyeline göre değişebileceği için kurulan ikinci hipotez ise “ihracat hacmini daha fazla arttıran sektörlerin ekonomik büyümeye katkısının daha fazla olacağı”dır. Bu hipotezleri test etmek için sekiz farklı sektörün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 2000-2015 dönemini kapsayan çeyrek dönemlik veriler kullanılarak panel veri ve zaman serisi yöntemleri ile incelenmiştir.

Çalışmada öncelikle sektörel ihracatın büyüme üzerindeki etkileri panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Kurulan model, Pesaran ve Smith (1995) tarafından geliştirilen Ortalama Grup (MG) tahmincisi kullanılarak tahmin edilmiştir. MG tahmincisinden elde edilen sonuçlar, havuzlanmış panelde ihracatın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini göstermektedir. Bu bulgu, makro Düzeyde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi’nin geçerli olduğu anlamına gelmektedir ve daha evvel Türkiye üzerine yapılmış çalışmalardan elde edilen bulgularla tutarlıdır.

MG tahmincisinden elde edilen bulgulara göre hesaplanan kısa ve uzun dönemli esneklikler ihracatın büyümeyi altı sektörde pozitif etkilediğini göstermektedir. Katsayı büyüklüğüne göre bu sektörler sırasıyla; (i) tarım ve ormancılık, (ii) madencilik ve taşocakçılığı, (iii) imalat sanayi (iv) toptan ve perakende ticaret, (v) balıkçılık, ve (vi) elektrik, gaz ve su sektörleridir. Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri sektörü ile diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektöründe ise ihracatın büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde etkilemediği sonucu ortaya çıkmıştır.

Panel veri metodolojisine ek olarak, sektörel ihracatın büyüme üzerindeki etkileri zaman serilerinde eşbütünleşik serilerin tahmini için kullanılan eşbütünleşik vektör tahmincileri ile de tahmin edilmiştir. Bunun için öncelikle seriler arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen (1988) eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiğinin tespitinden sonra, eğim katsayıları Pedroni (2000) tarafından geliştirilen Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler (FMOLS) ve Pedroni (2001) tarafından geliştirilen Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemleri ile tahmin edilmiştir.

FMOLS ve DOLS tahmincilerinden elde edilen sonuçlar, panel veri yöntemlerinden MG tahmincisinden elde edilen sonuçlarla oldukça benzerdir. FMOLS tahmincisinden elde edilen sonuçlara göre ihracat büyümeyi (i) madencilik ve taşocakçılığı, (ii) imalat, (iii) tarım ve ormancılık, (iv) toptan ve perakende ticaret, (v) elektrik, gaz ve su, (vi) balıkçılık sektörlerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı biçimde etkilemektedir⁴⁹. MG tahmincisinde olduğu gibi gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri sektörü ile diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektöründe ise ihracatın büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. DOLS tahmincisinden elde edilen bulgulara göre ise ihracat büyümeyi (i) madencilik ve taşocakçılığı, (ii) tarım ve ormancılık, (iii) imalat, (iv) toptan ve perakende ticaret, (v) gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri (vi) elektrik, gaz ve su ve (vii) balıkçılık sektörlerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilemektedir⁵⁰. Diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektöründe ise ihracatın büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde etkilemediği tespit edilmiştir.

Çalışmada literatüre yapılan en önemli katkı elde edilen sektörel bulguların ampirik yöntemle göre değişkenlik gösterip göstermediğinin test edilmesidir. Özellikle katsayı tahminine dayalı ampirik yöntemler, aynı örneklem ve zaman periyodunda dahi farklı sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Bu nedenle sektörel analiz yapılırken elde edilen katsayılar hem panel veri hem de zaman serisi yöntemleriyle ayrı ayrı tahmin

⁴⁹ Sektör sıralaması tahmin edilen katsayılar göz önüne alınarak büyükten küçüğe doğru verilmiştir.

⁵⁰ Sektör sıralaması tahmin edilen katsayılar göz önüne alınarak büyükten küçüğe doğru verilmiştir.

edilmiştir. Elde edilen bulgular iki yöntem arasında, sonuçlar açısından çok ciddi bir farklılık olmadığını göstermektedir. Bu sonuçlar, Türkiye’deki sektörel ihracatın büyüme üzerindeki etkisinin ampirik yöntem farklılığına göre değişmediğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular, ekonomi politikası açısından bir takım faydalı bilgiler sunmaktadır. Bunlardan ilki, uygulanacak ihracat teşvik politikalarının ekonomik büyümeye pozitif katkı sağlayacağıdır. Her ne kadar ihracatın sektörel kompozisyonunda çok büyük paya sahip olan sektör imalat sanayi olsa da, tarım ve ormancılık ile madencilik ve taşocakçılığı sektörlerinde ihracatta meydana gelen artışlar, büyümeyi imalat sanayinden daha fazla artırmaktadır. Dolayısıyla tarım ve madencilik sektörlerinde uygulanacak ihracatı teşvik politikaları büyüme üzerinde imalat sanayinin yarattığı etkiden daha büyük bir etki yaratacaktır. Bu bulgu, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke olan Malezya’da birincil mal ihracatının büyüme üzerinde imalat sanayi ihracatından daha büyük bir etkisi olduğu sonucuna ulaşan Khalafalla ve Webb (2001) ile birebir uyumludur. Bu durum, tarım ve madencilik sektörlerinin imalat sanayine hammadde sağlayan iki temel sektör olması aracılığıyla açıklanabilir. Dolayısıyla bu iki sektördeki üretim artışı, yurtiçi kaynakların yetersizliği nedeniyle üretimi büyük ölçüde ithal edilen hammaddelere dayanan imalat sanayine katkı sağlayacaktır. İthal edilen hammaddeler içinde enerji ithalatı ilk sıralarda yer almaktadır⁵¹. Özellikle madencilik ve taşocakçılığı sektörünün mevcut potansiyelini değerlendirmeye yönelik sağlanacak teşvikler, başta enerji üretimi olmak üzere maden üretimini arttıracaktır. Dolayısıyla imalat sanayinin ara malı ithalatı azalacaktır.

Ana odak noktamız olan ihracat dışında, tahmin edilen kontrol değişkenlerine ait katsayılar da bazı önemli veriler sunmaktadır. Bunlardan ilki; tahmin edilen tüm modellerde ve sektörlerde emek değişkeninin tahmin edilen katsayısının, sermaye değişkeninin tahmin edilen katsayısından büyük olmasıdır. Bu bulgu; büyümeyi emek girdisindeki artışların sermaye girdisindeki artışlardan daha fazla artırdığını

⁵¹Türkiye Kalkınma Bankası 2016 “Ara Malı Dış Ticareti (Sektörel Analiz) raporuna göre, Türkiye’nin ara malı ithalatında enerji ve sanayi için işlem görmüş hammadde ithalatı ilk sıralarda yer almaktadır. 2014 verilerine göre ara malı ithalatı alt faaliyet kolları itibarıyla incelendiğinde %19.2’lık bir oranla petrol ve doğal gaz (enerji) ithalatı ilk sırada yer alırken, enerji ithalatını %10’luk bir oranla rafine edilmiş petrol ürünleri ithalatı izlemektedir.

göstermektedir ve bulgu tüm sektörler için doğrulanmaktadır. Bu sonuç, Neoklasik orijinli ihracata dayalı büyüme hipotezini Meksika’da test eden Alam (2003) ile 45 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede test eden Curesma ve Wörz (2005) ile oldukça tutarlıdır. Türkiye’de her ne kadar emeğin büyüme üzerindeki etkisi sermayenin büyüme üzerindeki etkisinden daha fazla olsa da emek yoğun politikalar yerine teknoloji (sermaye) yoğun politikalara ağırlık verilmelidir. Bu bağlamda katma değeri daha yüksek olan teknoloji yoğun üretim büyümeyinin de daha yüksek düzeyde gerçekleşmesine neden olacaktır. İkincisi; MG tahmincisinden elde edilen bulgular, büyümenin emek esnekliğinin elektrik, gaz ve su sektöründe elastik olduğunu göstermektedir. Bu sektörde emek girdisindeki ilave artışlar üretim seviyesinde daha büyük bir artışa neden olmaktadır. Söz konusu bulgu; elektrik, gaz ve su sektörünün dağıtım ve depolama faaliyetleri açısından büyük bir alt yapı gerektirmesi ile açıklanabilir. Sektörün alt yapı gerekliliği emek yoğun bir sektör olan inşaat sektörü ile doğrudan ilişkili olmasına neden olmaktadır. Üretimin sektörel kompozisyonda hizmetler sektörünün⁵² ağırlığına paralel olarak, emek ve sermayenin büyümeye en fazla katkı yaptığı sektörler hizmet sektörleri olarak tespit edilmiştir. Son olarak; hem panel veri hem de zaman seri tahmincilerinden elde edilen bulgular, büyümenin emek ve sermaye esnekliğinin en düşük olduğu sektörün madencilik ve taşocakçılığı sektörü olduğunu göstermektedir. Bu durumun temel nedeni, bu sektördeki üretimin emek, sermaye gibi girdilerden ziyade yer altı kaynaklarına bağımlı olmasıdır.

Ampirik analiz neticesinde elde edilen bulgular, gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri sektörü ile diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektörü ihracatının büyüme katkısının çok düşük olduğuna işaret etmektedir. Hatta, bu sektörler vasıtasıyla gerçekleşen ihracatın büyümeye katkısı genellikle istatistiki olarak anlamsızdır. Her iki sektörün de sektörel ihracat kompozisyonundaki görece önemsizliği, bu bulguyu açıklar niteliktedir.

Elde edilen ampirik bulgular iddia edilen hipotezler açısından değerlendirildiğinde, “ihracatın makro bazda olduğu gibi mikro bazda da büyümeyi etkileyeceği” hipotezi,

⁵²Çalışmada hizmet sektörleri; (i) elektrik, gaz ve su, (ii) toptan ve perakende ticaret, (iii) gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri ve (iv) diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektörleridir.

hem panel veri hem de zaman serisi tahmincilerinden elde edilen bulgular neticesinde doğrulanmaktadır. Bu hipotezle ilintili olarak öne sürülen “ihracat hacmini daha fazla arttıran sektörlerin ekonomik büyümeye katkısının daha fazla olacağı” hipotezi de yine her iki yöntemden elde edilen edilen bulgular doğrultusunda doğrulanmaktadır.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular ile uygulanan kısıt ve sınırlandırmalardan yola çıkarak ileride benzer konuda çalışacak araştırmacılar için bazı öneriler yapmak mümkündür. Öncelikle, bu çalışma Neoklasik bir üretim fonksiyonu kullanılarak sektörel ihracatın büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Farklı olarak, içsel büyüme modelleri kullanılarak ihracatın büyüme üzerindeki etkisi de araştırılabilir. İkinci olarak, 2008 finansal krizinin yarattığı etkileri görmek için analiz periyodu 2008 öncesi ve sonrası olarak iki alt dönemde ele alınabilir. Son olarak, hetejoren nedensellik analiz teknikleri kullanılarak elde edilen bulguların bu çalışmadan ve geleneksel nedensellik testleri kullanan çalışmalardan elde edilen bulgularla ne derece tutarlı olduğu test edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abual-Foul (2004) Testing the export-led growth hypothesis: evidence from Jordan. *Applied Economics Letters* 11, 393-396.
- Abu-Quarn AS, Abu-Bader S (2004) The validity of the ELG hypothesis in the MENA region: cointegration and error correction model analysis. *Applied Economics* (Taylor & Francis Journals) 36(15): 1685-1695.
- Acharyya R, Kar S (2014) *International Trade and Economic Development*, Oxford University Press, Oxford).
- Aghion P, Howitt P (1998) *Endogenous Growth Theory* (MIT Press, London).
- Ağayev S (2011) İhracat ve ekonomik büyüme ilişkisi: 12 geçiş ekonomisi örneğinde panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizleri. *Ege Akademik Bakış* 11(2), 241-254.
- Ahmed F, Alam MA (2014) *Business Environment: Indian and Global Perspective* (PHI Learning Private Limited, Delhi).
- Ajami RA, Goddard GJ (2015) *International Business: A Course on the Essentials (Third Edition)* (Routledge, New York).
- Agrawal P (2015) The role of exports in India's economic growth. *The Journal of International Trade & Economic Development* 24(6): 835-859.
- Akbulut S, Terzi H (2013) Türkiye'de ihracata dayalı büyümenin sektörler itibariyle analizi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3: 43-58.
- Akyıldız H, Eroğlu Ö (2004) Türkiye Cumhuriyeti dönemi uygulanan ekonomi politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9(1): 43-62.
- Alam MI (2003) Manufactured exports, capital good imports, and economic growth: experience of Mexico and Brazil. *International Economic Journal* 17(4): 85-105.
- Altın O, Kaya AA (2009) Türkiye'de ar-ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkinin analizi. *Ege Akademik Bakış* 9(1): 251-259.
- Arrow, KJ (1962) The economic implications of learning by doing. *The Review of Economic Studies* 29(3): 155-173.
- Aswathappa K (2010) *International Business (4th Edition)* (Tata McGraw-Hill Publishing Company Limited, New Delhi).
- Awokuse T (2005) Export-led growth and the Japanese economy: evidence from VAR and directed acyclic graphs. *Applied Economics Letters* 12(14): 849-858.

- Awokuse T (2008) Trade openness and economic growth: is growth export-led or import-led? *Applied Economics* 40: 161-163.
- Awokuse TO, Christopoulos DK (2009) Nonlinear dynamics and the exports–output growth nexus. *Economic Modelling* 26: 184-190.
- Balaguer J, Cantavella-Jordá M (2001) Examining the export-led growth hypothesis for Spain in the last century. *Applied Economics Letters* 8(10): 681-685.
- Balaguer J, Cantavella-Jordá M (2004) Structural change in exports and economic growth cointegration and causality analysis for Spain (1961–2000). *Applied Economics* 36(5): 473-477.
- Balassa B (1978) Exports and economic growth: further evidence. *Journal of Development Economics* 5: 181-189.
- Balassa B (1981) *The Newly Industrializing Countries in the World Economy* (Pergamon Press, New York).
- Balassa B (1982) *Development Strategies in Semi-industrialized Economies* (Oxford University Press, New York).
- Balassa B (1985) Exports, policy choices and economic growth in developing countries after the 1973 oil shock. *Journal of Development Economics* 18 (2): 23-25.
- Baldwin RE (1992) Measurable dynamic gains from trade. *Journal of Political Economy* 100(1): 162-174.
- Barro R (2008) *Macroeconomics: A Modern Approach* (Thomson South-Western, Mason).
- Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (BAKA) (2012) Orman ve Orman Ürünleri Sektör Raporu, Aralık 2012.
- Bamford CG, Grant S. (2010) *The UK Economy in a Global Context* (Heinemann Educational Publishers, Oxford).
- Beaudry P (2011) *Economic Growth* içinde “*Growth and Learning by Doing*” (Palgrave Macmillan, New York).
- Beckerman W (1962) Projecting Europe's growth. *The Economic Journal* 72(288): 912-925.
- Bekõ J (2003) Causality analysis of exports and economic growth: aggregate and sectoral results for Slovenia. *Eastern European Economics* 41 (6): 70-92.
- Ben-David D, Loewy MB (2003) Trade and the neoclassical growth model. *Journal of Economic Integration* 18: 1-16.
- Bhagwati JN (1988) Export-promoting trade strategy: issues and evidence. *World Bank Research Observer* 3, 27-57.

- Bhagwati JN, Panagariya A, Srinivasan TN (1998) *Lectures on International Trade Second Edition* (The MIT Press, Cambridge).
- Biswal B, Dhawan U (1998) Export-led growth hypothesis: cointegration and causality analysis for Taiwan. *Applied Economics Letters* 5(11): 699-701.
- Blecker RA (2009) Long-Run growth in open economies: export-led cumulative causation or a balance-of-payments constraint? *2nd Summer School on "Keynesian Macroeconomics and European Economic Policies," Research Network Macroeconomics and Macroeconomic Policies*. Berlin, German, August, 2-9.
- Bond SR, Eberhardt M (2013) Accounting for unobserved heterogeneity in panel time series models. *Discussing paper, Nottingham, UK*.
- Bowen HP, Hollander A, Viaene J-M (2012) *Applied International Trade* (Palgrave Macmillan, Hampshire).
- Bozkurt E, Özcan M, Köktaş A (2011) *Avrupa Birliği Hukuku* (Asil Yayın Dağıtım, Ankara).
- Carbaugh R (2016) *International Economics (Sixteenth Edition)* Cengage Learning, Boston).
- Celi G, Sportelli M (2007) Harrod's dynamics and the Kaldor-Thirlwall export-led growth. *CELPE Discussion Papers* 104.
- Chacholiades M (2009) *The Pure Theory of International Trade* (International and Pan-American Copyright Conventions, New Jersey).
- Chang HJ (2004) *Economics: The User's Guide* (Bloomsbury, New York).
- Chang C, Berdiev AN, Lee C (2013) Energy exports, globalization and economic growth: the case of South Caucasus. *Economic Modelling* 33: 333-346.
- Cherunilam F (2006) *International Economics (4th Edition)* (Tata McGraw-Hill Publishing Company Limited, New Delhi).
- Cho D-S, Moon H-C. (2013) *From Adam Smith to Michael Porter: Evolution of Competitiveness Theory* (World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd, Singapore)
- Chow PCY (1987) Causality between export growth and industrial development: empirical evidence from newly industrialized countries. *Journal of Development Economics* 28: 265-76.
- Chudik A, Pesaran MH, Tosetti E (2011) Weak and strong cross-section dependence and estimation of large panels. *The Econometrics Journal* 14(1): 45-90.
- Cipamba PCW (2012) A cointegration analysis of sectoral export performance and economic growth in South Africa, *University of the Western Cape*.

- Condon BJ (2002) *NAFTA, WTO, and Global Business Strategy: How AIDs, Trade, and Terrorism Affect Our Economic Future* (Greenwood Publishing Group Inc.)
- Cuerasma JC, Wörz J (2005) On export composition and growth. *Review of World Economics* 141(1): 33-49.
- Çetin M, Ecevit E (2010) Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 11(2): 166-182.
- Çiftçioğlu S, Nekhili R (2005) New evidence for exports-led growth, tradables-led-growth, and manufacturing-led growth: causality test results for Turkey. *Latin American Journal of Economic Development*: 135-142.
- Daniels CP, VanHoose DD (2014) *Global Economic Issues and Policies(Third Edition)* (Routledge Taylor& Francis Group, New York).
- Darrat AF (1986) Trade and development: the Asian experience. *Cato Journal* 6: 695-699.
- Debaere P (2005) Monopolistic competition and trade, revisited: testing the model without testing for gravity. *Journal of International Economics* 66 (1): 249–266.
- Debnath A, Laskar AB, Bhattacharjee N, Mazmuder N (2014) Is India's GDP really led by export? a further examination. *Journal of Transnational Management* 19(4): 247-260.
- Demir O, Kutlar A, Üzümcü A (2005) Dış ticaret ve beşeri sermayenin büyümedeki rolü: Türkiye örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9(1): 180-196.
- Demirhan E (2005) Büyüme ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 60 (4): 75-88.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1963) Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl): 1963-1967. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf> (01.11.2016).
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1984) Kalkınma Planı (Beşinci Beş Yıl): 1985-1989. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/5/plan5.pdf> (27.11.2016).
- Dhawan U, Biswal B (1999) Re-examining export-led growth hypothesis: a multivariate cointegration analysis for India, *Applied Economics*, 31(4): 525-530.
- Dickey DA, Fuller WA (1979) Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association* 74(366), 427-431.

- Dickey DA, Fuller WA (1981) Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica* 49(4), 1057-1072.
- Dixon RJ, Thirwall AP (1975) A model of regional growth-rate differences on Kaldorian lines. *Oxford Economic Papers* 27(2): 201-214.
- Doyle E (2001) Export-output causality and the role of exports in Irish growth: 1950–1997. *International Economic Journal* 15(3): 31-54.
- Dritsaki C (2013) Causal nexus between economic growth, exports and government debt: the case of Greece. *Procedia Economics and Finance* 5:251-259.
- Duc NM, Tram NA (2011) Relationship between sectoral exports and economic growth-a time series econometric analysis for Vietnamese fishery sector 1997-2008, [http://www2.hcmuaf.edu.vn/data/nmduc/VN%20fish%20export%20contribute%20to%20GDP%20submitted\(1\).pdf](http://www2.hcmuaf.edu.vn/data/nmduc/VN%20fish%20export%20contribute%20to%20GDP%20submitted(1).pdf) (01.08.2016).
- Dunn RM, Mutti JH (2004) *International Economics* (Routledge, London).
- Durmuş S, Aydemir NK (2016) Atatürk dönemi Türkiye ekonomisi (1923 – 1938). *KAÜİİBFD* 7(12), 155-167.
- Dwivedi DN (2006) *Microeconomics: Theory And Applications* (Dorling Kindersley, Delhi).
- Dwivedi DN (2013) *International Economics: Theory And Policy* (VIKAS Publishing House PVT LTD, New Delhi).
- Eberhardt M (2012) Estimating panel time-series models with heterogeneous slopes. *Stata Journal* 12(1): 61-71.
- Eberhardt M, Bond S (2009) Cross-sectiondependence in nonstationary panel models: a novelestimator. *Munich Personal RePEc Archive WorkingPaper No. 17870, Germany*.
- Eberhardt M, Teal F (2010) Productivity analysis in global manufacturing production. *Economics Series Working Papers 515. Department of Economics, University of Oxford*.
- Ee (2016) Export-led growth hypothesis: empirical evidence from selected Sub-Saharan African countries. *Procedia Economics and Finance* 35, 232-240.
- Edgeworth FY (1894) The Theory of International Values I. *The Economic Journal* 4(13): 35-50.
- Engle RF, Granger CWJ (1987) Cointegration and error correction: representation, estimation and testing. *Econometrica* 55(2): 251-276.

- Erdoğan S (2006) Türkiye'nin ihracat yapısındaki değişme ve büyüme ilişkisi: koentegrasyon ve nedensellik testi uygulaması. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi* 10: 30-39.
- Ernst & Young (2011) Dünyada ve Türkiye'de Madencilik Sektörü, http://www.fenimining.com/upload/dosyalar/m_rapor_1347711063.pdf (13.12.2016).
- Ersoy A (2008) *İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi (3. Basım)* (Nobel Yayın Dağıtım Ltd Şti, Ankara).
- Ertem B (2009) Türkiye-ABD ilişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12(21): 377-397.
- Ezeala-Harrison F (1996) *Economic Development: Theory and Policy Applications* (Praeger, London).
- Fajana O (1979) Trade and growth: the Nigerian experience. *World Development* 7: 73-78.
- Fajardo FR (1998) *International Economics* (Rex Printing Company Inc, Quezon City).
- Faysal (2000) Liberalizasyon sürecinde Türkiye'de dış ticaret hadleri trendi ve dış ticaret hadlerindeki değişmelerin gelir etkisi. *D.E.Ü.İ.İ.B.F Dergisi* 15(1): 49-65.
- Feder G (1982) On exports and economic growth. *Journal of Development Economics* 12: 59-73.
- Feenstra RC (2004) *Advanced International Trade: Theory and Evidence* (Princeton University Press, New Jersey).
- Fix B (2015) *Rethinking Economic Growth Theory From a Biophysical Perspective* (Springer, London).
- Foley DK, Michl TR (1999) *Growth and Distribution* (Harvard University Press, Cambridge).
- Fu X (2004) *Exports, Foreign Direct Investment and Economic Development in China* (Palgrave Macmillan, New York).
- Gandolfo G (2013) *International Economics: Volume 1: The Pure Theory of International Trade* (Springer-Verlag Berlin Heidelberg GmbH).
- Gandolfo G, Trionfetti F (2014) *International Trade Theory and Policy* (Springer-Verlag Berlin Heidelberg).
- Ghatak S, Milner C, Utkulu U (1997) Exports, export composition and growth: cointegration and causality evidence for Malaysia. *Applied Economics* 29(2): 213-223.
- Ghai P, Gupta A (2002) *Microeconomics Theory And Applications II* (Sarup&Sons, New Delhi).

- Gilpin R (2001) *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order* (Princeton University Press, New Jersey).
- Gomes L (1987) *Foreign Trade and the National Economy: Mercantilist and Classical Perspectives* (The Macmillan Press, Hampshire).
- Gökmenoğlu KK, Şehnaz Z, Taşpınar N (2015) The export-led growth: a case study of Costa Rica. *Procedia Economics and Finance* 25: 471-477.
- Granger CWJ, Newbold P (1974) Spurious regressions in econometrics. *Journal of Econometrics* 2, 111-120.
- Grimwade N (2000) *International Trade: New Patterns of Trade, Production and Investment (Second Edition)* (Routledge, London).
- Grossman GM, Helpman E (1989a) Comparative advantage and long-run growth. *NBER Working Paper Series*, Working Paper No. 2809.
- Grossman GM, Helpman E (1989b) Product development and international trade. *Journal of Political Economy* 97(6): 1261-1283.
- Grossman GM, Helpman E (1990a) Trade, innovation, and growth. *The American Economic Review* 80(2): 86-91.
- Grossman GM, Helpman E (1990b) Trade, knowledge spillovers, and economic growth. *NBER Working Paper Series*, Working Paper No. 3485.
- Grossman GM, Helpman E (1994) Endogenous innovation in the theory of growth. *The Journal of Economic Perspectives* 8(1): 23-44.
- Gundlach E (2007) The Solow model in the empirics of growth and trade. *Oxford Review of Economic Policy* 23(1): 25-44.
- Güloğlu B, Altunoğlu E (2002) *Finansal serbestleşme politikaları ve finansal krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye krizleri*. I.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 27: 107-134.
- Güneş S, Karaalp HS (2012) Exports and economic growth: a sectoral analysis for Turkey. *International Journal of Economics and Finance Studies* 4(2): 255-265.
- Hachicha N (2003) Exports, export composition and growth: a simultaneous error-correction model for Tunisia. *International Economic Journal* 17(1): 101-120.
- Han E, Kaya AA (2008) *Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika* (6. Baskı) (Nobel, Ankara).
- Handjiski B, Lucas R, Martin P, Guerin SS (2010) Enhancing regional trade integration in Southeast Europe. World Bank Working Paper No. 185.

- Hsiao MW (1987) Tests of causality and exogeneity between exports and economic growth: the case of Asian NICs. *Journal of Economic Development* 12: 143-159.
- Harinarayana D (1985) David Ricardo: Critical Assessments içinde “The Relevance of Ricardo's Comparative Cost Theory to Developing Countries” (Routledge, London).
- Harrod RF (1933) *International Economics* (Nisbet & Cambridge University Press).
- Hatemi-J A (2002) Export performance and economic growth nexus in Japan: a bootstrap approach. *Japan and the World Economy* 14: 25-33.
- Hatemi-J A, Irandoust M (2000) Time-series evidence for Balassa's export-led growth hypothesis. *The Journal of International Trade & Economic Development* 9(3): 355-365.
- Hein E (2014) *Distribution and Growth after Keynes: A Post-Keynesian Guide*, Edward Elgar Publishing Limited, Glos).
- Heller PS, Porter RC (1978) Exports and growth: an empirical re-investigation. *Journal of Development Economics* 5: 191-193.
- Helpman, E (1981) International trade in the presence of product differentiation, economies of scale, and imperfect competition: a Chamberlin Heckser-Ohlin approach. *Journal of International Economics* 11: 305-340.
- Helpman E, Krugman PR (1989) *Trade Policy and Market Structure* (MIT Press, England).
- Hennebery SR, Khan ME (2000) An analysis of the linkage between agricultural exports and economic growth in Pakistan. *Journal of International Food & Agribusiness Marketing* 10(4): 13-29.
- Herzer D, Nowak-Lehmann F, Siliverstovs B (2006) Export-led growth in Chile: assessing the role of export composition in productivity growth. *The Developing Economies* 44(3): 269-373.
- Holt RPF, Pressman S (2009) *The Foundations of Non-Equilibrium Economics: The Principle of Circular and Cumulative Causation* içinde “ Nicholas Kaldor and Cumulative Causation: Public Policy Implications” (Routledge, Oxon).
- Hossain M, Karunaratne ND (2004) Exports and economic growth in Bangladesh: has manufacturing exports become a new engine of export-led growth? *The International Trade Journal* 18(4): 303-334.
- Hye QMA, Wizarat S, Lau W-Y (2013) Trade-led growth hypothesis: an empirical analysis of South Asian countries. *Economic Modelling* 35: 654-660.

- Im KS, Pesaran MH, Shin Y (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics* 115(1), 53-74.
- Itoh M (1988) *The Basic Theory of Capitalism: The Forms and Substance of the Capitalist Economy* (Barnes & Noble Books, New Jersey)
- Jain TR (2009) *Public Finance and International Trade* (V. K. Publications, New Delhi).
- Jain TR, Khanna OP (2010) *Macroeconomics and International Trade* (V. K. Publications, New Delhi).
- Jayaram R, Kotwani NR (2012) *Industrial Economics and Telecommunication Regulations* (PHI Learning Private Limited, Delhi).
- Jin JC (2002) Exports and growth: is the export-led growth hypothesis valid for provincial economies? *Applied Economics* 34(1): 63-76.
- Jones RJB (2001) *Routledge Encyclopedia of International Political Economy (Volume 1)*, Routledge, London).
- Johansen S (1988) Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of economic dynamics and control* 12(2-3): 231-254.
- Johnson HG (1955) Economic expansion and international trade. *Manchester School* 23: 95-112.
- Jung WS, Marshall PJ (1985) Export growth and causality in developing countries. *Journal of Development Economics* 18: 1-12.
- Kaldor N (1957) A model of economic growth. *The Economic Journal* 67(268): 591-624.
- Kaldor N (1966) *Causes of the Slow Growth in the United Kingdom* (Cambridge University Press, Cambridge).
- Kaldor N (1970) The case for regional policies. *Scottish Journal of Political Economy*: 337-348.
- Kang H (2015) Agricultural exports and economic growth: empirical evidence from the major rice exporting countries. *Agricultural Economics-Czech* 61(2): 81-87.
- Kapetanios G, Pesaran MH, Yamagata T (2011) Panels with non-stationary multi factor error structures. *Journal of Econometrics* 160(2): 326-348.
- Karabıçak M (2000) *Türkiye’de ekonomik istikrarsızlığın tarihsel gelişim süreci*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 5(2): 49-65.
- Karagöl E, Serel A (2005) Türkiye’de ihracat ve GSMH arasındaki ilişkinin kointegrasyon yöntemiyle incelenmesi. *İ.Ü.İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 50: 1030-1040.

- Karlık SR (2002) Avrupa Birliği ve Türkiye (*Genişletilmiş Altıncı Baskı*) (Beta, Ankara).
- Karlık SR (2013) *Uluslararası Ekonomi Teori-Politika (10. Baskı)* (Beta Basım Yayım Dağıtım Ař, İstanbul).
- Kavoussi RM (1984) Export expansion and economic growth: further empirical evidence. *Journal of Development Economics*, 14: 241-250.
- Kaya V, Hüseyini İ (2015) İhracatın sektörel yapısı ve ölkelere dağılımının ekonomik büyüme üzerine etkileri: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi* 4(2): 749-773.
- Keesing DB (1966) Labour skills and comparative advantage. *American Economic Review* 56(2): 249-258.
- Kennedy MMJ (2014) *International Economics* (PHI Learning Private Limited, New Delhi).
- Kepenek Y (2012) *Türkiye Ekonomisi: Genişletilmiş ve Geliştirilmiş Yeni Basım (25. Basım)* (Remzi Kitabevi, İstanbul).
- Khalafalla KY, Webb AJ (2001) Export-led growth and structural change: evidence from Malaysia. *Applied Economics* 33: 1703–1715.
- Kılavuz E, Topcu, BA (2012) Export and economic growth in the case of the manufacturing industry: panel data analysis of developing countries. *International Journal of Economics and Financial Issues* 2(2): 201-215.
- Kızılgöl Ö (2006) Türkiye’de ihracata ve turizme dayalı büyüme hipotezi’nin analizi: eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi. *Akademik Bakış* 10: 1-14.
- Kikuchi T, Shimomura K (2007) Monopolistic competition with cross-country technological differences and international trade. *Japan and the World Economy* 19 (2): 236–247.
- Kónya L (2004) Export-led growth, growth-driven export, both or none? Granger causality analysis on OECD countries. *Applied Econometrics and International Development* 4-1: 73-94.
- Korkmaz S (2014) Türkiye ekonomisinde ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. *Business and Economics Research Journal* 5(4): 119-128.
- Korkmaz S, Aydın A (2015) Türkiye’de dış ticaret-ekonomik büyüme ilişkisi: nedensellik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi* 10(3): 47-76.
- Köse AH (2004) *Türkiye Ekonomisi içinde “Dünya Ekonomisi içinde Türkiye: Dış Ticaret ve Sermaye Hareketlerindeki Gelişmeler”* (Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1579-Açıköğretim Fakóltesi Yayını No: 836, Eskişehir).

- Kravis IB (1970) Trade as a handmaiden of growth: similarities between the nineteenth and twentieth centuries. *The Economic Journal* 80 (320): 850-872.
- Kristjanpoller RW, Olson JE (2014) Economic Growth in Latin American Countries: Is It Based on Export-Led or Import-Led Growth? *Emerging Markets Finance and Trade* 50(1): 6-20.
- Krueger AO (1978) *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Liberalization Attempts and Consequences* (Cambridge Balinger).
- Krugman PR (1979) Increasing returns, monopolistic competition, and international trade. *Journal of International Economics* 9(4): 469-479.
- Krugman PR, Obstfeld M (2003) *International Economics: Theory and Policy (Six Edition)* (Pearson Education, Inc.)
- Krugman P, Wells R, Myatt A (2005) *Microeconomics: Canadian Edition Study Guide to Company* (Worth Publishers, New York)
- Kumar R (2008) *International Economics* (Anurag Jain for Excel Books, New Delhi).
- Kurt S, Terzi H (2007) İmalat sanayi dış ticareti, verimlilik ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 21 (1): 25-46.
- Kutlu E. (2004) “Uluslararası İşletmecilik” içinde “Uluslararası Ticaretin Ekonomik Teorisi” (TC Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1576-Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 832, Eskişehir).
- Lamfalussy A (1963) *The United Kingdom and the Six: An Essay on Economic Growth in Western Europe* (Macmillan, London).
- Lancaster K (1980) Intradustry trade under perfect monopolistic competition. *Journal of International Economics* 10(2): 151-175.
- Langdana F, Murphy PT (2014) *International Trade and Global Macropolicy*, (Springer Science+Business Media, New York).
- Levin A, Lin CF, Chu C-SJ (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics* 108(1), 1-24.
- Li M (2013) *Research on Industrial Security Theory* (Springer, New York).
- Lichtenstein PM (2016) *Theories of International Economics* (Routledge, New York).
- Lim SY, Ho CM (2013) Nonlinearity in ASEAN-5 export-led growth model: empirical evidence from nonparametric approach. *Economic Modelling* 32: 136-145.
- Linder SB (1961) *An Essay on Trade and Transformation* (Almqvist & Wiksell, Stockholm).

- Lipsey RG, Harbury C (1992) *First Principles of Economics (Second Edition)* (Oxford University Press, New York).
- Llerena P, Lorentz A (2003) Alternative theories on economic growth and the co-evolution of macro-dynamics and technological change: a survey. *LEM Working Paper Series*, 2003/27.
- Love J, Chandra R (2005) Testing export-led growth in Bangladesh in a multivariate VAR framework. *Journal of Asian Economics* 15: 1155–1168.
- Lucas RE (1988) On the mechanics of the economic developments. *Journal of Monetary Economics* 22: 3-42.
- Mamun KAA, Nath HK (2005) Export-led growth in Bangladesh: a time series analysis. *Applied Economics Letters* 12(6): 361-364.
- Maneschi A (1998) *Comparative Advantage in International Trade: A Historical Perspective* (Edward Elgar Publishing Limited, Glos).
- Mankiw NG (2010) *Macroeconomics (Fifth Edition)* (Worth Publishers, New York).
- Meier GM (1975) *Colonialism in Africa 1870-1960 (Volume for the Economics of Colonialism)* içinde “External Trade and Internal Development (Cambridge University Press, Cambridge).
- Menipaz E, Menipaz A (2011) *International Business: Theory and Practice* (SAGE, London)
- McCombie JSL, Thirwall AP (2016) *Economic Growth and the Balance-of-Payments Constraint* (Palgrave Macmillan, Hampshire).
- McCombie JSL, Thirwall AP (1999) *Foundations of International Economics: Post-Keynesian Perspectives* içinde “Growth in an International Context: A Post Keynesian View” (Routledge, London).
- Meek RL (2003) *Economics of Physiocracy: Essays and Translations* (Routledge Library Editions, Oxon).
- Michaely M (1977) Exports and growth: an empirical investigation. *Journal of Development Economics* 4: 49-53.
- Michie J (2013) *Reader's Guide to the Social Sciences* (Routledge, New York).
- Mokyr J (2003) *The Oxford Encyclopedia of Economic History (Volume 1): Accounting and Bookkeeping-Contract labor and the Indenture System* (Oxford University Press, Oxford).
- Moosa, IA (1999) Is the export-led growth hypothesis valid for Australia? *Applied Economics* 31: 903-906.

- Myint H (1958) The classical theory of international trade and the underdeveloped countries. *Economic Journal* 68: 317-337.
- Myint H (1984) *Adam Smith: Critical Assessments, Vol. III (Smithian Economic Analysis)* içinde “ *Adam Smith’s Theory of International Trade in the Perspective of Economic Development* (Routledge, London).
- Negishi T (2014) *Developments of International Trade Theory (Second Enhanced Edition)* (Springer, Tokyo).
- Nour SM (2013) *Technological Change and Skill Development in Sudan* (Springer-Verlag Berlin Heidelberg).
- Ochoa OA (1996) *Growth, Trade and Endogenous Technology: A Study of OECD Manufacturing* (Palgrave Macmillan, London).
- O'Connor DE (2014) *Deciphering Economics: Timely Topics Explained* (Greenwood, California).
- O'Hara PA (1999) *Encyclopedia of Political Economy: L-Z* (Routledge, London-New York).
- Oktay, N (2005) *Dış Ticarete Giriş* (Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1624-Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 848, Eskişehir).
- Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) (1996) *Measuring What People Know Human Capital Accounting for the Knowledge Economy* (OECD, Paris).
- Önder K, Hatırlı SA (2014) *Türkiye’de imalat sanayi ihracatı ve büyüme ilişkisinin iktisadi analizi*. *Journal of Yasar University* 9(34): 5851-5869
- Özay M (1999) *Westernizing the Third World: The Eurocentricity of Economic Development Theories (Second Edition)* (Routledge, London).
- Özcan B, Özçelebi O (2013) İhracata dayalı büyüme hipotezi Türkiye için geçerli mi? *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 20(1): 1-14.
- Özçelik Ö, Tuncer G (2007) Atatürk dönemi ekonomi politikaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9(1): 253-266.
- Özeren S (2012) 2001 krizi sonrası ekonomik büyüme, istihdamdaki gelişmeler ve beklentiler. *Türkiye Ekonomi Kurumu (TEK) Tartışma Metni 2012/81*.
- Özgür MI (2015) İhracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkileri: Türkiye örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 7(2): 187-194.
- Özsoy C (2009), Türkiye’de eğitim ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin VAR modeli ile analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi* 4(1): 71-83.

- Öztürk N (2009) *Dış Ticaret (Kuram- Politika- Uygulama)* (Palme Yayıncılık, Ankara).
- Panas E, Vamvoukas GA (2002) Further evidence on export-led growth hypothesis. *Applied Economics Letters* 9: 731-735.
- Parasız İ, Ekren N (2013) *Uluslararası İktisat ve Yeni Yönelimler* (Ezgi Kitapevi, Bursa).
- Parida P, Sahoo P (2007) Export-led growth in South Asia: a panel cointegration analysis. *International Economic Journal* 21(2): 155-175.
- Pedroni P (2000) *Fully modified OLS for Heterogeneous cointegrated panels*. *Advances in Econometrics* 15, 93-132.
- Pedroni P (2001) Purchasing power parity tests in cointegrated panels. *Review of Economics and Statistics* 83, 727-731.
- Pesaran MH, Smith R (1995). Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels *Journal of Econometrics* 68(1), 79-113.
- Pesaran MH (2006) Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica* 74(4): 967-1012.
- Pesaran MH, Tosetti E (2011). Large panels with common factors and spatial correlation. *Journal of Econometrics* 161(2): 182-202.
- Peng MW (2011) *Global Business (Second Edition)* (South-Western Cengage Learning, Mason).
- Phillips PCB, Perron P (1988) Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika* 75, 335-346.
- Posner MV (1961) International trade and technical change. *Oxford Economic Papers New Series* 13 (3), 323-341.
- Pride WM, Hughes RJ, Kapoor JR (2010) *Business (10th Edition)* (South-Western Cengage Learning, Mason).
- Pryor FL (2007) Immiserizing growth as seen by Bhagwati, Samuelson, and others. *The Journal of Economic Education* 38(2): 208-214.
- Ram R (1985) Exports and economic growth: some additional evidence. *Economic Development and Cultural Change* 33(2): 415-425.
- Ram R (1987) Exports and economic growth in developing countries: evidence from time-series and cross-section data. *Economic Development and Cultural Change* 36(1): 51-72.
- Rauch J (2011) *Economic Growth içinde "Growth and International Trade"* (Palgrave Macmillan, New York).

- Reuvid J, Sherlock J (2011) *International Trade: An Essential Guide to the Principles and Practice of Export* (Kogan Page, London).
- Ricardo D (1817) *On the Principles of Political Economy, and Taxation* (John Murray, London).
- Rivera-Batiz LA, Romer PM (1991a) International trade with endogenous technological change. *NBER Working Papers Series, Working Paper No. 3594*.
- Rivera-Batiz LA, Romer PM (1991b) Economic integration and endogenous growth. *NBER Working Papers Series, Working Paper No. 3528*.
- Romer PM (1986) Increasing returns and long-run growth. *The Journal of Political Economy* 94(5): 1002-1037.
- Romer PM (1990) Endogenous technological change. *Journal of Political Economy* 98(5): 71-102.
- Ruffin RJ (2011) *Palgrave Handbook of International Trade içinde "The Development of International Trade Theory"* (Palgrave Macmillan, New York).
- Sadorsky P (2014) The effect of urbanization on CO₂ emissions in emerging economies. *Energy Economics* 41: 147-153.
- Sandalcılar A (2012) Türkiye’de tarımsal ihracat, tarım dışı ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi* C49(570): 65-76.
- Sahoo AK, Sahoo D, Sahu NC (2014) Mining export, industrial production and economic growth: a cointegration and causality analysis for India. *Resources Policy* 42: 27-34.
- Sala-i-Martin X (1990) *Lecture notes on economic growth (ii): five prototype models of endogenous growth*. NBER Working Papers Series, Working Paper No. 3564.
- Salvatore D (1983) A simultaneous equations model of trade and development with dynamic policy simulations. *Kyklos* 36: 66-90.
- Salvatore D (2014) *International Economics: Trade and Finance (Eleventh Edition-International Student Version)* (John Wiley & Sons Singapore Pte. Ltd)
- Savaş, B (2010) Ekonomik büyüme, beşeri sermaye ve ihracat: nedensellik analizi, 1928-2006. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* 47(547): 23-40.
- Savrul BK, Özel HA, Kılıç C (2013) Osmanlı’nın son döneminden günümüze dış ticaretin gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* 8(1): 55-78.

- Seyidoğlu H (2009) Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama (Güzem Can Yayınları, İstanbul).
- Schumacher R (2012) Free trade and absolute and comparative advantage: a critical comparison of two major theories of international trade. *WeltTrends Thesis/16*.
- Seiter S (2003) *Growth Theory and Growth Policy* içinde “Endogenous Growth-One Phenomenon: Two Interpretations” (Routledge, Taylor & Francis Group, London).
- Sen S (2010) International trade theory and policy: a review of the literature. *Levy Economics Institute, Working Paper No. 635*.
- Sentsho J (2000) Export revenue as a determinant of economic growth: evidence from Botswana. *Department of Economics Research Paper, University of Botswana: 1-16*.
- Shan J, Sun F (1998a) Export-led growth hypothesis for Australia: an empirical re-investigation. *Applied Economics Letters* 5(7): 423-428.
- Shan J, Sun F (1998b) On the export-led growth hypothesis: the econometric evidence from China. *Applied Economics* 30(8): 1055-1065.
- Shan J, Sun F (1999) Export-led growth and the US economy: some further testing. *Applied Economics Letters* 6(3): 169-172.
- Sharma SC, Norris M, Cheung DW-W (1991) Exports and economic growth in industrialized countries. *Applied Economics* 23: 697-708.
- Shenkar O, Luo Y, Chi T (2015) *International Business (Third Edition)* (Routledge; New York).
- Sheridan BJ (2014) Manufacturing exports and growth: When is a developing country ready to transition from primary exports to manufacturing exports? *Journal of Macroeconomics* 42: 1-3.
- Shukla S (2008) *International Business* (Anurag Jain for Excel Books, New Delhi).
- Siddaiah T (2010) *International Financial Management* (Pearson, Dorling Kindersley (India) Pvt Ltd.)
- Sitkin A, Bowen N (2010) *International Business: Challenges and Choices (Second Edition)* (Oxford University Press, Oxford).
- Sjarif IN, Kotani K, Lin CY (2011) Exports and economic growth in Indonesia's fishery sub-sector: Cointegration and error-correction models. *Economics&Management Series* 16: 1-13.
- Skousen M (2007) *İktisadi Düşünce Tarihi (Modern İktisadın İnşası) (3. Baskı)*, çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak. (Adres Yayınları, Ankara).

- Smith A (1776) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*(5th Edition) ed. Edwin Cannan (Methuen, London), publication date: 1904.
- Somel C (2004) *Türkiye Ekonomisi içinde “Türkiye İktisat Politikaları Tarihi* (Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1579-Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 836, Eskişehir).
- Spasova E (2016) *Economic Crisis, Development and Competitiveness in Southeastern Europe: Theoretical Foundations and Policy Issues* içinde “*The Balance of Payments Constrained Growth Model in Transitional Economy: The Case of Bulgaria*” Springer, Switzerland).
- Steil B, Hinds M (2009) *Money, Markets, and Sovereignty* (Council on Foreign Relations Books) (Yale University Press, London).
- Şimşek M (2003) İhracata dayalı büyüme hipotezi'nin Türkiye ekonomisi verileri ile analizi, 1960-2002. *Dokuz Eylül Üniversitesi D.D.B.F.Dergisi* 18 (2): 43- 63.
- Şimşek M, Kadılar C (2010) Türkiye’de beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 11(1): 115-140.
- Gencer EAH, Hiç M (2010) *Politik İktisat ve Adam Smith içinde “Adam Smith, The Classical School, Sunsequent Developments and the Present Global Economic Crisis”* (Yön Yayınları, Ankara).
- Taban S (2010) *İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye* (Ekin Yayınevi, Bursa).
- Taban S, Kar M (2006) Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi: 1969-2001. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6(1): 159-181.
- Tang CF, Lai YW, Ozturk I (2015) How stable is the export-led growth hypothesis? Evidence from Asia's Four Little Dragons. *Economic Modelling* 44: 229-235.
- Taş İ (2013) Büyümenin dinamiği üzerine bir nedensellik analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1(1): 69-86.
- Tekgül YB, Cin F (2013) Post Keynesyen talep yönelimli büyüme modelleri. *Yönetim ve Ekonomi* 20(2): 317-338.
- Tekin, RB (2012) Economic growth, exports and foreign direct investment in Least Developed Countries: A panel Granger causality analysis. *Economic Modelling* 29: 868-878.
- Thirwall AP (1979) The balance of payments constraint as an explanation of international growth rate differences. *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review* (Banca Nazionale del Lavoro) 32(128): 45-53.

- Thirwall AP (1983) A plain man's guide to Kaldor's growth laws. *Journal of Post Keynesian Economics* (5)3: 345-358.
- Thirwall AP (1986) *Balance of Payments Theory and the United Kingdom Experience (Third Edition)* (Macmillan Press).
- Thirwall AP (1998) *Economic Dynamics, Trade and Growth: Essays on Harroddian Themes* içinde "The Balance of Payments and Growth: From Mercantilism to Keynes to Harrod and Beyond" (Macmillan Press Ltd, London).
- Thirwall AP (2002) *The Nature of Economic Growth: An Alternative Framework for Understanding the Performance of Nations* (Edward Elgar, Cheltenham).
- Thirwall AP, Hussain MN (1982) The balance of payments constraint, capital flows and growth rate differences between developing countries. *Oxford Economic Papers* 34(3): 498-510.
- Thirwall AP (2011) balance of payments constrained growth models: history and overview. *PSL Quarterly Review* 64(259): 307-351.
- Thornton J (1996) Cointegration, causality and export-led growth in Mexico. *Economic Letters* 50: 413-416.
- Thota H, Munir Z (2011) *Key Concepts in Innovation: Palgrave Key Concepts* Palgrave Macmillan, New York).
- Tıraşoğlu M (2012) Türkiye ekonomisi'nde ihracata dayalı büyüme hipotezinin yapısal kırılmalı birim kök ve eşbütünleşme testleri ile incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 62(2): 373-396.
- Türkiye Kalkınma Bankası (2016) *Türkiye Ara Malı Dış Ticareti (Sektörel Analiz)* (Hazırlayan: Ömür Genç).
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) (2008) *64.Genel Kurul Ekonomik Rapor*.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) (2015) *72. Genel Kurul Ekonomik Rapor*. TOBB Yayın No: 2016/270.
- Topallı N, Alagöz M (2015) Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik. *International Journal of Social and Economic Sciences* 5(2): 122-126.
- Tragakes E. (2012) *Economics for the IB Diploma with CD-ROM (Second Edition)* (Cambridge University Press, Cambridge).
- Trebilcock M, Howse R, Eliason A (2013) *The Regulation of International Trade: 4th Edition* (Routledge, New York).

- Tucker IB (2014) *Macroeconomics for Today (8th Edition)* (South Western- Cengage Learning, Mason)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2016), *Dış Ticaret İstatistikleri*,
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (07.10.2016).
- TÜİK (2014) *İstatistik Göstergeler (1963-2013)* (Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara)
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı (2016) Madencilik Sektörü (Sektör Raporları),
<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-051184>
(12.12.2016).
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı (2014) *Ticaret Hizmetlerinin Geliştirilmesi Özel İhtisas Raporu: Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) (2002) *Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri* (Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Ankara).
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (2014) *Ekonomi ve Ticaret Raporu 2014* (Küçük Mucizeler Yayıncılık ve İletişim Hizmetleri, İstanbul).
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (2015) *Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu 2015* (Küçük Mucizeler Yayıncılık ve İletişim Hizmetleri, İstanbul).
- Tiwari AK, Ludwig A (2014) The export-led growth hypothesis for India: examining causality by a new approach in the time–frequency domain. *Applied Economics Letters* 21(18): 1297-1301.
- Tyler WG (1981) Growth and export expansion in developing countries. *Journal of Development Economics* 9: 121-130.
- Uçan O, Koçak E (2014) Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi* 7(2): 51-60.
- Uddin MMM (2015) Causal relationship between agriculture, industry and services sector for GDP growth in Bangladesh: an econometric investigation. *Journal of Poverty, Investment and Development* 8: 124-129.
- Ukpolo V (1994) Export composition and growth of selected low income African countries: evidence from time-series data. *Applied Economics*: 445- 449.
- Uzay N (2002) *Türkiye’de ihracatın genel gelişimi (1980-2000)*. İstanbul Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Dergisi 26: 181-198.
- Ünsal EM (2005) *Uluslararası İktisat (Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı)* (İmaj Yayıncılık, Ankara).

- Vaggi, G (1987) *The Economics of François Quesnay* (Macmillan Press, Hampshire).
- Van Den Berg H, Lewer JJ (2015) *International Trade and Economic Growth* (Routledge, New York).
- Vasudeva PK (2011) *International Trade; Test and Cases* (Anurag Jain for Excell Books, New Delhi).
- Vernon R (1966) international investment and international trade in the product cycle. *Quarterly Journal of Economics* 190-207.
- Yapraklı S (2007) İhracat ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik: Türkiye üzerine ekonometrik bir analiz. *ODTÜ Gelişme Dergisi* 34 : 97- 112.
- Yardımcı P (2006) İçsel büyüme modelleri ve Türkiye ekonomisinde içsel büyümenin dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi* 10(9) : 96- 115.
- Yeldan E (2004) *Türkiye Ekonomisi içinde "Finansal Serbestleştirmenin Sonuçları: Spekülatif Büyüme ve Kriz"* (Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1579-Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 836, Eskişehir).
- Yentürk N (2004) *Türkiye Ekonomisi içinde "İmalat Sanayiinin Yapısı ve Gelişimi"* (Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1579-Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 836, Eskişehir).
- Yıldırım E (2015) İhracata dayalı büyüme illüzyon mu? simetrik ve asimetric nedensellik testlerinden kanıtlar. *International Journal of Economic and Administrative Studies* 15: 21-40.
- Yıldırım K, Karaman D, Taşdemir M (2010) *Makroekonomi (Sekizinci Baskı)* (Seçkin Yayıncılık, Ankara).
- Yılmaz Erkök Ş (2010). *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi* (Efil Yayınevi, Ankara).
- Yoffie DB (1993) *Beyond Free Trade: Firms, Governments, and Global Competition* (Harvard Business School, Boston).
- Young A (1991). *Learning by doing and the dynamic effects of international trade. National Bureau of Economic Research, Working Paper, No: 3557.*
- Yücel TF (2015) *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü (1.Baskı)* (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Yayını, Yayın No TTGV-T/2015/8, Ankara).
- Williamson RB (1978) The role of exports and foreign capital in Latin American economic growth. *Southern Economic Journal* 45: 410-20.
- Zhang W-B (2008) *International Trade Theory: Capital, Knowledge, Economic Structure, Money, and Prices Over Time* (Springer-Verlag Berlin Heidelberg).

Züngün D, Dilber İ. (2010) İhracata dayalı büyüme modelinin imalat sanayii ihracatı üzerindeki etkisinin saptanmasına ilişkin bir araştırma. *Öneri Dergisi* 9(34): 223-231

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Ebru TOPCU

Uyruğu: TC

Doğum Yeri ve Tarihi: 27.11.1985- Antalya

E-posta: ebruerdogan@nevsehir.edu.tr

Yazışma Adresi: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İktisat Bölümü

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Afyon Kocatepe Üniversitesi /İktisat	2009
Yüksek Lisans	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi /İktisat	2012

İŞ DENEYİMİ

Yıl	Kurum	Görev
2011-2013	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	Araştırma Görevlisi
2013- Halen	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

YABANCI DİL

İngilizce: 84 (KPDS 2010)

YAYINLAR

Uluslararası diğer hakemli dergilerde yayınlanan makaleler

Ozturk,S. and **Topcu, E.** (2014). Health Expenditures and Economic Growth: Evidence from G8 Countries, International Journal of Economics and Empirical Research , 6,256-261.

Topcu, M., Aras, I. and **Erdogan, E.** (2013). A New Look at Military Expenditures-Growth Nexus in the EU: Old Members vs. New Members, International Journal of Economic Sciences , 3, 143-151.

Altay, B., Topcu, M. and **Erdogan, E.** (2013). Oil Price, Output and Employment in Turkey: Evidence from Vector Error Correction Model, International Journal of Energy Economics and Policy , 3, 7-13.

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildiriler

Topcu, M., **Topcu, E.** and, Unlu, U. (2015). “The Relationship between Foreign Direct Investment and Energy Consumption: Evidence from Balkan Countries”, International Conference on Recent Advances in Economic and Social Research, 13-14 May.

Ozturk, S., Sozdemir, A. and, **Topcu, E.** (2014). “An Investigation of Cointegration and Causality between Public Debt and Economic Growth: Panel Evidence from G-7 Countries”, 14 th EBES Conference, 23-25 October, Barcelona.

Topcu M., Aras I. and **Erdogan E.** (2013). “A New Look at Military Expenditures-Growth Nexus in the EU: Old Members vs. New Members”, Conference in Macroeconomics and Finance: Monetary and Financial Stability in Europe, 1-4 September 2013, Prague/Czech Republic.

Altay, B., Topcu M. and **Erdogan E.** (2013). “Oil Price, Output and Employment in Turkey: Evidence from Vector Error Correction Model”, Cappadocia Series: International Conference on Energy Economics and Policy, 16-18 May 2013, Nevşehir/Turkey.

Topcu M., Kuloğlu A., **Erdogan E.** and Lobont R. O. (2012). “Inequality, Unemployment and Crime: Panel Data Evidence from European Union”, International Conference on Economic Thought and Performance, 27-28 April 2012, Timisoara/Romania.

Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler

Topcu, E. (2014). Bileşik Öncü Göstergeler İle Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, AKÜ İİBF Dergisi, 1, 167-176.

Erdoğan, E., Topcu, M. ve Bahar, O. (2013). Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 127, 99-109.

Bahar, O. ve Erdoğan, E. (2011). 1994 ve 2000 Krizleri Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Finansal Regülasyon Politikaları, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27, 26-44.